

Overijssel kent een indrukwekkend platteland. Meer dan 90% van ons grondgebied is landbouw of natuur

Ons landelijk gebied: natuurrijk, leefbaar en economisch sterk

Sociaaleconomische Impact Analyse

Welke sociaaleconomische effecten kan het PPLG hebben op het Overijssels Platteland?

**Provinciaal Programma
Landelijk Gebied Overijssel**
Toekomst voor ons platteland

provincie **Overijssel**

Colofon

Publicatiedatum: 31 mei 2024

Auteurs: Sylvana Rikkert en Teatske Pol
Eindredactie: Susan van 't Hullenaar
Opmaak: Ilse Weijman

Dit is een publicatie van de Provincie Overijssel. Bij de totstandkoming van dit document zijn verschillende afdelingen betrokken geweest, waaronder de afdeling Economie en Cultuur. Bij aanleveren van data en onderzoeksgegevens was de afdeling Onderzoek en Advies van de Provincie Overijssel betrokken.

Aan deze publicatie hebben bijgedragen:

Bettina Bock, Hoogleraar Rurale Sociologie Wageningen University & Research. De leerstoelgroep Rurale Sociologie onderzoekt de dynamiek van de landbouw, voedselvoorziening en regionale plattelandsontwikkeling vanuit een internationaal, comparatief perspectief.

Lectoraat Familiebedrijven, Hogeschool Windesheim: Bart Hoogeboom en Claudia van Orden.

Het Lectoraat Familiebedrijven is initiator of mede-uitvoerder geweest van vijf onderzoeksprojecten voor agrarische familiebedrijven en een project voor de CUMELA-branche (bedrijven voor groen, grond en infra). Daarnaast is Bart Hoogeboom vanaf 2020 betrokken bij het opstellen van de jaarlijkse Regio Zwolle Monitor.

Copyright

U mag citeren uit dit rapport, mits u de bron vermeldt.

Contact

Provincie Overijssel
Postbus 10078
8000 GB Zwolle
www.overijssel.nl
038 - 499 88 99

Sociaaleconomische Impact Analyse

Welke sociaaleconomische effecten kan het PPLG hebben
op het Overijssels Platteland?

**Provinciaal Programma
Landelijk Gebied Overijssel**
Toekomst voor ons platteland

Voorwoord

Het voorliggende rapport beschrijft de verwachte gevolgen van het Overijsselse Programma Landelijk Gebied voor de brede welvaart van de plattelandsbewoners. Het gaat nadrukkelijk om een eerste verkenning van de mogelijke positieve en negatieve effecten op het platteland als geheel.

Ik heb het rapport met veel belangstelling gelezen. Het is immers van groot belang om na te denken over welke effecten beleid zal hebben – bedoeld én onbedoeld, binnen de agrarische sector waar de meeste veranderingen moeten plaatsvinden én daarbuiten. Dat geldt zeker voor het Programma Landelijk Gebied dat tot veel onrust heeft geleid, onder agrariërs en andere plattelandsbewoners. Beide groepen maken zich veel zorgen over de maatregelen en hun betekenis voor de toekomst van de agrarische sector en de leefbaarheid van het platteland. Deze zorgen vormen het vertrekpunt van dit onderzoek, dat na gesprekken met beide groepen gebruik maakt van de kennis van experts en inzichten uit ander onderzoek.

Het rapport presenteert de mogelijke effecten op allerlei aspecten van brede welvaart. Sommige effecten zijn voorspelbaar. Zo is het niet verrassend dat de gevolgen voor de veehouderij nadelig zullen zijn, door verlies aan werkgelegenheid en inkomen, en door veel stress en onzekerheid over de toekomst. Opvallender is dat we van de door veel agrariërs gevreesde maatregelen voor het herstel van natuur en waterkwaliteit ook veel positieve effecten kunnen verwachten. Zo zal de gezondheid verbeteren door een schonere lucht en minder kans op dierziekten. De positieve effecten op leefbaarheid hebben veel te maken met de verwachte verfraaiing van het landschap dat tot meer inkomsten uit toerisme kan leiden en kansen biedt voor verbreding op agrarische bedrijven. Een deel van de vrijkomende agrarische gebouwen kan ruimte bieden aan nieuwe bedrijvigheid en wellicht zelfs huisvesting. De kwaliteit van het Overijsselse landschap levert ook een belangrijke bijdrage aan het gemeenschapsgevoel. Je thuis voelen in Overijssel hangt samen met liefde voor het landschap, en die gehechtheid is voor velen een motief om zich in te zetten voor hun dorp of regio.

Wat me opvalt is dat veel bewoners desondanks pessimistisch zijn over de toekomst en de effecten van beleid. Bij nader inzicht blijkt dat hun vrees weinig te maken heeft met de PPLG-maatregelen als zodanig; het weerspiegelt vooral een algemeen gevoel van verlies en gemis aan zorg door de overheid. Ook dat is wellicht niet verbazingwekkend als je er even over nadenkt. Hoe zouden bewoners onderscheid kunnen maken tussen beleidsoperaties en hun effecten, en waarom zouden ze dat willen? Zij kijken terug op wat er in de afgelopen decennia is gebeurd en merken onder andere op dat er veel voorzieningen zijn verdwenen. Omdat het PPLG zich niet richt op voorzieningen, zou je kunnen zeggen dat het een onterecht verwijt is. Maar hebben bewoners niet eigenlijk een heel goed punt als ze wijzen op de nadelige effecten van een beleidsprogramma voor het landelijk gebied dat géén aandacht schenkt aan wat leefbaarheid wezenlijk beïnvloedt?

De hier gepresenteerde sociaaleconomische impactanalyse is een goed begin. Het is belangrijk om na te gaan welke gevolgen beleid voor de toekomst van het platteland kan hebben. Dat is geen gemakkelijke opgave, omdat veel maatregelen nog nadere uitwerking vergen. De gebruikte methode is gedegen, juist door de verbinding van gesprekken met bewoners én beschikbare kennis. Het is wel van groot belang zorgvuldig te kiezen met wie er over de toekomst wordt gesproken, en welke belangen daarmee gepaard gaan. Bewoners, boeren en boerinnen verschillen in positie en daarmee in belangen. Daarbij is het volgens mij cruciaal om meer oog te houden voor de belangen van jongeren en hun zorg en hoop ten aanzien van het platteland van de toekomst. Door vooral te praten met bewoners wiens belangen in het hier en nu liggen, lopen we het risico om ons te veel te richten op hun kosten en uit het oog te verliezen waar het programma eigenlijk om gaat – een goede toekomst voor de jonge generatie en hun kinderen en kleinkinderen.

Dat betekent ook dat we een visie op de gewenste toekomst van het landelijk gebied moeten ontwikkelen. Hoe willen we dat het platteland ervoor staat over 20, 30, 40 jaar? Hoe zien de dorpen eruit en welke voorzieningen zijn nodig voor een goede kwaliteit van leven van jong tot oud? Welke werkgelegenheid willen we bevorderen of behouden? Wat betekent dat voor natuur en landschap, huisvesting, bedrijvigheid? En welke ruimte biedt dat aan agrarische bedrijven? Hoe kunnen we ervoor zorgen dat er synergie ontstaat – een positief domino-effect dat ervoor zorgt dat landbouw, natuur en leefbaarheid elkaar versterken? Als we weten welke toekomst we willen scheppen, is het makkelijker na te gaan of PPLG-maatregelen daaraan bijdragen of wat er anders moet om die toekomst mogelijk te maken. Zonder visie op de toekomst is het ook lastig het vertrouwen van bewoners te winnen. In hun ervaring heeft de overheid weinig interesse in hun wensen en behoeften – anders zouden ze immers iets doen om scholen en huisartsen te behouden. Laten we samen met (jonge!) bewoners een visie op de toekomst van het landelijk gebied ontwikkelen, op nationaal en regionaal niveau, voor de korte en de lange termijn. Een visie biedt handvatten tot het ontwikkelen van plannen en maatregelen op gebiedsniveau.

Nu is leefbaarheid alleen als afgeleide meegenomen, dat mogelijk onbedoeld geraakt wordt door beleid gericht op landbouw en natuur, en praten we vooral over de belangen van de boeren en bewoners van nu. Ik pleit ervoor nadrukkelijker te kijken naar de belangen van de bewoners van de toekomst, en onze blik te richten op de kansen die liggen in de verknoping van agrarische en niet-agrarische bewoners, bezoekers en bedrijvigheid.

Prof. Dr. Ir. Bettina Bock

Hoogleraar Rurale Sociologie Wageningen University & Research

Samenvatting

Overijssel heeft met haar Provinciaal Programma Landelijk Gebied drie kerndoelen op zich genomen. Ze wil tegelijkertijd de natuur herstellen en versterken, zorgen voor een duurzame en toekomstbestendige landbouwsector en een sterk sociaaleconomisch platteland. Om zicht te krijgen op de impact van de wettelijk verplichte natuurdoelen op de leefbaarheid in het platteland, is deze impact inventarisatie uitgevoerd. In deze samenvatting laten we zien hoe we te werk zijn gegaan, wat de belangrijkste resultaten zijn en welke conclusies we daar aan verbinden.

Met deze publicatie wil de provincie Overijssel een bijdrage te leveren aan de discussie over hoe het platteland leefbaar gehouden kan worden, welke rol het Nationaal- en Provinciaal Programma Landelijk Gebied daarin heeft en hoe we impact op leefbaarheid meetbaar maken. De conceptversie geeft input voor lokale gebiedsprocessen om een verdere verdieping aan te brengen in de effecten van het PPLG op lokale schaal.

Context

De transities die met de uitvoering van het PPLG op het landelijk gebied afkomen, landen in een buitengebied dat al jaren aan verandering onderhevig is. Omdat er zoveel speelt op het platteland, hebben we ook autonome ontwikkelingen in het landelijk gebied in kaart gebracht. Zo kunnen we de effecten van het PPLG in de juiste context plaatsen. Oorzaken van de veranderingen in leefbaarheid op het platteland zijn bijvoorbeeld de daling van aantal inwoners en veroudering van de bevolking in kernen met minder dan 5000 inwoners, maar ook technologische ontwikkelingen, zoals digitalisering en robotisering met nieuwe mogelijkheden voor werken, voorzieningen en verplaatsen. Er zijn minder voorzieningen dan vroeger en het platteland ziet er anders uit. Dat heeft ook te maken met de ontwikkelingen in de agrarische sector van afgelopen decennia.

Steeds minder mensen zijn boer, maar de boerenbedrijven die er zijn, worden gemiddeld wel groter en zijn meer gespecialiseerd.

Belangrijk voor de context is ook dat de brede welvaart op het platteland -in vergelijking met het landelijk gemiddelde en de Overijsselse steden- hoog is.

Onderzoek op verschillende manieren

Om in beeld te brengen wat de verwachte effecten zijn van het PPLG, namen we deel aan een pilot van de Wageningen Universiteit. Die methodiek, gebaseerd op het model van brede welvaart, pasten we vervolgens toe op verschillende gebiedsdagen en in gebieden. Daar gingen we over de mogelijke effecten in gesprek met beleidsmakers, ondernemers en andere belanghebbenden. Deze geïnventariseerde effecten probeerden we vervolgens te onderbouwen met data en onderzoek. We maakten daarbij onderscheid tussen impact voor de hele samenleving (macro), voor de lokale gemeenschap en economische (agro)keten (meso), en voor het individu en het gezin (micro); de agrarisch ondernemers. Voor ons onderzoek hebben we de thema's van brede welvaart anders geclusterd en geherformuleerd om ze beter te laten aansluiten bij de Overijsselse Provinciale organisatie.

Resultaten

Het PPLG zal op meso- en macroniveau een positieve impact hebben op **natuur, waterkwaliteit en milieu**. Het PPLG kan een positief effect hebben op de kwaliteit van het landschap en de kwaliteit van natuur en water. Deze hangen positief samen met **gezondheid en subjectief welzijn** op macroniveau. Op microniveau - welzijn van de boer- blijkt dat zorgen over de mentale belasting van de boeren en hun gezin terecht zijn: dat mentale welzijn staat door beleidsvoornemens onder druk.

Het PPLG zal op macro-economisch niveau weinig effect hebben, maar wel een keteneffect.

De primaire landbouwsector bepaalt slechts een klein deel van de totale **economie en werkgelegenheid**.

Toch wordt verwacht dat de financiële waarde van (sectoren binnen) de landbouwketen gaat afnemen.

In totaal kunnen er tussen de 2.000 en 5.000 banen verdwijnen in Overijssel, waarvan tussen 1.150 en 3.400 banen op het boeren-erf zelf (melkveehouderij). Hierbij is nog niet gekeken naar alternatieve verdienmodellen en trek naar werk in andere sectoren. Op een totale werkgelegenheid van 658.600 banen in Overijssel is het effect zeer klein (0,76%).

Het landgebruik binnen Overijssel zal door het PPLG veranderen. Er zal meer natuur komen en mogelijk ook meer akkerbouw en grotere teeltdiversiteit. Dit levert kansen op voor de Vrijtijdseconomie. Leegstand van Agrarische bebouwing zal toenemen door het PPLG. Dit kan negatief effect hebben op de **kwaliteit van het landschap** en kan verband houden met een toename in ondermijning.

Op de thema's wonen, bereikbaarheid van voorzieningen, sociale cohesie en culturele identiteit en erfgoed is het niet mogelijk een effect van het PPLG te onderbouwen. Dat betekent niet per definitie dat er geen effect zal zijn van het PPLG op deze thema's, maar dit is niet op voorhand vast te stellen. Het is op meso- en micro niveau wel mogelijk om in de PPLG-gebiedsprocessen het effect van de PPLG-maatregelen op deze thema's inzichtelijk te maken. Druk op bereikbare en goede voorzieningen is een ontwikkeling die ook buiten het PPLG bestaat. Datzelfde geldt voor leefbaarheid die onder druk staat en grote vraag naar woningen voor verschillende doelgroepen. Voor wonen kan het PPLG juist kansen opleveren. De ontwikkeling van deze thema's wordt slechts voor een (klein) deel bepaald door de uitvoering van het PPLG.

Conclusie

Er zijn positieve effecten vast te stellen van het PPLG op macroniveau, en negatieve effecten op meso- en microniveau. Positieve effecten zijn vooral te verwachten op natuurherstel en waterkwaliteit, volksgezondheid en op de kwaliteit van het landschap. Negatieve effecten zien we in de mentale belasting van de boer en zijn gezin en een afname van de waarde van de agrofoodketen. Ook is een toename van vrijvallende agrarische bebouwing te verwachten en daarmee samenhangend, het risico op ondermijnende activiteiten in het buitengebied.

Maar met deze eerste rapportage zijn we er nog niet. De context van het PPLG is in ontwikkeling en veel doelen moeten nog worden vastgesteld. Hoe ingrepen -in de natuur of op het boerenerf- precies gaan uitpakken op verschillende schaalniveaus, is moeilijk in te schatten aan de voorkant. Daarbij zijn ook verschillende kansen te herkennen, die juist positief uit kunnen pakken in het buitengebied. Dat zijn kansen voor de agrarische ondernemers, maar ook voor bijvoorbeeld de recreatiesector. De data vertellen daarbij slechts een deel van het verhaal; veel gevoelens en sentimenten die leven in het buitengebied, worden niet gevat in cijfers.

Uit recente onderzoeken blijkt dat de leefbaarheid op het platteland geen vanzelfsprekendheid is. Structureel is in de landelijke regio's te weinig geïnvesteerd waardoor voorzieningen wegvallen en mensen wegtrekken. Deze onderzoeken bevelen aan te investeren in het landelijk gebied, -zeker bij grote ingrepen- om te voorkomen dat er een 'spiraal van verschraling' ontstaat op het platteland, de veerkracht uit de lokale gemeenschappen verdwijnt alsook het vertrouwen in de overheid.

Wat niet is onderzocht, maar zich wel aftekent, is dat bij vertraging in de uitvoering van het PPLG ook effecten voor de lokale gemeenschappen en de agrofoodketen kunnen optreden. De verwachte positieve effecten op natuur, water en volksgezondheid blijven dan uit. Dit is een aandachtspunt.

Aanbevelingen

Investeren in mensen: In de uitvoering gaat het om mensen. Zet dus in op gebiedsprocessen waarin alle inwoners meepraten over hun gebied. Samen bepaalt het gebied waar de prioriteiten liggen. Investeren in het mentale welzijn van de boer is van groot belang, zoals bijvoorbeeld gebeurt via erfcoaches.

Ondersteunen met beleid:

- Herijk het (gemeentelijk) VAB-beleid;
- Herijk het (gemeentelijk) beleid ruimtelijke kwaliteit;
- Investeer in het tegengaan van ondermijning in het landelijk gebied;
- Investeer in MKB en familiebedrijven in de agrofoodsector;
- Investeer in de basiskwaliteit leefbaarheid op het platteland.

Monitoren met gevoel: Bij de volgende versie van dit onderzoek wordt beter gekeken naar de 'zachte' indicatoren die moeilijk te onderbouwen zijn. Ook bij de ontwikkeling van de monitoring is voldoende aandacht voor de beleving van brede welvaart.

Inhoudsopgave

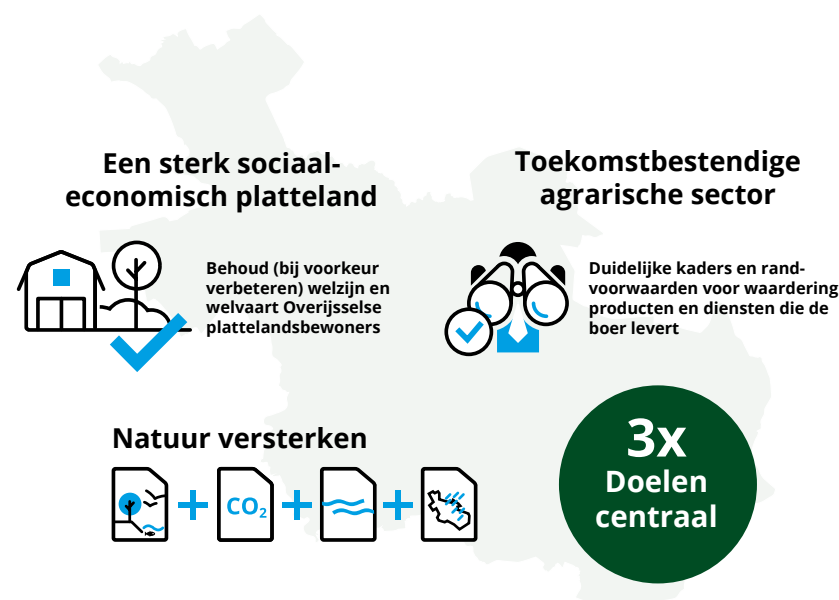
1.	Inleiding	6
2.	Onderzoeksmethodiek en -verantwoording	10
3.	Context van de onderzoeksvraag	16
4.	Kwalitatieve inventarisatie van de te verwachten effecten	28
5.	Verdieping van de te verwachten effecten	32
	Milieu en natuur	32
	Gezondheid en subjectief welzijn	36
	Werk en Economie	40
	Bereikbaarheid voorzieningen	48
	Wonen en Ruimtelijke Kwaliteit	53
	Veiligheid	60
	Sociale cohesie en lokale kracht	61
	Cultuur, erfgoed en identiteit	65
6.	Conclusies en aanbevelingen	68
7.	Bijlagen	74
	Bijlage 1: Toelichting brede welvaart	74
	Bijlage 2. Bronnenlijst	76
	Bijlage 3. Tabellen over keteneffecten per PPLG-gebied	80

1. Inleiding

De kwaliteit van water, lucht en bodem staan onder druk in Nederland. In elke provincie uit zich dat op een andere manier. Daarom moet elke provincie in navolging van het Nationaal Programma Landelijk Gebied een eigen gebiedsprogramma ontwikkelen met oplossingen voor de voor die provincie specifieke problemen. Overijssel doet dat met het Provinciaal Programma Landelijk Gebied (PPLG). De focus ligt daarbij op drie doelen: het behouden en het versterken van de natuur, het benutten van de economische kracht van het platteland en het bieden van een toekomstperspectief voor de agrarische sector.

Figuur 1. De drie samenhangende doelen van het Overijssels PPLG

Aanleiding

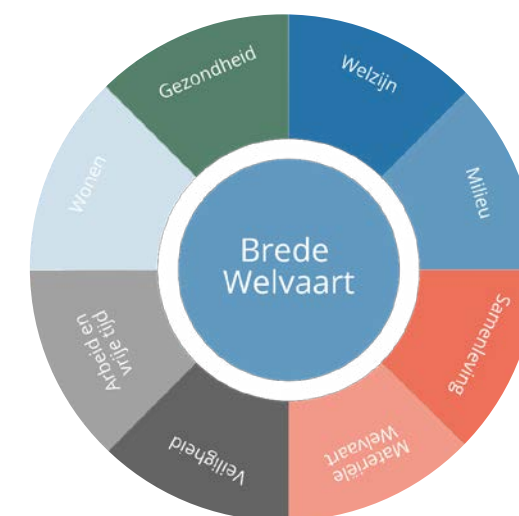
Om de drie doelen van het PPLG te bereiken, zijn maatregelen nodig. Omdat de land- en tuinbouw de grootste bijdrage levert aan de Nederlandse emissies van onder meer stikstof, zullen in die sectoren veel van de maatregelen genomen moeten worden (Compendium voor de Leefomgeving, 2023). Die maatregelen kunnen ook impact hebben op de sociaaleconomische situatie op het Overijsselse platteland: op de leefbaarheid, de agrarische samenleving en de economie. Hoe meer we weten over die impact, hoe beter, zorgvuldiger en effectiever we het PPLG kunnen uitvoeren. Om meer inzicht te krijgen in de sociaaleconomische impact van het PPLG is daarom een inventarisatie gehouden.

Maatregelen worden in het PPLG verdeeld onder een generieke aanpak (lees: voor geheel Overijssel van toepassing) en een gebiedsspecifieke aanpak voor gebieden waar meervoudige opgaven spelen ten aanzien van water, natuur en klimaat in combinatie met een goed sociaaleconomisch perspectief voor het platteland en een toekomstbestendige landbouwsector. Met de generieke aanpak zetten we voor heel Overijssel in op een emissiearme landbouw van alle bedrijven. Daarmee moet een stikstofuitstootreductie van 40% gerealiseerd worden. Daarbovenop komen specifieke maatregelen voor gebieden die aanvullende groenblauwe opgaven hebben. Hier kan het nodig zijn dat boeren extensiveren (meer grond per koe beschikbaar stellen), door technische innovaties of managementmaatregelen de stikstofuitstoot beperken, of verplaatsen of stoppen met hun bedrijfsvoering. Het is maatwerk wat er per gebied aan maatregelen nodig is. Daarbij worden ook natuurherstelmaatregelen getroffen in de Natura2000-zones en in een bufferzone daarbuiten, en gelden er aparte opgaven voor beekdalen en rivieren, voor veenweide en hoge zandgronden. Telkens zal een combinatie van maatregelen nodig zijn: natuurherstelmaatregelen gecombineerd met verschillende acties om de uitstoot van stikstof naar beneden te krijgen, de waterkwaliteit te verbeteren en op sommige plekken het waterpeil omhoog te krijgen.

Hoofdvraag

In dit onderzoek focussen we ons op de vraag: Welk effect kan de uitvoering van het PPLG hebben op de brede welvaart van het Overijsselse buitengebied?

In deze publicatie geven wij een aanzet tot een antwoord op deze vraag. Hierbij gebruiken wij brede welvaart als kapstok voor dat antwoord. Het CBS definieert brede welvaart als volgt: "Brede welvaart betreft de kwaliteit van leven hier en nu en de mate waarin deze ten koste gaat van de brede welvaart van latere generaties of van die van mensen elders in de wereld. Brede welvaart gaat dus over drie groepen mensen: de mensen die nu in Nederland wonen ('hier en nu'), de volgende generaties – onze kinderen en kleinkinderen – ('later') en mensen in andere landen ('elders')." Geluk en welzijn hangen in het model van brede welvaart af van verschillende welvaartsthema's, die niet los van elkaar gezien kunnen worden. Onderstaande figuur geeft de brede welvaartsthema's weer. Een toelichting op de thema's is te vinden in bijlage 1.

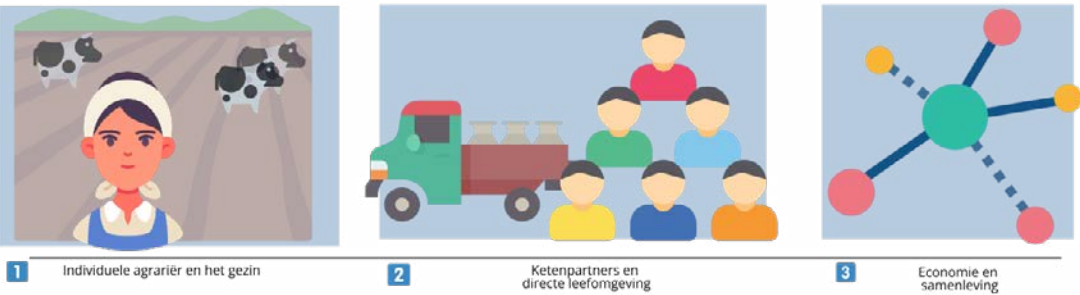

Figuur 2. De brede welvaartsthema's volgens het CBS

Het onderscheid bij brede welvaart tussen ‘hier en nu’, ‘later’ en ‘elders’ is belangrijk, maar met name de impact die het PPLG ‘elders’ zal hebben, is moeilijk inzichtelijk te maken en te meten. Deze laten we daarom in deze publicatie buiten beschouwing. Wel voegen we nog een extra dimensie toe aan onze metingen. Want waar het bij brede welvaart gaat om het brede maatschappelijk belang van de samenleving als geheel, zien we dat in het dossier van het PPLG juist het individuele belang van de agrarisch ondernemer op gespannen voet kán staan met het brede belang. Wij hechten eraan om ook die individuele- of gezinsbelangen een plek te geven in onze sociaaleconomische impactinventarisatie.

In deze publicatie maken we daarom onderscheid tussen de impact op ‘hier en nu’ en ‘later’ op drie niveaus: Zie onderstaand figuur.

- 1) microniveau van de individuele agrariër en zijn/haar gezin
- 2) het mesoniveau van de lokale gemeenschap en ketenpartners van de boeren
- 3) macroniveau van regio, provincie en groter.

Figuur 3. Drie onderscheiden schaalniveaus waarop het PPLG impact kan hebben

Daarbij is het belangrijk te beseffen dat de sociaaleconomische ontwikkelingen en de brede welvaart van het landelijk gebied onder druk staan door verschillende autonome ontwikkelingen, ook los van de effecten van het PPLG. De Raad voor de Leefomgeving verwoordde dat in haar rapport ‘Elke regio telt’ als volgt: “De [landelijke] regio’s in Nederland hebben grote onderlinge verschillen, maar hebben ten opzichte van economische centrumgebieden grotere kans op een stapeling van achterstanden.” Hier gaan we nader op in, in hoofdstuk 3.

We bekijken de brede welvaart van de landelijke gebieden in Overijssel daarom in zijn geheel, kijken waar mogelijk naar trends, en zoomen in op de aanvullende positieve of negatieve effecten die we vanuit het PPLG verwachten. De komende jaren gaan we deze ontwikkelingen en effecten ook monitoren. Zo bouwen én werken we gedurende de gehele uitvoeringstermijn van het PPLG, over de brede linie, aan het nodige inzicht: we leren waar in het landelijk gebied de brede welvaart aandacht nodig heeft, en waar impulsen nodig zijn om negatieve effecten van het PPLG te matigen.

Doelen

Deze publicatie dient de volgende doelen:

Voldoen aan de voorwaarden voor het PPLG zoals opgesteld door het ministerie van LNV in de handreiking (versie februari 2024). Hierin staat dat de gebiedsprogramma's over een sociaaleconomische impactanalyse moeten beschikken. Er is aangegeven dat provincies een iteratieve werkwijze mogen hanteren waarbij de effecten gaandeweg aangescherpt kunnen worden. Met deze publicatie zetten we de eerste stap daartoe. We omschrijven de geïnventariseerde verwachte effecten en analyseren deze waar mogelijk per brede welvaartsthema voor het gehele PPLG en voor de gehele provincie. In hoofdstuk 3, Onderzoeksmethodiek en verantwoording, gaan we uitgebreid in op de manier waarop we te werk zijn gegaan. De Provincie Overijssel zal in de vervolgfases meer diepgang en precisie in deze SEIA aanbrengen door in kleinere gebieden het gesprek met stakeholders aan te gaan over de effecten, en niet per maatregelenpakket (zoals voorgeschreven) een SEIA te maken. De manier waarop de maatregelenpakketten zijn omschreven, leent zich naar de mening van het Programmeerteam van het PPLG Overijssel niet voor een aparte SEIA.

Input geven voor het afwegingskader dat in het Overijssels PPLG zal worden gemaakt. De drie doelen van het PPLG staan immers soms op gespannen voet met elkaar, maar kunnen elkaar in sommige gebieden ook versterken. Dan is het belangrijk te bepalen hoe sociaaleconomische effecten gewogen worden bij de bepaling van in te zetten maatregelen en maatregelen die eventuele negatieve neveneffecten van het PPLG kunnen opvangen en/of veranderen door sociaaleconomische innovaties.

Input geven voor de lokale gebiedsprocessen. Groepen boeren en andere stakeholders die starten met een proces om de doelstellingen van het PPLG in hun gebied te bereiken, kunnen voor de sociaaleconomische impact deze publicatie als vertrekpunt nemen. Uiteraard is het belangrijk om per gebied aan te geven welke sociaaleconomische effecten specifiek daar zullen optreden, en welke zich minder sterk zullen ontwikkelen. Hiervoor heeft de provincie Overijssel een tool ontwikkeld die beschikbaar is voor de gebieden, via de gebiedsteams.

En voor de lange termijn:

Een onderbouwde basis vormen voor sociaaleconomisch beleid dat de leefbaarheid en economische vitaliteit van het landelijk gebied waarborgt of verbetert.

Disclaimer

Op het moment dat deze publicatie verschijnt, zijn LNV, IPO en provincies nog in gesprek over hoe de sociaaleconomische impact inventarisaties tot stand moeten komen. Dit is een collectief leerproces, waarbij het in deze fase nog niet volledig duidelijk is wat provincies moeten opleveren als ‘SEIA’ en wat LNV doet met de resultaten van deze SEIA. De provincie Overijssel heeft er toch voor gekozen om nu al te publiceren, en daarmee een bijdrage te leveren aan het collectieve leerproces.

In de handreiking van LNV voor provincies (versie februari 2024), is een methode van Wageningen University & Research beschikbaar gesteld, die de provincies kunnen gebruiken voor hun SEIA. Hoewel het gebruiken van een voorgeschreven methodiek van een gerenommeerd instituut een bepaalde robuustheid van de resultaten suggereert, willen wij de verwachtingen over deze SEIA op voorhand wat temperen. Veel meer dan een onderzoeksrapportage met concrete resultaten, conclusies en aanbevelingen, zien wij dit document als een vertrekpunt om het goede gesprek te voeren in onze provincie over hoe we de brede welvaart kunnen stimuleren in gebiedsprocessen onder het PPLG. Ook zien we het als input om het afwegingskader van het Overijssels PPLG te verbreden met een sociaaleconomisch perspectief. Daarbij benadrukken we dat de integraliteit van de thema’s essentieel is: we lichten de brede welvaartsthema’s individueel toe/uit in deze publicatie, maar deze kunnen in de praktijk niet los van elkaar gezien worden. Elke keuze die we maken in het PPLG of in gebiedsprocessen, heeft altijd invloed op verschillende, misschien zelfs wel alle, brede welvaartsthema’s.

Vanwege praktische redenen, maar ook omdat het verreweg de grootste sector is binnen de Overijsselse landbouwsector, focussen we ons wanneer het om economische effecten gaat in dit onderzoek op de melkveehouderij. In een volgende versie van de SEIA kunnen we ook andere sectoren meenemen. Overigens gaan we ervan uit dat veel van de overige effecten (buiten de specifieke economische effecten in de melkveehouderij) gelden voor alle sectoren waarop het PPLG van invloed is.

Voor overige kanttekeningen bij dit onderzoek, verwijzen wij u naar de paragraaf ‘Kanttekeningen’ in hoofdstuk 6: Conclusies en aanbevelingen.

Leeswijzer

In het volgende hoofdstuk presenteren we de werkwijze, de gekozen methodieken en de onderzoeksverantwoording. In hoofdstuk 3 gaan we nader in op de context waarbinnen we de onderzoeksvraag verkennen. Vanaf hoofdstuk 4 presenteren we de resultaten van de sociaaleconomische inventarisatie die we samen met stakeholders maakten. In hoofdstuk 5 tonen we de huidige stand van zaken van brede welvaart in het landelijk gebied en staan we per brede welvaartsthema stil bij de verwachte impact: welk effect heeft het PPLG op dat thema in het landelijk gebied. Iedere paragraaf eindigen we met een conclusie over het betreffende brede welvaartsthema. In het laatste hoofdstuk (6) geven we een conclusie over de sociaaleconomische impact van het PPLG op het landelijk gebied en doen we enkele aanbevelingen voor de Provincie Overijssel en gemeenten.

2. Onderzoeksmethodiek en -verantwoording

In 2022 startte de Provincie Overijssel met een kwartiermakersfase, om een manier te vinden om de sociaaleconomische impact van het PPLG in kaart te brengen. De conclusie van de kwartiermakersfase was, dat er aanvullend onderzoek nodig was omdat er nog weinig bekend was over welke sociaaleconomische consequenties de uitvoering van het NPLG heeft op lokaal en regionaal niveau en er nog geen goede methodiek was om dit ex-ante te meten. Gedurende 2023 werden de nodige gebiedsdoelen duidelijk, en kon het ontwerp-PPLG Overijssel worden bijgewerkt met een aantal maatregelpakketten die uiteindelijk hebben geresulteerd in een concept-gebiedsprogramma.

Gebiedsgerichte aanpak met combinatie van maatregelen

Overijssel heeft gekozen voor een gebiedsgerichte aanpak in combinatie met een generieke aanpak. Gebieden hebben de ruimte om de doelen met een eigen plan te realiseren. Vanaf 2024 gaat Overijssel in 42 focusgebieden aan de slag. De realisatie zal per gebied verschillen, maar het gaat in de gebiedsprocessen altijd om een combinatie van maatregelen. Maatregelen van natuurherstel en interventies om waterkwaliteit en -kwantiteit te borgen gaan dan hand in hand met keuzes van agrariërs en gebiedspartners om te extensiveren, te verplaatsen of om te vormen, te innoveren of te stoppen. Ze kunnen hiervoor zelf de afweging maken. Hier is een ingewikkelde relatie met autonome ontwikkelingen, want door marktontwikkelingen maar bijvoorbeeld ook door een combinatie van die ontwikkelingen en onzekerheid over overheidsbeleid kan een agrariër er voor kiezen om te stoppen. Deze insteek en de mogelijke combinatie van maatregelen maakt het moeilijk om vooraf het effect van deze -nog onbekende- keuzes te bepalen. Voor een aantal maatregelpakketten die in Overijssel als 'bouwstenen' bij het PPLG zitten, geldt bovendien dat zij zich niet lenen voor een sociaaleconomische impactanalyse, vanwege hun schaalgrootte, of omdat zij zich bevinden in verschillende deelgebieden.

Mixed-methods onderzoek

Om een beeld te geven van de mogelijke sociaaleconomische effecten van het PPLG is gekozen voor een mixed-methods onderzoek. In onderstaande paragrafen zetten we de gebruikte onderzoeksmethoden uiteen.

Monitor brede welvaart

Van de huidige brede welvaart in Overijssel hebben we al een goed beeld. In 2023 is er een monitor verschenen van de brede welvaart in Overijssel. Hierbij is waar mogelijk gekeken naar het verschil tussen stad en platteland, en soms ook naar verschillen tussen regio's in Overijssel. Omdat er onvoldoende data waren, kon er niet gespecificeerd worden naar de zes GGA-gebieden. In de toekomst wordt hier wel aan gewerkt. Voor nu geeft deze monitor een goed beeld van de nul-situatie voor de brede welvaart op het Overijssels platteland. Daarom gebruiken we de data uit deze monitor in dit document. Deze data vormen ook de basis voor de monitoring van de effecten van het PPLG op langere termijn.

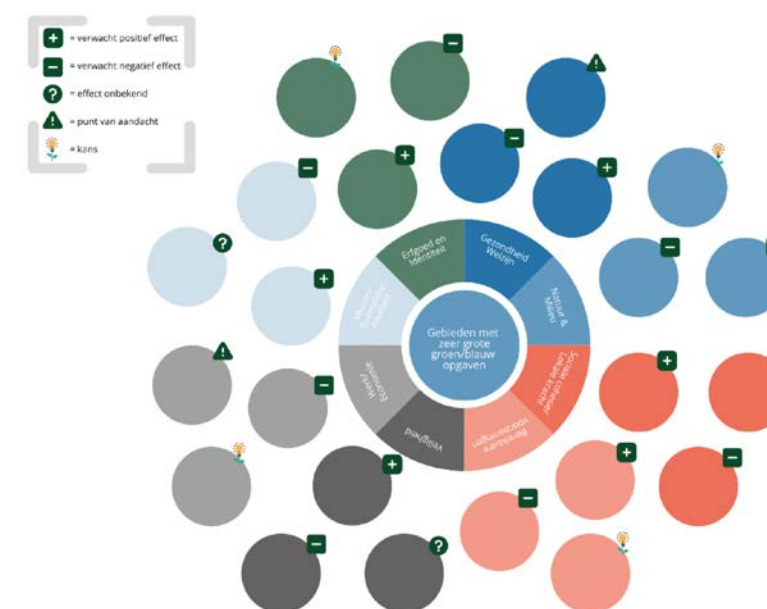
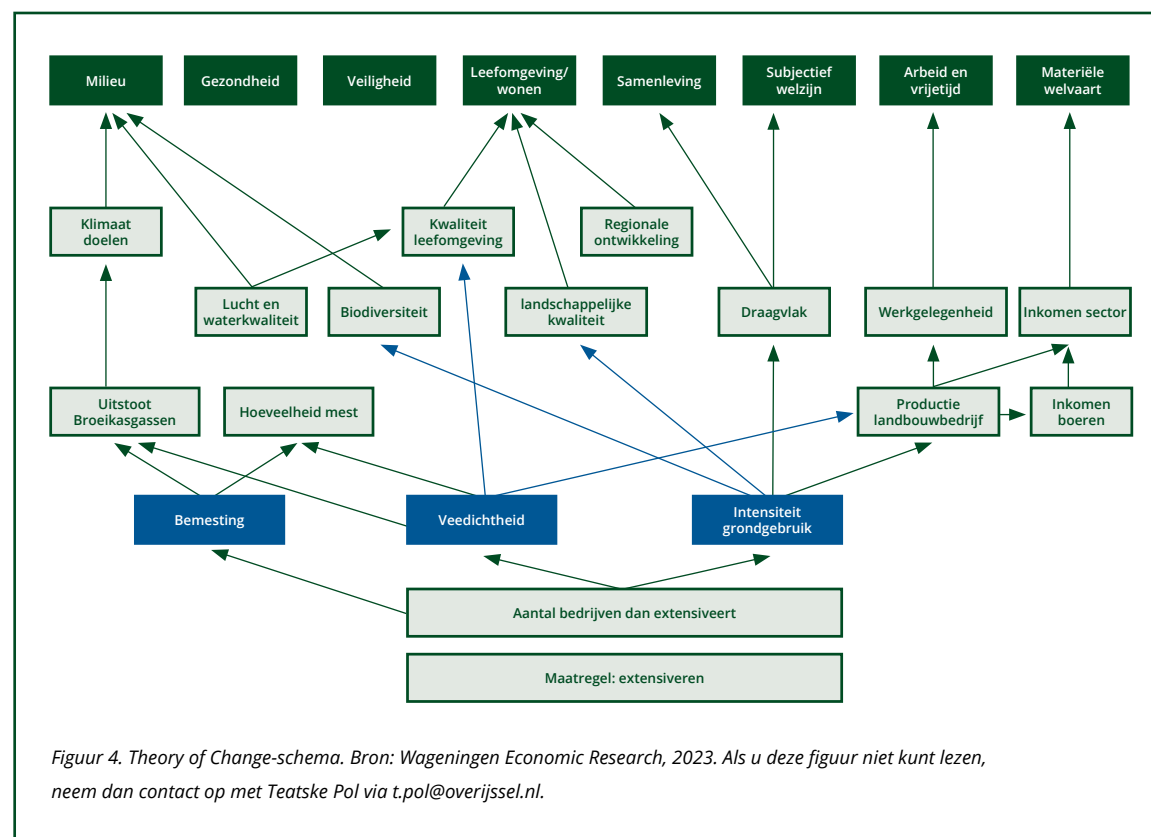
Kwalitatieve inventarisatie van te verwachten effecten

In samenwerking met Wageningen Economic Research (WEER) is gewerkt aan een eigen onderzoeksmethodiek gebaseerd op de **Theory of Change**. Hierbij wordt op gestructureerde wijze voor een gebied bepaald welke brede welvaartseffecten voortvloeien uit gekozen maatregelen. In het kader hieronder zetten we uiteen wat een Theory of Change methodiek behelst. Via enkele pilotgebieden in Overijssel, te weten de programmagebieden Salland, Baarlingerpolder en Springendal/Dal van de Mosbeek, toetsten we deze methodiek door samen met betrokkenen uit bovengenoemde gebieden een Theory of Change model in te vullen en zo een goed beeld te krijgen van de mogelijke impact van gekozen maatregelen (zie figuur 4). Deelnemers uit de gebieden waren onder andere boeren, leden van plaatselijke belangenverenigingen, gemeenteambtenaren, en een bank.

Een Theory of Change (ToC) is een manier om inzichtelijk te maken welke impact activiteiten zouden kunnen hebben op maatschappelijk niveau. De theorie presenteert de mogelijke stapsgewijze ontwikkeling van één situatie naar een andere situatie. Een ToC kan illustreren en beschrijven "hoe en waarom een gewenste verandering naar verwachting zal plaatsvinden [of heeft plaatsgevonden] in een specifieke probleemcontext" (Belcher, Davel en Claus, 2020). Enerzijds levert het een schematisch overzicht op van de logische stappen tussen ingreep en gevolgen. Anderzijds biedt het een aanpak om via dialoog verschillende inzichten te verzamelen over hoe en waarom verandering in een systeem zou kunnen optreden na een ingreep (Vogel, 2012 uit Sociaaleconomische Effectanalyse Integrale Gebiedsaanpak, van Wageningen University & Research 2023). Door de stappen inzichtelijk te maken van hoe verandering bereikt kan worden, wordt ook duidelijk dat dit geen helder lineair traject zal zijn, maar dat effecten met elkaar samenhangen en van elkaar afhangen.

Bij een ToC wordt gekeken naar drie zaken: Output is het directe, zichtbare resultaat dat op korte termijn bewerkstelligt wordt door de interventie. Outcome zijn resultaten die op langere termijn, en mogelijk op een ander schaalniveau zullen plaatsvinden door de resultaten (output) van de interventie. Tot slot leidt de outcome tot Impact op een bepaald thema, dat van tevoren ook beoogd is.

In onderstaande figuur is de opbouw van een ToC-schema weergegeven. Helemaal onderin in het schema wordt een maatregel zichtbaar. Naarmate er meer bedrijven extensiveren (interventie) ontstaan er verschillende effecten met een resultaat: bijvoorbeeld, de veedichtheid daalt (output). Een lagere veedichtheid leidt tot minder mest, maar ook tot minder productie van het landbouwbedrijf. De outcome van deze resultaten is dat lucht- en waterkwaliteit omhoog gaan maar dat er mogelijk een negatief resultaat is voor het inkomen van de sector en de werkgelegenheid. Ten behoeve van de leesbaarheid zijn in onderstaande figuur niet alle onderlinge afhankelijkheden weergegeven tussen de verschillende effecten, maar voorstelbaar is bijvoorbeeld de relatie tussen inkomen in de sector en werkgelegenheid.

Figuur 5. De praatplaat gebaseerd op de Theory of Change-aanpak met brede welvaartsthema's als kapstok

Interne expert judgement

Tegelijk met de ontwikkeling van deze Theory of Change-onderzoeksmethodiek is er een interne expert judgement opgezet binnen de provincie Overijssel. In een aantal sessies dachten beleidsmedewerkers mee over de verschillende mogelijke effecten van het PPLG per brede welvaartsthema. Betrokken afdelingen en teams waren onder meer: leefbaar platteland, vrijetijdseconomie, regionale economie, cultuur, sociale kwaliteit, bestuur en concern, integere overheid en de afdeling Onderzoek & Advies. Ook bij deze sessies is de Theory of Change-methodiek gebruikt: vanuit een bepaalde maatregel is beredeneerd hoe die kan uitpakken in een gebied. Hierbij is nog geen gebruik gemaakt van gebiedsgegevens, maar is een eerste inventarisatie gemaakt van globale mogelijke effecten. In overleg met de interne experts is gekozen voor een kleine wijziging in de brede welvaartsbenadering. De thema's zijn aangepast om ze beter te laten aansluiten op de beleving van inwoners van het platteland en op de eigen beleidsdomeinen. Subjectief Welzijn en Gezondheid zijn samengevoegd en Materiele Welvaart en Arbeid en vrije tijd zijn samengevoegd tot 'Werk en Economie', waaronder ook onderwijs valt. Aan het thema Wonen hebben we Ruimtelijke Kwaliteit toegevoegd en samenleving heet in deze rapportage 'Sociale cohesie en lokale kracht'. Toegevoegd als thema zijn 'Bereikbare voorzieningen' en 'Erfgoed en identiteit'.

Stakeholdersconsultatie

De kwalitatieve inventarisatie is tot slot getoetst en verdiept door een stakeholderconsultatie per Overijssels deelgebied. Door de ervaring met de methodiek kon een eigen gespreksmethodiek worden ontwikkeld om alle brede welvaartsthema's te bespreken. In deze gebiedssessies zijn de eerste geïnventariseerde effecten vanuit de WECr studie en de interne expert judgement getoetst aan de verwachte effecten van stakeholders. Hiervoor is een 'praatplaat' gebruikt. Deze praatplaat geeft de Theory of Change weer op een meer eenvoudige wijze.

In de zes PPLG-gebieden zijn de onderzoekers in gesprek gegaan met lokale gebiedspartners zoals gemeenten, waterschappen, vertegenwoordigers vanuit de agrarische sectoren, belangenbehartigers van landgoederen en leefbaarheidspartners. In totaal spraken we ongeveer 90 mensen. De onderzoekers probeerden met deze gebiedspartners meer gebiedsspecifieke effecten naar boven te halen op basis van de eerste inventarisaties. In een enkel gebied (Vechtdal) is deze gebiedssessie ook ambtelijk voorbereid. De sessies zijn begeleid door de onderzoekers. De deelnemers werd gevraagd om vanuit hun eigen perspectief iets te vertellen over de effecten die zij verwachtten bij de uitvoering van het PPLG. Ze mochten deze effecten eerst voor zichzelf opschrijven, waarna ze gezamenlijk werden besproken, en op de juiste plekken op de praatplaat werden geclusterd. Er is hierbij gekeken naar verwachte positieve effecten, negatieve effecten en effecten waarvan de richting 'onbekend' zou zijn. Daarnaast was er ruimte om punten van aandacht te benoemen, en kansen die zouden ontstaan door uitvoering van het PPLG.

Uit de gesprekken over de effecten van verschillende maatregelen bleek dat er veel overeenkomsten zaten in de door deelnemers verwachte effecten. Maar of die effecten als positief of negatief werden beschouwd, was niet altijd eenduidig en hing in hoge mate af van het perspectief van de deelnemer. Waar bijvoorbeeld de natuurorganisatie of recreatieondernemer het effect 'meer natuur beschikbaar' als positief bestempelt of als kans, kon de agrarisch ondernemer dit ook als negatief effect of risico beoordelen. Er is daarom voor gekozen niet met een scoremodel te werken dat effecten een bepaalde positieve of negatieve zwaarte meegeeft. We beschrijven de effecten in dit rapport op kwalitatieve wijze, om recht te doen aan de verschillende perspectieven.

Wat ook opviel in de gesprekken met stakeholders is, dat dezelfde effecten boven tafel kwamen, onafhankelijk van de formulering van de maatregel. De exacte maatregel of zelfs combinatie van maatregelen maakte daarin weinig verschil, tenzij deze in het extreme werd getrokken. Dit is bijvoorbeeld gedaan in de door Wageningen Economic Research gebruikte pilot in de Baarlingerpolder, waar werd gewerkt met het scenario 'alle boeren vertrekken, grond wordt hooiland'. Alleen dan werden de effecten ook zeer uitvergroet, maar dit is in principe geen realistisch of wenselijk scenario. Daarom is ervoor gekozen om in plaats van met een maatregel, verder te werken met de algemene 'opgave': 'Gebieden met zeer grote groen/blauw opgaven'. Hierbij dient in de gebiedseigen uitwerking van deze SEIA wel goed gekeken te worden naar de mate waarin deze opgave geldt. Voor sommige gebieden gelden er geen aanvullende natuur-, klimaat-, stikstof- of waterdoelstellingen, maar geldt alleen de generieke maatregel. Effecten kunnen daar anders uitpakken.

Foto 1. Foto van een gebiedsdag in maart 2023, waarbij stakeholders de praatplaat gebruiken om mogelijke effecten van het PPLG te inventariseren

De resultaten van bovenstaande stappen zijn uitgewerkt in hoofdstuk 4.

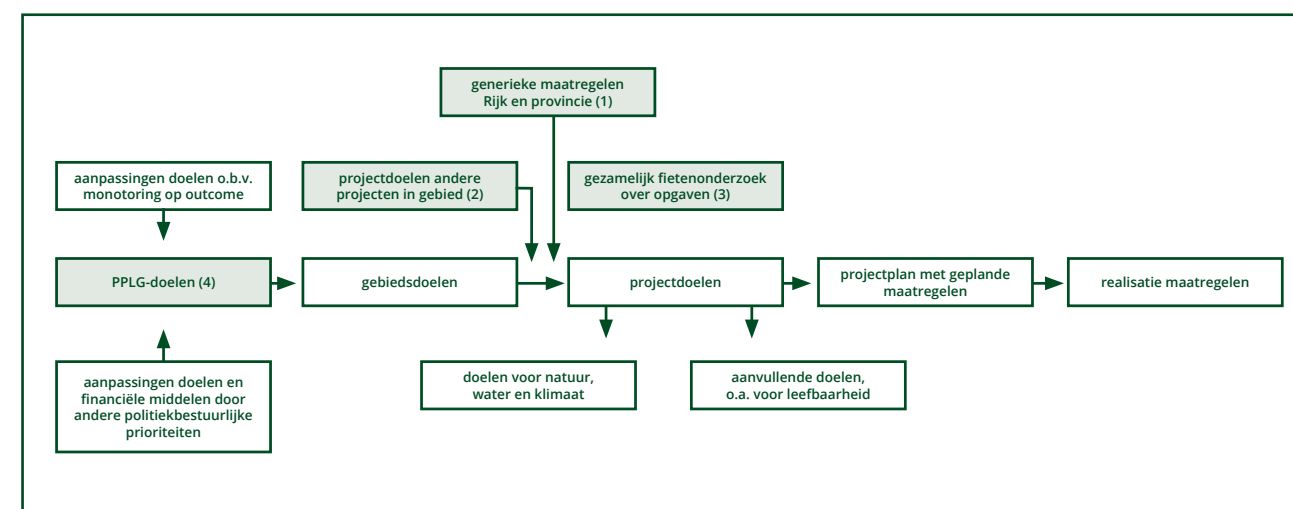
Kwantitatieve verdieping van de te verwachten effecten

Na de eerste kwalitatieve inventarisatie van te verwachten effecten, zijn de te verwachten effecten onderbouwd met deskresearch. Hiervoor is nauw samengewerkt met de afdeling Onderzoek en Advies van de provincie Overijssel. Er is gekeken naar nationaal onderzoek en naar data-specifiek onderzoek voor Overijssel. Er zijn gegevens op een rij gezet per PPLG-gebied, zoals demografische gegevens. Hierbij is waar mogelijk onderscheid gemaakt tussen stedelijk en landelijk gebied, bijvoorbeeld als het gaat om brede welvaartscijfers uit de monitor (zie hoofdstuk 3). De resultaten van de deskresearch zijn afgestemd met het interne expertiseteam (deelnemers expert judgement). Per brede welvaartsthema is beschreven welke te verwachten effecten onderbouwd kunnen worden en welke niet. Resultaten van dit onderzoek zijn te vinden in hoofdstuk 4.

De gevonden bevindingen van deze kwantitatieve verdiepingsslag, zijn getoetst aan de visie van eerder genoemde interne experts. Daarnaast zijn deze bevindingen voorgelegd aan externe stakeholders tijdens een bijeenkomst in februari 2024. Tot slot hebben enkele externe experts meegedacht over de conclusies en aanbevelingen.

Monitoring

We monitoren de komende jaren de ontwikkeling in brede welvaart, ook specifiek voor het Overijssels landelijk gebied. In aanvulling daarop monitoren we op enkele indicatoren (nog in ontwikkeling) hoe het PPLG invloed heeft op de brede welvaart. Daarbij is het goed om te weten dat er ook in het kader van de Overijsselse Omgevingsvisie gemonitord zal worden op sociaaleconomische thema's in het landelijk gebied. De monitoring op de voortgang van het PPLG is adaptief en behelst veel verschillende componenten, zoals uiteengezet in onderstaande figuur.

Figuur 6. Monitoren en leren over verschillende sporen

Voor de monitoring van de algehele voortgang van het Overijsselse PPLG wordt de komende periode een kennishub ingericht. Deze kennishub biedt ondersteuning bij de lerende aanpak die de provincie hanteert in het jarenlange, iteratieve proces om via gebiedsprocessen de doelen uit het Overijsselse PPLG te bereiken. Dit betekent in de praktijk dat we brede welvaart als kapstok gebruiken bij de monitoring van de sociaaleconomische vooruitgang en dat we (ook) zoeken naar kwantitatief meetbare doelen, zodat we de voortgang op de sociaaleconomische doelen kunnen vergelijken met de andere doelen van het PPLG. We maken daarvoor een selectie van indicatoren uit de Regionale Monitor Brede Welvaart van het CBS en we kijken momenteel, samen met het CBS, of die indicatoren ook op het niveau van de PPLG-gebieden beschikbaar kunnen worden gesteld.

3. Context van de onderzoeksvraag

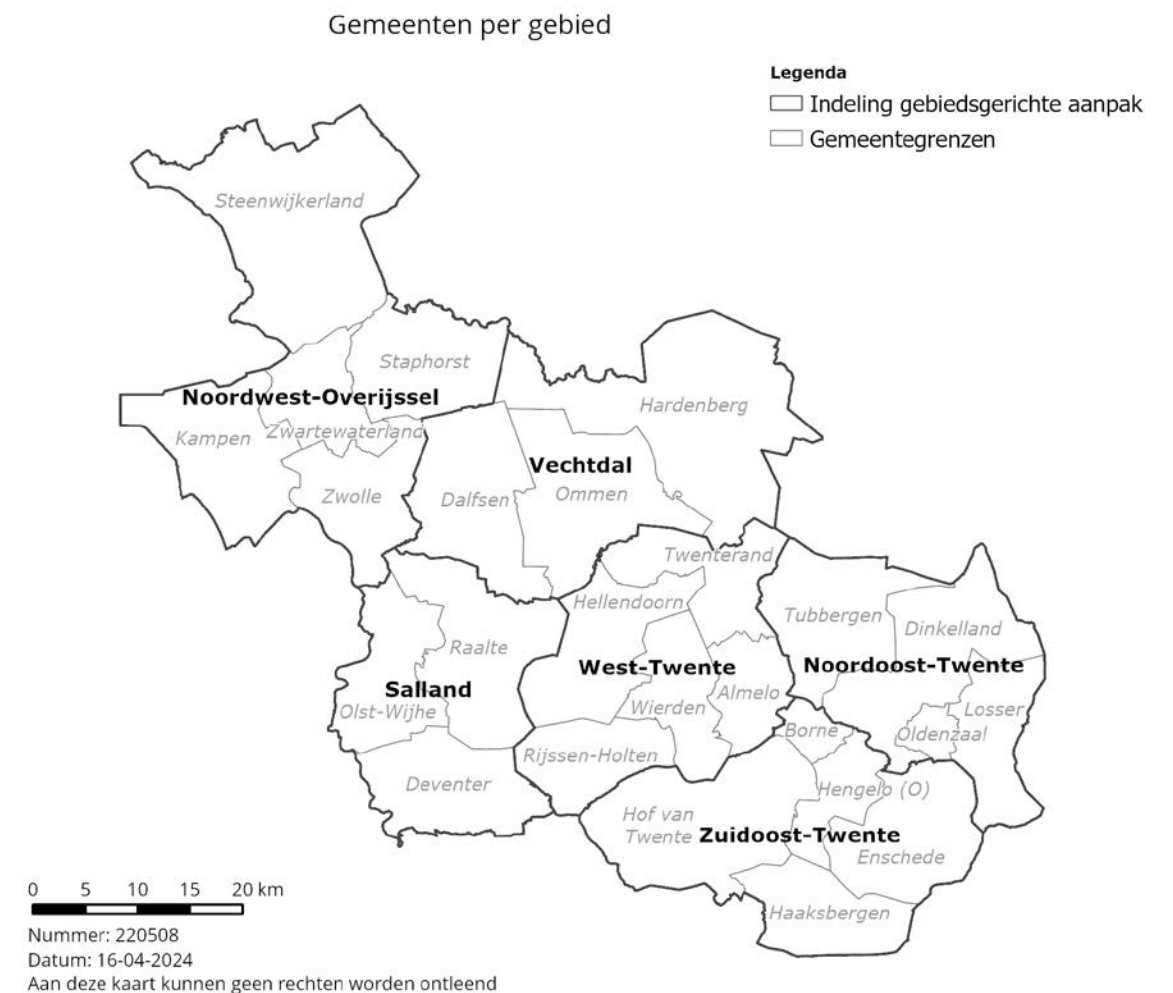
In dit hoofdstuk staan we kort stil bij de huidige uitgangssituatie in de verschillende PPLG-deelgebieden en schetsen we een aantal ontwikkelingen die relevant zijn voor de beantwoording van de hoofdvraag: Welke sociaaleconomische effecten heeft de uitvoering van het PPLG in het Overijsselse buitengebied? Deze hoofdvraag kunnen we namelijk niet los zien van de huidige stand van zaken (bijvoorbeeld op het gebied van demografie of economie) en van ontwikkelingen in het landelijk gebied van Overijssel en de ontwikkelingen in de landbouwsector van de afgelopen decennia.

Demografische beschrijving bevolking per PPLG-gebied Overijssel

Om de verwachte effecten van het PPLG in het juiste perspectief te kunnen plaatsen, zijn enkele achtergrondgegevens van belang. We beginnen met een beschrijving van de demografische samenstelling van de inwoners van Overijssel. Hierbij maken we onderscheid tussen stedelijke en landelijke gebieden. Dat doen we per PPLG-deelgebied. De figuur hieronaast geeft dit grafisch weer.

1. De mate van stedelijkheid is bepaald door een stedelijkheidsklasse toe te voegen aan iedere buurt, wijk of gemeente op basis van adressendichtheid. De volgende klassenindeling is gehanteerd. 1=zeer sterk stedelijk (gelijk aan of meer dan 2500 adressen per km²), 2= sterk stedelijk (tussen 1500-2500 adressen met km²), 3=matig stedelijk (tussen 1000-1500 adressen per km²), 4=weinig stedelijk (tussen 500-1000 adressen per km²), 5=niet stedelijk (minder dan 500 adressen per km²). Stedelijk gebied is een optelsom van de categorieën: zeer sterk stedelijk, sterk stedelijk en matig stedelijk. Landelijk gebied is een optelsom van de categorieën: weinig stedelijk en niet stedelijk

Overijsselse PPLG-gebieden

Figuur 7. De zes Overijsselse PPLG-gebieden

In onderstaande tabellen geven we per PPLG-gebied een overzicht van enkele demografische gegevens. Onder de tabel duiden we de opvallende zaken in de tabel.

Demografische gegevens per PPLG-gebied in Overijssel 2023						
PPLG-gebied	Landelijk of stedelijk	Inwoners (aantal)	Huishoudens (aantal)	Eenpersoons- huishoudens (%)	Meerpersoons- huishoudens met kinderen (%)	Meerpersoons- huishoudens zonder kinderen (%)
Noordoost-Twente	Landelijk	62.685	24.995	27%	40%	33%
Noordoost-Twente	Stedelijk	40.785	18.100	34%	34%	33%
Noordwest-Overijssel	Landelijk	106.470	40.910	26%	42%	32%
Noordwest-Overijssel	Stedelijk	167.915	79.535	42%	31%	27%
Salland	Landelijk	71.285	28.695	26%	39%	35%
Salland	Stedelijk	88.665	43.310	43%	30%	27%
Vechtdal	Landelijk	100.200	39.820	27%	40%	33%
Vechtdal	Stedelijk	10.880	5.685	47%	22%	31%
West-Twente	Landelijk	108.560	42.025	25%	43%	32%
West-Twente	Stedelijk	98.905	44.160	37%	34%	29%
Zuidoost-Twente	Landelijk	76.425	32.455	32%	37%	31%
Zuidoost-Twente	Stedelijk	251.555	123.855	44%	29%	27%
Landelijk totaal		525.625				
Stedelijk totaal		658.705				

Tabel 1. Overzicht aantal inwoners, aantal huishoudens en verdeling eenpersoonshuishoudens, -meerpersoonshuishouden met kinderen en meerpersoonshuishoudens zonder kinderen per PPLG gebied uitgesplitst naar landelijk en stedelijk gebied. Als u deze tabel niet kunt lezen, neem dan contact op met Teatske Pol via t.pol@overijssel.nl.

In Overijssel wonen bijna 1,2 miljoen mensen. In Noordoost Twente woont 8,7% van de Overijsselaars, in Noordwest Overijssel 23,2%, in Salland 13,5%, in Vechtdal 9,4%, in West-Twente 17,5% en in Zuidwest Twente 27,7%. Per PPLG-gebied verschilt het of er meer mensen in stedelijk of in landelijk gebied wonen, dat hangt onder andere af van de aanwezigheid van als ‘stad’ gedefinieerde plaatsen. In Zuidoost Twente liggen Enschede en Hengelo, waardoor er veel inwoners hier in een stad wonen.

In het stedelijke gebied zijn meer eenpersoonshuishoudens dan in het landelijk gebied. In het landelijk gebied zijn er meer meerpersoonshuishoudens met kinderen dan in het stedelijk gebied. Er zijn in het landelijk gebied ook meer meerpersoonshuishoudens zonder kinderen dan in stedelijk gebied, maar het verschil is niet zo groot.

Leeftijdsverdeling per PPLG-gebied in Overijssel 2023								
PPLG-gebied	Landelijk of stedelijk	0-15 jaar (%)	15-25 jaar (%)	25-45 jaar (%)	45-65 jaar (%)	65+ jaar (%)	Geboorte per 1.000 inwoners (2022)	Sterfte per 1.000 inwoners (2022)
Noordoost-Twente	Landelijk	15%	13%	21%	29%	22%	8,8	10,0
Noordoost-Twente	Stedelijk	15%	11%	21%	27%	26%	8,6	11,3
Noordwest-Overijssel	Landelijk	19%	13%	23%	27%	18%	11,9	8,1
Noordwest-Overijssel	Stedelijk	16%	13%	28%	25%	18%	11,0	9,5
Salland	Landelijk	16%	12%	20%	30%	22%	8,6	9,9
Salland	Stedelijk	15%	12%	27%	27%	19%	10,5	10,5
Vechtdal	Landelijk	17%	13%	22%	28%	20%	9,7	8,7
Vechtdal	Stedelijk	11%	10%	23%	24%	32%	8,8	14,9
West-Twente	Landelijk	17%	13%	22%	28%	20%	9,9	9,3
West-Twente	Stedelijk	16%	12%	24%	26%	22%	9,3	11,0
Zuidoost-Twente	Landelijk	16%	15%	21%	29%	20%	8,8	9,0
Zuidoost-Twente	Stedelijk	14%	14%	25%	26%	21%	8,4	11,5
Gemiddeld landelijk		17%	13%	22%	28%	20%		
Gemiddeld stedelijk		15%	13%	26%	26%	21%		

Tabel 2. Leeftijdsverdeling en geboorte- en sterftecijfers per PPLG-gebied uitgesplitst naar landelijk en stedelijk gebied. Als u deze tabel niet kunt lezen, neem dan contact op met Teatske Pol via t.pol@overijssel.nl.

In Noordwest-Overijssel wonen relatief meer jongeren tot 15 jaar in het landelijk gebied. In Noordwest-Overijssel en Salland wonen relatief meer mensen tussen de 25 en 45 jaar in de steden dan in het landelijk gebied (o.a. in Zwolle en Deventer). In Noordwest-Overijssel wonen relatief weinig 65-plussers, zowel in landelijk als stedelijk gebied. In het stedelijk gebied in het Vechtdal (Hardenberg) wonen relatief zeer veel inwoners die ouder zijn dan 65 en juist relatief weinig kinderen en jongeren tot 25 jaar.

Verdeling opleidings- en inkomensniveau per PPLG-gebied in Overijssel					
PPLG-gebied	Landelijk of stedelijk	opleidingsniveau laag	opleidingsniveau midden	opleidingsniveau hoog	Gem. gestandaardiseerd inkomen van huishoudens
		(%) 2021	(%) 2021	(%) 2021	(x 1.000 euro) 2020
Noordoost-Twente	Landelijk	26%	48%	26%	33,3
Noordoost-Twente	Stedelijk	27%	44%	29%	31,6
Noordwest-Overijssel	Landelijk	29%	47%	24%	33,3
Noordwest-Overijssel	Stedelijk	25%	40%	34%	29,6
Salland	Landelijk	22%	46%	32%	34,3
Salland	Stedelijk	28%	42%	30%	28,5
Vechtdal	Landelijk	29%	49%	22%	32,2
Vechtdal	Stedelijk	31%	46%	22%	27,4
West-Twente	Landelijk	28%	49%	23%	33,2
West-Twente	Stedelijk	33%	46%	21%	29,1
Zuidoost-Twente	Landelijk	22%	45%	33%	32,9
Zuidoost-Twente	Stedelijk	27%	44%	29%	27,5
Gemiddeld landelijk		27%	47%	26%	
Gemiddeld stedelijk		28%	43%	29%	

Tabel 3. Verdeling opleidingsniveau en inkomensniveau per PPLG-gebied uitgesplitst naar landelijk en stedelijk gebied.
 Als u deze tabel niet kunt lezen, neem dan contact op met Teatske Pol via t.pol@overijssel.nl.

Over het algemeen kunnen we zeggen dat er iets meer lager opgeleide mensen wonen in stedelijk gebied dan in het landelijk gebied. Uitzondering hierop is Noordwest-Overijssel waar meer lager opgeleiden wonen in het landelijk gebied. Mensen met opleidingsniveau midden zijn meer te vinden in het landelijk gebied dan in het stedelijk gebied. Voor hoger opgeleiden is niet te zeggen of ze over het algemeen meer te vinden zijn in de steden of in het landelijk gebied. In Noordwest Overijssel is het grootste verschil te vinden onder hoger opgeleiden: Het aantal hoger opgeleiden in de stad is hier 10% hoger dan in het landelijk gebied van Noordwest Overijssel, wat verklaard wordt door de demografie van Zwolle.

Wat ook opvalt is dat mensen in het landelijk gebied in alle PPLG-gebieden een hoger gemiddeld gestandaardiseerd huishoudinkomen hebben dan mensen in de steden in datzelfde PPLG-gebied. Het gemiddeld huishoudinkomen voor alle gebieden is 31.100 euro. In het stedelijk gebied ligt het gemiddeld gestandaardiseerd huishoudinkomen op 29.000 euro en in het landelijk gebied op 33.200 euro.

Netto arbeidsparticipatie en werkloosheid per PPLG-gebied in Overijssel 2022		
PPLG-gebied	Netto arbeidsparticipatie	Werkloosheid
	(%)	(%)
Noordoost-Twente	73,5%	2,8
Zuidoost-Twente	71,3%	3,7
West-Twente	73,3%	3
Vechtdal	75,3%	2,7
Salland	73,4%	3,1
Noordwest Overijssel	75,7%	3,1
Nederland	72,2%	3,5

Tabel 4. Netto arbeidsparticipatie en werkloosheid per PPLG-gebied. Als u deze tabel niet kunt lezen, neem dan contact op met Teatske Pol via t.pol@overijssel.nl.

De arbeidsparticipatie is in Overijssel gemiddeld hoger dan landelijk. De werkloosheid is iets lager dan het landelijk gemiddelde. Helaas kunnen we data over arbeidsparticipatie niet uitsplitsen naar stedelijk en landelijk gebied, maar we weten dat er doorgaans gemiddeld meer werkloosheid is in de grote steden.

Beschrijving van de PPLG-gebieden

In onderstaande paragrafen maken we per PPLG-gebied een korte kwalitatieve beschrijving. Het gaat hierbij om een beschrijving van de ondergrond, de economie en het voorzieningenniveau in het landelijk gebied.

Noordwest-Overijssel

Er zijn drie grondsoorten in deze regio: rivierklei (in het zuiden), veen (in het noorden) en zand (in het oosten). In vergelijking met andere gebieden in Overijssel, zijn de NPLG-opgaven in Noordwest Overijssel naar verhouding fors voor de landbouw, met name in het veenweidegebied in het noorden van dit gebied. Er zijn veel melkveebedrijven in Noordwest-Overijssel, die naar Overijsselse standaarden relatief groot zijn maar minder intensief. Dit hangt samen met de minder draagkrachtige ondergrond. Het aandeel akkerbouwbedrijven is beperkt. De glastuinbouw is in recente jaren flink toegenomen, met name in de Koekoekspolder bij Kampen. In de intensieve veehouderij vindt vooral een afname plaats van het aantal varkens en juist een toename van het pluimvee. In delen van Noordwest-Overijssel (met name gemeente Steenwijkerland en Kampen) zijn de afstanden tot kernen met voorzieningen relatief groot. Daardoor kan het sluiten van een school of het verdwijnen van een supermarkt in een dorp een grote impact hebben. De gebieden die ver van voorzieningen liggen zijn wel dunbevolkt. In Noordwest-Overijssel wonen in vergelijking met andere regio's relatief veel kinderen tot 15 jaar (19%) en weinig 65-plussers (18%). Het geboortecijfer ligt er ook duidelijk hoger dan in de rest van de provincie (11,9 tegenover 8,6-9,9 per 1.000 inwoners).

Vechtdal

Deze regio wordt vooral gekenmerkt door zandgronden. Er is relatief veel akkerbouw. In de tuinbouw zien we vooral een toename van de bloembollen en knollen, en van de boomkwekerijgewassen. In vergelijking met andere gebieden in Overijssel, zijn de NPLG-opgaven in Vechtdal naar verhouding iets minder ‘beperkend’ voor de landbouw. Het aandeel van de pluimveebedrijven is het grootst in het Vechtdal en het betreft vaak ook grote bedrijven. Het Vechtdal kenmerkt zich verder door de aanwezigheid van veel landgoederen.

In het Vechtdal zijn betrekkelijk veel gebieden waar de voorzieningen relatief ver weg zijn, vooral in de gemeente Ommen. Buiten de stad Ommen zelf zijn er daar geen andere kernen met meer dan 1 winkel voor de dagelijkse boodschappen.

Er zijn vijf dorpen of buurtschappen waar de laatste school de afgelopen 10 jaar is gesloten (Ankum, Vinkenbuurt, Vilsteren, Radewijk, Sluis 6). In het oosten van deze regio concentreert de werkgelegenheid zich in Hardenberg. Daarbuiten is het banenaanbod beperkt en moeten mensen dus relatief verder reizen naar hun werk. De demografische samenstelling van het Vechtdal ligt dicht bij het Overijsselse gemiddelde.

Salland

Deze regio wordt vooral gekenmerkt door zandgronden, met rivierklei langs de IJssel. Er zijn veel melkvee-bedrijven en in de intensieve veehouderij vooral varkensbedrijven. Het aantal koeien is in dit gebied het sterkst toegenomen in recente jaren. In vergelijking met andere gebieden in Overijssel zijn de NPLG-opgaven in Salland naar verhouding iets minder ‘beperkend’ voor de landbouw.

In het noordwesten van dit gebied zijn voorzieningen relatief ver weg, maar in de rest van Salland is de dekkingsgraad over het algemeen goed. Er zijn diverse kernen met meerdere winkelvoorzieningen. Wel valt op dat enkele kernen in de gemeente Olst-Wijhe hun scholen zijn kwijtgeraakt (Elshof, Boerhaar, Den Nul, Boskamp). Samen met Zuidoost-Twente telt Salland relatief de meeste HBO- en WO-geschoolden (32%, tegenover 22-26% in de andere regio’s). Salland kent het hoogste gemiddelde inkomen van de Overijsselse regio’s (34,3 duizend euro).

Twente

We noemen hier eerst enkele gemeenplaatsen voor de hele regio Twente, voordat we verder inzoomen op de deelgebieden in Twente.

De dominante grondsoort in Twente is zand, wat in hete zomers tot droogteproblemen leidt. In Twente wordt de landbouw vooral gekarakteriseerd door meer intensieve bedrijven (meer stuks vee per hectare) dan gemiddeld in Overijssel. De landschappelijke diversiteit staat in Twente onder druk door intensivering en schaalvergroting in de landbouw. De toename in aantallen geiten is in Twente het grootst.

West-Twente

Er zijn vier N2000-gebieden en de opgaven voor de Kaderrichtlijn Water (KRW) concentreert zich vooral rond de beken en de Regge. De diversiteit en aantrekkelijkheid van het landschap worden versterkt door landgoederen en buitenplaatsen en een aantal grote natuurgebieden. In vergelijking met andere gebieden in Twente zijn de NPLG-opgaven in West-Twente naar verhouding iets minder ‘beperkend’ voor de landbouw. West-Twente heeft een goede landbouwgrond. West-Twente kent met name melkvee- en overige graasdierbedrijven. Daarnaast is er nog een aanzienlijk deel akkerbouw. Zo’n 69% van de agrarische grond is in gebruik als grasland, wat veel hoger is dan het landelijk gemiddelde (54%). Het areaal van de aardappelteelt is flink toegenomen, ten koste van granen. De dekkingsgraad van voorzieningen is goed: ze zijn voor alle inwoners betrekkelijk dichtbij. Wel valt op dat in de kleinste kernen de dagelijkse winkelvoorzieningen de afgelopen 10 jaar zijn verdwenen. De demografische samenstelling van West-Twente ligt dicht bij het Overijsselse gemiddelde.

Noordoost-Twente

Er zijn meerdere N2000 gebieden en er ligt een relatief groot aantal bedrijven dichtbij deze gebieden. Daarnaast ligt er een grote KRW-opgave vanwege de vele beken in een landschap op hoge zandgronden. In vergelijking met de andere GGA-gebieden, zijn de NPLG-opgaven in Noordoost-Twente fors. Het gebied wordt van oudsher gekarakteriseerd door een afwisselend, kleinschalig en reliëfrijk landschap, wat Noordoost-Twente een eigen identiteit geeft. Behalve het agrarische cultuurlandschap komen er soortenrijke oude bossen, vochtige en droge schraallanden, en beken en beekdalen voor. Een kwart van de landbouwbedrijven in Noordoost Twente heeft geen opvolger en dat is een lager aantal dan in de meeste regio’s. Het areaal van de aardappelteelt is flink toegenomen, ten koste van granen.

In een groot deel van de regio is de bereikbaarheid van voorzieningen goed. Verspreid door de regio liggen kernen als Deurningen, Geesteren, Tubbergen, Vasse, Ootmarsum en Denekamp met een betrekkelijk ruim voorzieningenaanbod. De keuzemogelijkheden voor scholen zijn beperkt: de meeste plaatsen hebben maar één basisschool, al zijn er over het algemeen geen zorgen over de instandhouding. Er zijn enkele gebieden, vooral in het noorden langs de grens (bijv. Lattrop-Breklenkamp) waar de voorzieningen wel relatief ver weg zijn. Het landelijk gebied ligt hier vrij ver van grotere plaatsen waar veel banen zijn. De demografische samenstelling van Noordoost-Overijssel ligt dicht bij het Overijsselse gemiddelde.

Zuidoost-Twente

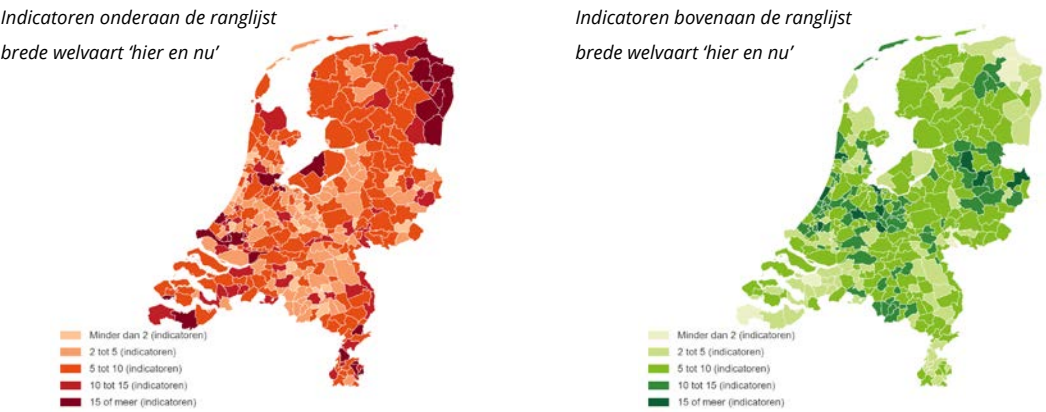
In vergelijking met andere gebieden, zijn de NPLG-opgaven in Zuidoost-Twente fors. Er zijn meerdere N2000-gebieden. Daarnaast ligt er een grote KRW-opgave vanwege de vele beken in een landschap op hoge zandgronden. In Zuidoost-Twente is het coulissenlandschap kleinschalig met natuurgebieden en groene landgoederen (zoals Weldam en Twickel). Zuidoost-Twente heeft een goede landbouwgrond. Zo’n 71% van de agrarische grond is in gebruik als grasland, wat veel hoger is dan het landelijk gemiddelde (54%). Zuidoost-Twente kent met name melkvee- en overige graasdierbedrijven. Daarnaast is er ook nog akkerbouw, overwegend voor veevoer. PPLG-gebied Zuidoost-Twente bevat twee grote steden (Enschede en Hengelo). De bereikbaarheid van voorzieningen is in een groot deel van de regio goed. De kernen liggen vrij ver uit elkaar. Verspreid door de regio zijn er daardoor dunbevolkte gebieden waar de voorzieningen wel wat verder weg zijn. In verschillende dorpen is de laatste dagelijkse winkelvoorziening in de afgelopen 10 jaar verdwenen. Dit heeft vooral impact in het zuidoosten van deze regio (Burse, Harmöle en Den Braam). Daarnaast zijn Deldenerbroek en Markvelde hun basisschool kwijtgeraakt. In Zuidoost-Twente wonen iets meer jongeren in de leeftijd 15-25 jaar dan in de andere gebieden (15% tegenover 12-13% in andere regio’s). Er zijn ook opvallend veel alleenstaanden (32%, tegenover 25-27% in de andere regio’s) en relatief weinig huishoudens met kinderen (37%, in andere regio’s 39-43%). Samen met Salland telt Zuidoost-Twente relatief de meeste HBO- en WO-geschoolden (33%, tegenover 22-26% in de andere regio’s).

Ontwikkeling van het platteland

Om de resultaten uit in de hoofdstukken 4, 5 en 6 in perspectief te kunnen plaatsen, is het nodig hier eerst enkele algemene ontwikkelingen uiteen te zetten. In onderstaande paragrafen schetsen we enkele ontwikkelingen die voor heel Nederland gelden en voor de landbouwsector specifiek, om te laten zien dat de interventies die vanuit het PPLG beoogd worden, landen op een platteland waar de afgelopen decennia al heel veel is veranderd.

De welvaart schoot de afgelopen eeuw omhoog, met dank aan onder andere technologische vooruitgang en globalisering. Ook de brede welvaart nam toe, maar de ontwikkeling verschilde per thema. In de brede linie ging bijvoorbeeld natuur en milieu achteruit, en ingezoomd op gezondheid, werd weliswaar de gemiddelde levensverwachting hoger, maar nam ook het aantal mensen met een (chronische) welvaartsziekte toe. Het landelijk gebied maakte grote veranderingen door vanaf de tweede helft van de 20e eeuw. Voorzieningen werden gecentraliseerd. Gezinnen werden kleiner en de vergrijzing nam toe: in de kleine kernen daalde de bevolking. De landbouweconomie veranderde drastisch net als andere sectoren, onder invloed van technologische ontwikkelingen zoals robotisering en digitalisering. Landelijke maatschappelijke ontwikkelingen zoals individualisering en de toename van welvaart hadden ook hun effect op het platteland.

De toename van brede welvaart is niet gelijkmatig verdeeld in ons land: sommige groepen inwoners en sommige gebieden zijn er sterk op vooruit gegaan en andere inwoners en gebieden winnen minder, waardoor ze een achterstand krijgen op de winnaars. Uit de laatste brede welvaart publicatie van het CBS blijkt dat de Overijsselse steden het minst profiteren van de vooruitgang in brede welvaart, en de landelijke gemeenten juist meer. Binnen de provincie zijn er wel (grote) verschillen. Maar als we Overijssel vergelijken met de rest van Nederland (zie figuur 8 hieronder voor een momentopname uit 2023), dan kunnen we stellen dat Overijssel het gemiddeld goed doet.

Figuur 8a en 8b. Indicatoren onderaan en bovenaan de ranglijst brede welvaart per Nederlandse gemeente.

Bron: CBS, regionale monitor brede welvaart 2023.

Er zijn veel zaken die goed gaan op het Overijssels platteland, zo blijkt uit de monitor Brede Welvaart in Overijssel (2023) waar is gekeken naar verschillen tussen stad en platteland. Om enkele voorbeelden te noemen: als het aankomt op noaberschap scoort Overijssel hoog, en het platteland hoger dan de steden. Ten opzichte van de rest van Nederland vinden Overijsselaars vaker dat mensen in de buurt op een prettige manier met elkaar omgaan en voelen ze zich meer thuis bij de mensen die in de buurt wonen (Burgerpanel Provincie Overijssel, 2023). Ten behoeve van onder andere deze publicatie is ook gekeken naar wat er leeft in de Overijsselse dorpen en kernen op het platteland. Er is hiervoor een quickscan gemaakt van 50 gevonden dorpsvisies in Overijssel, van ongeveer 150 dorpen in de provincie (Veenma, 2022). In de kleinste kern uit de quickscan wonen 80 inwoners en in de grootste 5800. Zie tekstbox voor de resultaten van deze quickscan.

Uit een kwalitatieve analyse van 50 dorpsvisie van dorpen en kernen in Overijssel komen een aantal thema's naar voren die in veel van deze dorpen relevant zijn en waar aandacht voor wordt gevraagd.

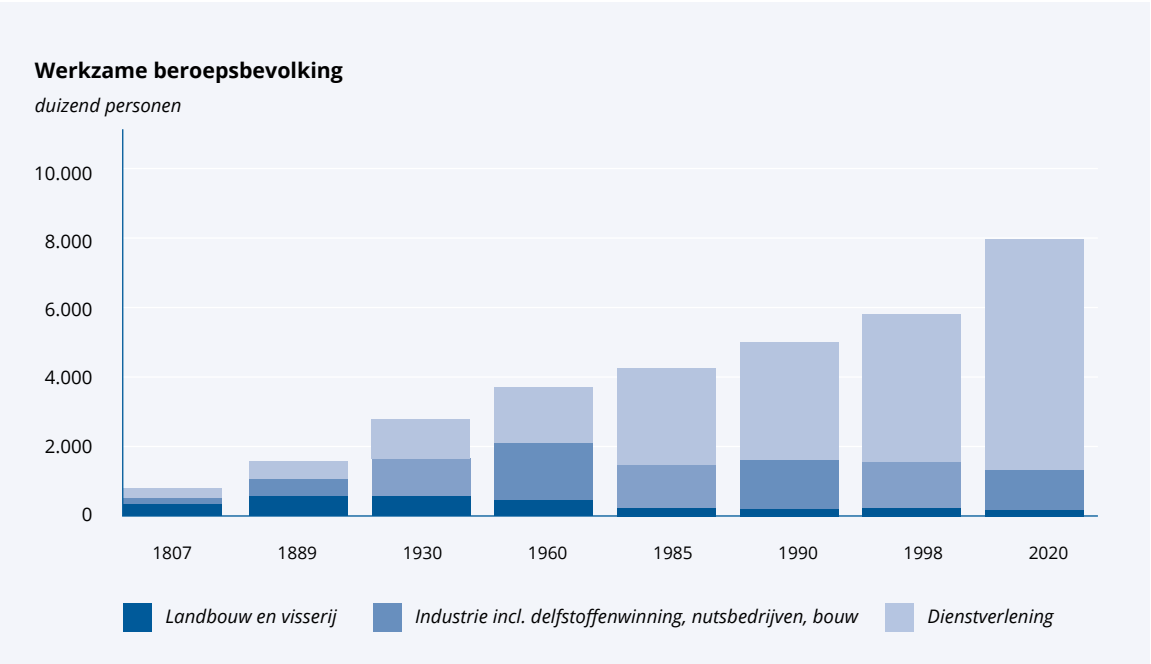
- *Wonen: Er is vooral behoefte aan starters- en seniorenwoningen. Dit is het belangrijkste punt in de meeste dorpsplannen.*
- *Voorzieningen: Veel dorpen streven ernaar om basisvoorzieningen (buurthuis, basisschool, supermarkt en verenigingen) in eigen dorp te behouden.*
- *Zorg en welzijn: Ouderen moeten in hun eigen dorp oud kunnen worden, dat is voor veel dorpen een belangrijk doel. Men probeert dit mogelijk te maken door te streven naar bereikbare zorginstellingen (in eigen dorp of in een nabijgelegen dorp), realisatie van levensloopbestendige huizen en het opzetten van netwerken van 'noaberschap'. Er is ook aandacht voor het tegengaan van eenzaamheid onder ouderen.*
- *Jeugd: Het behouden van jeugd is voor veel dorpen een belangrijk doel. Het behoud van (sport)verenigingen en scholen, het organiseren van activiteiten en de realisatie van speel- en ontmoetingsplekken is belangrijk voor het behouden van de jeugd. Verder moeten er ook starterswoningen voor deze groep komen.*
- *Bereikbaarheid en verkeer: Veel dorpen besteden aandacht aan de bereikbaarheid van het dorp via het openbaar vervoer. Daarnaast willen dorpen de verkeersveiligheid verbeteren door bepaalde onveilige punten te verbeteren en verkeer remmende maatregelen door te voeren.*
- *Duurzaamheid en energie: In de plannen worden initiatieven genoemd op gebied van duurzame energie, zoals het oprichten van energievoorzieningen. Deze initiatieven nemen het voortouw in het oriënteren op en het realiseren van collectieve duurzame projecten.*
- *Natuur en groen: Inwoners van Overijsselse dorpen willen het dorpse karakter, het kenmerkende landschap en de rust behouden. Hiervoor moet het groen en de natuur in en rondom het dorp goed onderhouden worden.*
- *Toerisme en recreatie: Op het gebied van toerisme en recreatie streven dorpen naar een uitbreiding van wandel- en fietspaden gecombineerd met informatievoorzieningen over de historie en cultuur van het dorp. Ook willen sommige dorpen horeca en overnachtingsvoorzieningen uitbreiden.*
- *Ondernemen en bedrijvigheid: Sommige dorpen hebben initiatieven om bedrijven aan te trekken door realisatie van bedrijfsverzamelgebouw, bedrijventerrein en woon-werk huizen. Ook is het belangrijk dat agrarische bedrijven een andere invulling krijgen wanneer ze stoppen. Ruimtes zouden gebruikt kunnen worden voor andere bedrijven, woningen en zorginstellingen. Wel willen dorpen overgebleven boeren steunen in het behoud van hun bedrijf.*

Kijkend naar brede welvaart, doet Overijssel het ook goed in vergelijking met bijvoorbeeld provincies als Groningen, Friesland of Limburg. Ook op het platteland. Dit lezen we bijvoorbeeld terug in het rapport ‘Elke regio telt’, van de Raad van de Leefomgeving en Infrastructuur (zie figuren hieronder) en in de ‘[Atlas van afgehaakt Nederland](#)’ uit 2019. Overijssel scoort daarin relatief goed op bijvoorbeeld ervaren gezondheid, opkomst bij verkiezingen, vertrouwen in elkaar, eenzaamheid (die is dus laag) en aantallen vrijwilligers. Hierbij is er telkens wel een groot verschil te zien tussen de stad en het platteland, waarbij het platteland over het algemeen hoger scoort op bovengenoemde indicatoren dan de stad.

Op sommige plekken in het Overijssels platteland is wel een trend zichtbaar die niet onderschat mag worden: het gevoel dat ‘Den Haag’ ver weg is. Met name het laatste jaar (2023) is het vertrouwen in de landelijke politiek in Overijssel gedaald en is de groep Overijsselaars die niet tevreden is over de manier waarop de democratie in Nederland functioneert, groter dan de groep die daar wel tevreden over is. Overigens heeft de Overijsselaar gemiddeld wel veel vertrouwen in de lokale politiek. Ook het ‘maatschappelijk onbehagen’, dat deels ontstaat doordat de brede welvaart in een gebied achterblijft bij het Nederlands gemiddelde, waardoor inwoners het idee hebben dat ze door de landelijke politiek en overheid worden achtergesteld op andere gebieden, valt in Overijssel nog relatief mee. Maar alertheid is hier wel geboden; uit onderzoek blijkt dat mensen zich van de politiek en gevestigde orde kunnen gaan afkeren als ze lang in een ervaren ‘maatschappelijke vergeten’ positie zitten.

Ontwikkeling landbouwsector

Economisch zien we dat het aantal mensen werkzaam in de primaire landbouwsector al decennia daalt (zie thema “werk en economie” in Hoofdstuk 5). Rond 1900 was een derde van de Nederlanders werkzaam in de landbouw, rond 1950 was dat aandeel gezakt naar 15% en rond 2020 werkte nog slecht 2,3% van de werkzame Nederlanders in de primaire landbouwsector. 80% van het aantal boerenbedrijven is dus verdwenen tussen de jaren 60 en nu (PBL, 2024). Deze cijfers zijn voor Overijssel globaal hetzelfde. De figuur hieronder laat deze trend zien.

Figuur 9. Omvang beroepsbevolking Nederland totaal en aandeel landbouw & visserij daarbinnen.
Bron: CBS, Tweehonderd jaar statistiek in tijdreeksen 1800-1999, Statline.

Daar komt bij dat de bedrijven zich de afgelopen decennia ook steeds meer gespecialiseerd hebben in de productie van één type output, waar de bedrijven in de jaren 60 nog grotendeel gemengde bedrijven waren. Op nationale schaal is te zien dat het areaal landbouwgrond nauwelijks is afgenomen. Dat betekent dat de bedrijven die over zijn, nu veel meer grond bezitten dan in de jaren 60. Hiermee is ook het landschap drastisch veranderd sinds de jaren 60 (PBL, 2024).

In 2022 waren er in Overijssel 6025 landbouwers, waarvan ruim 20% binnen akkerbouwbedrijven werkt en bijna 80% binnen de veeteelt. De toegevoegde waarde van het volledige agrocomplex in Overijssel bedroeg 1,2 miljard in 2021, en dat is 7,7% van de totale toegevoegde waarde van het agrocomplex in Nederland. In de tabel hieronder met data van het CBS, is te zien dat de agrarische bedrijvigheid in Overijssel ook in de afgelopen tien jaar nog sterk veranderd is. Er komen meer akkerbouwers en minder graasdierbedrijven en hokdierbedrijven bij.

Agrarische bedrijvigheid in Overijssel

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Totaal aantal akkerbouwbedrijven	805	820	815	940	795	780	850	890	900	950	1.240
Totaal aantal graasdierbedrijven	6.220	6.095	5.945	5.745	5.045	4.950	4.835	4.730	4.685	4.610	4.205
Totaal aantal hokdierbedrijven	880	845	810	775	720	685	680	665	630	590	580

Tabel 5. Aantal Akkerbouwbedrijven, graasdierbedrijven en hokdierbedrijven in Overijssel vanaf 2012. Als u deze tabel niet kunt lezen, neem dan contact op met Teatske Pol via t.pol@overijssel.nl.

Het aantal bedrijven vertelt echter niet het hele verhaal. De totale economische omvang van met name akkerbouw- en graasdierbedrijven is wel enorm toegenomen. Dat is vooral opvallend voor het aantal graasdierbedrijven omdat er daar minder van zijn.

Economische omvang akker-, graas- en hokdierbedrijven in Overijssel uitgedrukt in Standaard Opbrengst

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Totaal akkerbouwbedrijven	26.831	30.327	29.083	31.434	38.802	36.979	41.102	41.409	44.805	47.513	50.006
Totaal graasdierbedrijven	890.555	1.075.755	1.074.976	1.098.728	1.322.079	1.304.622	1.277.814	1.251.092	1.283.340	1.265.450	1.271.511

Tabel 6. Economische omvang akkerbouwbedrijven, graasdierbedrijven en hokdierbedrijven in Overijssel uitgedrukt in standaardopbrengst (euro's) vanaf 2012. Als u deze tabel niet kunt lezen, neem dan contact op met Teatske Pol via t.pol@overijssel.nl.

De verschuiving in de soort agrarische bedrijvigheid is ook te zien in de omvang van bedrijven. Het totaal aantal bedrijven neemt af, en deze afname is het sterkst te zien onder de kleinere bedrijven. Onder bedrijven die 30 ha of groter zijn, is de afname het kleinst.

Bedrijven gesorteerd op omvang in Overijssel

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
0,01 tot 1 ha	210	210	201	173	131	112	110	107	114	118	107
1 tot 5 ha	1.559	1.522	1.423	1.391	823	824	827	803	754	771	720
5 tot 10 ha	1.313	1.266	1.243	1.264	1.078	1.073	1.052	1.042	1.034	993	999
10 tot 30 ha	2.524	2.430	3.389	2.277	2.139	2.055	2.011	1.957	1.943	1.919	1.885
30 ha of meer	2.663	2.684	2.644	2.665	2.693	2.680	2.657	2.648	2.631	2.607	2.567
Totaal	8.269	8.112	7.900	7.770	6.864	6.744	6.657	6.557	6.476	6.408	6.278

Tabel 7. Bedrijven gesorteerd op omvang in hectares in Overijssel vanaf 2012. Als u deze tabel niet kunt lezen, neem dan contact op met Teatske Pol via t.pol@overijssel.nl.

Ook hier is te zien dat er in een afnemende populatie rundveehouders vooral een verschuiving is in de grootte van bedrijven. Gemiddeld genomen kunnen we stellen dat het aantal 'kleinere' boeren (hard) afneemt, en het aantal grotere boeren (gestaag) toeneemt.

Bedrijven gesorteerd op aantallen rundvee in Overijssel

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
1 tot 20 stuks	1.191	1.022	1.048	958	663	684	667	660	672	665	641
20 tot 50 stuks	878	817	776	762	708	711	685	676	616	580	548
50 tot 100 stuks	1.212	1.095	1.025	967	919	928	977	983	900	861	782
100 tot 200 stuks	1.761	1.765	1.794	1.766	1.743	1.733	1.634	1.552	1.542	1.519	1.489
200 tot 500 stuks	468	566	596	643	699	587	520	483	528	547	599
500 stuks of meer	117	121	119	128	137	142	139	140	149	146	143
Totaal aantal bedrijven	5.627	5.486	5.358	5.224	4.869	4.785	4.622	4.494	4.407	4.318	4.202

Tabel 8. Bedrijven gesorteerd op aantallen rundvee in Overijssel vanaf 2012. Als u deze tabel niet kunt lezen, neem dan contact op met Teatske Pol via t.pol@overijssel.nl.

Deze ontwikkelingen in de landbouwsector hebben ook effect op het landschap, dat monotoner is geworden. Maar deze schaalvergroting heeft ook effect op de lokale samenlevingen, waarvan boeren een steeds kleiner deel uitmaken. De beleving van welke rol de agrariër in de samenleving speelt, is deels nog steeds gebaseerd op de omvang die de sector voorheen had (Hein & Van Dam, 2003). Daarbij voelen veel mensen zich nog nauw verbonden met het boerenleven, omdat ze nog boeren in hun omgeving kennen of omdat ze zelf op een boerderij zijn opgegroeid. Zeker op het platteland speelt dit mee en is de verbondenheid met de agrarische sector onverminderd hoog.

6. Eenzelfde verwachting is er omtrent een mogelijk negatief effect op het thema **Bereikbare voorzieningen**. In kleine kernen waar deze voorzieningen al grotendeels zijn weggefallen en waar er nog weinig vraag is naar de overgebleven voorzieningen, kan de uitwerking van het PPLG aanvullende negatieve druk geven. Het gaat dan over zorg en onderwijs bijvoorbeeld, maar ook over ontmoetingsplekken en verenigingen. De vraag naar deze voorzieningen wordt voor een (klein) deel bepaald door ontwikkelingen in materiele welvaart vanuit de agrofoodsector (en toeleverende sectoren). Dit hangt bovendien samen met wat er gaat gebeuren met de erven die geen agrarische functie meer hebben. Indien deze bewoond blijven of mogelijk zelfs een andere economische- en/of woonfunctie krijgen, kan er ook een positief effect op bereikbaarheid- en toegankelijkheid van voorzieningen optreden. Ontwikkelingen op de erven in combinatie met autonome ontwikkelingen van voorzieningen in het buitengebied, hebben mogelijk effecten op de verkeersstromen.
7. De verwachting vanuit interne- en externe expertise is, dat er leegstand van agrarische bebouwing optreedt als boeren stoppen of vertrekken. Dat kan negatieve effecten hebben voor het thema **Wonen/Ruimtelijke kwaliteit**, bijvoorbeeld door de 'verrommeling' van het buitengebied. Een andere verwachting is dat er negatieve effecten kunnen zijn voor de (ervaren) **Veiligheid** door bijvoorbeeld ondermijnende activiteiten in leegstaande stallen/bebouwing. Gevonden aandachtspunt in de inventarisaties is dus de goede ruimtelijke inpassing van de maatregelen uit de gebiedsplannen voor de landschappelijke (ruimtelijke) kwaliteit. Hierbij moet ook aandacht zijn voor de cultuurhistorische waarden van een gebied, in het landschap en in bijvoorbeeld bebouwing. Vrijkomende agrarische bebouwing biedt wel kansen voor de vraag naar betaalbare en duurzame woningen, onder meer voor lokale jongeren of juist ouderen.
8. Uit de interne inventarisatie en de gebiedsdagen blijkt dat er grote effecten worden ervaren op **Gezondheid en welzijn en Sociale cohesie en Lokale kracht**. Die vallen samen te vatten als: de plattelandsidentiteit en het noaberschap staan door de opgaven uit het PPLG onder druk. Dit is een doorontwikkeling van trends die al decennia lang zichtbare en voelbare sporen nalaten in het landelijk gebied, zoals demografisch ontwikkelingen, verplaatsingen en centralisatie van voorzieningen. Het is de verwachting dat met het terugbrengen van de hoeveelheid vee, ook een deel van de cultuur en identiteit van een gebied verloren gaan. Mochten er mensen wegtrekken uit het gebied, en/of nieuwe bewoners komen op de erven, dan heeft dit mogelijk aanvullend effect op de identiteit en op het gevoel van saamhorigheid en sociale cohesie in een gebied. Ook wordt vaak de actieve rol van de boer genoemd in de lokale samenleving en verenigingsleven, en de zorg dat deze positieve bijdrage verdwijnt. De verwachting is, dat het afhangt van de veerkracht van een lokale gemeenschap, of de opgaven uit het PPLG uiteindelijk leiden tot negatieve effect op deze bredewelvaartsindicatoren. Een mogelijk positieve ontwikkeling hierin is dat het verbeteren van de natuur en het kwalitatief goed inrichten van het landschap kunnen bijdragen aan een gevoel van trots op de eigen streek en kansen voor de Vrijtijdseconomie.

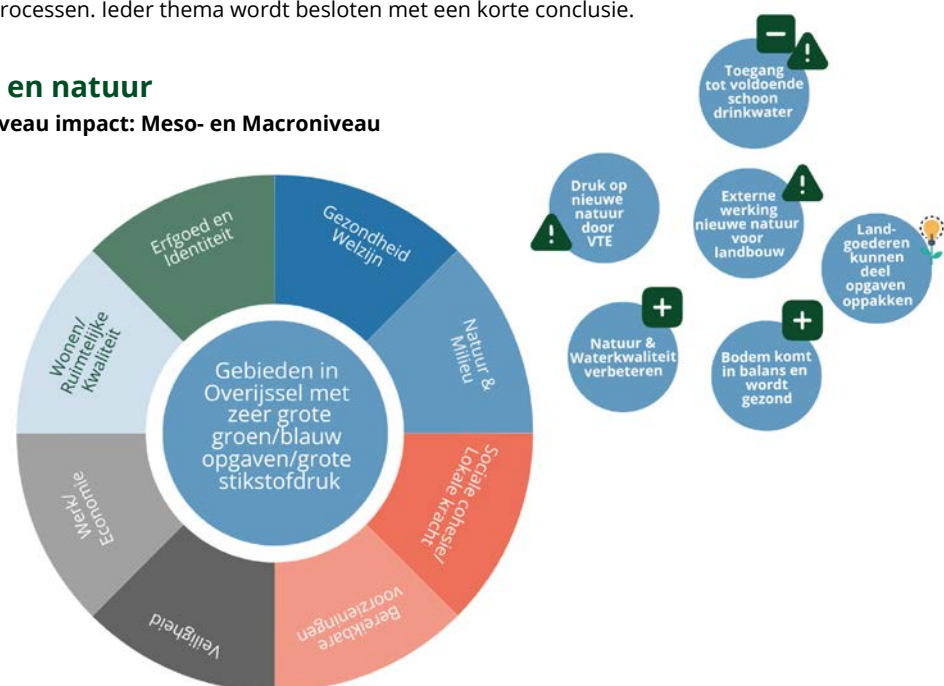

5. Verdieping van de te verwachten effecten

In onderstaande paragrafen geven we per thema een onderbouwing van de verwachte effecten. Hierbij proberen we zowel verwachte negatieve als positieve effecten te onderbouwen en kijken we ook naar meegegeven aandachtspunten. We beschrijven eerst een actuele stand van zaken op dit thema en autonome ontwikkelingen. Dat wil zeggen: ontwikkelingen die ontstaan (of bestaan) buiten voorgenomen beleidsbeslissingen en interventies van overheden. Vervolgens trachten we het verwachte aanvullende effect van het PPLG te onderbouwen. Vaak is dit niet mogelijk, omdat er geen relevante en actuele onderzoeken of data beschikbaar zijn. Dat zetten we er dan expliciet bij. Daarnaast zijn tijdens de gebiedsdagen ook zogenaamde kansen benoemd binnen de thema's. Deze duiden we in de figuren aan met een bloemetje. Deze kansen onderzoeken we verder niet in dit rapport, maar ze kunnen wel als inspiratie dienen in de gebiedsprocessen. Ieder thema wordt besloten met een korte conclusie.

Milieu en natuur

Schaalniveau impact: Meso- en Macroniveau

Figuur 11. De verwachte effecten van het PPLG op Milieu en natuur

Mogelijk effect volgens stakeholders: Toegang tot voldoende en schoon drinkwater verbeterd

Huidige situatie en Autonome Ontwikkeling

(uit de OER): De provincie loopt met name in het oostelijk deel risico's door droogte. Enerzijds omdat het grondwater deels afhankelijk is van neerslag en grondwatervoorraad en anderzijds omdat er in de wateraanvoergebieden tekorten kunnen ontstaan. Als gevolg van klimaatverandering zullen perioden van neerslag en droogte extremer worden. Het leveren van schoon drinkwater komt steeds meer onder druk te staan, omdat er steeds meer stoffen in het grondwater terechtkomen, en straks ook in het drinkwater. Dit gaat om stoffen uit de landbouw zoals nitraat en bestrijdingsmiddelen. Bemesting veroorzaakt bovendien verzuring waardoor sulfaat en zware metalen ook in hoeveelheden in de drinkwaterwinningen boven de norm worden aangetroffen.

Aanvullend effect PPLG

Voor elke onttrekking van grond- en oppervlaktewater voor het bereiden van drinkwater wordt een gebiedsdossier opgesteld. Het gebiedsdossier beschrijft de doelen en de actuele toestand van de winning, zoals de grond- of oppervlaktewaterkwaliteit en de bronnen van verontreiniging. Dit leidt tot beschrijving van de opgave.

Voor de beschikbaarheid van water geldt, dat het PPLG maar een deel van de oplossing kan bieden. Problematiek rondom beschikbaarheid van voldoende drinkwater wordt ook veroorzaakt door industrie en burgers waar het PPLG niet over gaat. De provincie geeft vergunningen af voor grondwateronttrekking en kan daar aan de knoppen draaien om de kwantiteit te waarborgen. Daarnaast is bewustzijn bij burgers van belang.

Mogelijk effect volgens stakeholders: Natuur en Waterkwaliteit verbeteren

Huidige situatie en Autonome Ontwikkeling

Uit onderzoek blijkt dat de huidige bemesting van landbouwgrond verreweg de grootste post is voor de huidige stikstofbelasting van Nederlandse oppervlaktewateren (Van Geest et al, 2021). Andere bronnen (zoals rioolwaterzuiveringsinstallaties en aanvoer vanuit het buitenland) leveren slechts een kleine bijdrage, evenals stikstofdepositie vanuit de atmosfeer. Een teveel aan stikstof heeft veel negatief effect op het ecologisch functioneren van oppervlaktewateren. (uit de OER,61/62): De (referentie) situatie (voor biodiversiteit) is als matig beoordeeld, vanwege de achteruitgang van biodiversiteit buiten natuurgebieden in Overijssel.

In de (referentie)situatie (voor natuur in beschermde gebieden) is de staat van beschermde natuurgebieden als matig beoordeeld. Onder andere door stikstofdepositie neemt de kwaliteit van natuur in beschermde natuurgebieden af.

(pagina 59) De kwaliteit oppervlaktewater en kwaliteit grondwater worden momenteel als redelijk bestempeld, en autonome ontwikkelingen zullen deze staat niet veranderen. De kwantiteit van oppervlaktewater en grondwater wordt in de huidige situatie als matig beoordeeld, waarbij deze autonoom bij beide verder verslechtert.

Aanvullend effect PPLG

Positieve impact op Milieu en Natuur indicatoren wordt door interne experts en gebiedspartners als vanzelfsprekend beschouwd, omdat dit het doel is van het PPLG. Het areaal natuur wordt bijvoorbeeld direct vergroot door het programma, door maatregelen in bijvoorbeeld beekdalen, rondom natura2000 gebieden en door toevoeging van bossen. Deze maatregelen hebben naast de toegevoegde waarde voor natuurkwaliteit ook een klimaat-mitigerende werking door extra CO2 opslag (Nijssen et al., 2021). Directe positieve effecten worden verwacht op de kwaliteit van grondwater, door de afschaffing van de derogatie (Ros et al., 2023). Voor de kwaliteit van oppervlaktewater geldt dat veel afhangt van de keuze van de boer. Een andere manier van landbouw bedrijven (bijvoorbeeld natuurinclusief) zorgt ook voor meer natuur(waarde) op het land maar ook voor verbeterde waterkwaliteit. Wanneer er minder gewasbeschermingsmiddelen worden gebruikt (bijvoorbeeld bij precisielandbouw en extensievere vormen van landbouw) verlaagt de milieudruk op het bodem- en watersysteem (Verschoor et al, 2019). Wanneer boeren ervoor kiezen met minder vee door te gaan, of te stoppen, dan heeft dit ook een groot effect op de stikstofemissie. Minder emissie resulteert vervolgens in een vermindering van bodemverzuring, een afname van vermisting en een verbetering van de waterkwaliteit (WUR, 2017). Tot slot: wanneer agrariërs stoppen, extensiveren of precisielandbouw gaan toepassen, wordt er minder grond- en oppervlaktewater onttrokken, wat goed is voor de beschikbaarheid ervan op plaatsen waar die beschikbaarheid onder druk staat. Hierbij geldt wel dat het effect afhangt van de keuze van de agrariër:

kiest deze voor andere teelten bijvoorbeeld, of voor stoppen en andere activiteiten op zijn grond, dan kan ook bijvoorbeeld wateronttrekking of stikstofuitstoot juist (tijdelijk) toenemen.

Mogelijk effect volgens stakeholders: De bodem (en het leven daarin) komt in balans en wordt gezond
Huidige situatie en Autonome Ontwikkeling

(Uit het OER, 59) De kwaliteit en het natuurlijke systeem van de bodem en ondergrond, die onder meer worden beïnvloed door bodemverontreiniging, bodemverdichting, bodemkoolstof en bodemvruchtbaarheid, worden in de huidige situatie als redelijk beoordeeld, en door autonome ontwikkelingen zullen deze ook redelijk blijven.

Aanvullend effect PPLG

Positieve impact op Milieu en Natuur indicatoren wordt door interne experts en gebiedspartners als vanzelfsprekend beschouwd, omdat dit het doel is van het PPLG. Wanneer boeren extensiveren of stoppen, wordt de grond minder intensief bewerkt en komt er minder stikstof op. Daarmee wordt op de lange termijn het organische stofgehalte verhoogd, wat als bijkomstig effect heeft dat de bodem ook beter water vast kan houden (WUR, 2017).

Mogelijk effect volgens stakeholders: De ‘nieuwe natuur’ geeft een externe werking voor de landbouwsector
Huidige situatie en Autonome Ontwikkeling

Het is niet mogelijk een inschatting te geven van het effect van natuur op de landbouw.

Aanvullend effect PPLG

Het is niet mogelijk een inschatting te geven van het aanvullend effect van het PPLG op de externe werking van nieuwe natuur voor de landbouw.

Mogelijk effect volgens stakeholders: Er ontstaat druk op nieuwe natuur door de ontwikkeling van de vrijetijdseconomie
Huidige situatie en Autonome Ontwikkeling

(Uit de OER, 246): Voor alle soorten [uit de vogel- en habitatrichtlijn] geldt, dat de steeds verder groeiende recreatiedruk zorgt voor steeds meer verstoring, met name tijdens het broedseizoen (bron: vogel- en habitatrichtlijnrapportage 2019).

Nieuwe goed ontsloten natuur draagt bij aan het beter spreiden van recreanten (eigen inwoners en bezoekers) binnen en over de verschillende PPLG-gebieden. Uit recent onderzoek van Bureau Buiten (2023) blijkt, dat de recreatiedruk met name rondom de grote steden gaat toenemen de komende jaren als gevolg van de verdere verstedelijking. Bij de realisatie van nieuwe woningen moet daarom voldoende aandacht zijn voor recreatieruimte. In diverse studies wordt uitgegaan van een bandbreedte van 350 m2 natuur- en recreatieterrein 500 m2 per woning.

Aanvullend effect PPLG

Effect PPLG niet vast te stellen

Mogelijk effect volgens stakeholders: Landgoederen kunnen een deel van de PPLG-opgaven oppakken

Dit is tijdens de gebiedsdagen als kans geformuleerd bij de realisatie van de PPLG-doelen en is hier niet als mogelijk effect onderzocht.

Conclusie Milieu en Natuur

Het PPLG zal op meso- en macroniveau een positieve impact hebben op natuur, waterkwaliteit en milieu en klimaatmitigatie. Het PPLG zal wat betreft de beschikbaarheid van water maar een deel van de oplossing bieden. Toegang tot voldoende en schoon drinkwater kan zonder uitvoering van het PPLG, met name in het oostelijk deel van Overijssel, in gevaar komen vanwege droogte.

Gezondheid en subjectief welzijn

Schaalniveau impact: Micro-, Meso- en Macroniveau

Figuur 12. De verwachte effecten van het PPLG op gezondheid en subjectief welzijn

Mogelijk effect volgens stakeholders: Gezondheid verbetert door verbetering van luchtkwaliteit, vermindering van geuroverlast en risico op zoönose
Huidige situatie en Autonome Ontwikkeling

(Uit de OER, 35): De huidige situatie voor milieugezondheidsrisico's is als redelijk beoordeeld, met een doorontwikkeling naar goed. Cumulatieve milieugezondheidsrisico's in Overijssel zijn lager dan het Nederlands gemiddelde, onder andere door betere luchtkwaliteit en lagere (piek)geluidbelasting door industrie. In de referentiesituatie neemt de luchtverontreiniging verder af, maar de (nieuwe) WHO-advieswaarden liggen nog niet binnen bereik.

Voor ervaren hinder door licht en geluid is de situatie in Overijssel momenteel goed. Wijdverspreide lichtvervuiling en geurhinder zijn (zeer) beperkt aanwezig in Overijssel. Naar verwachting neemt geurhinder in de referentiesituatie af door onder andere nieuwe technieken.

Negatieve correlaties zijn gevonden tussen de hoeveelheid vee in de leefomgeving van mensen en hun gezondheid (op onderdelen). RIVM heeft bijvoorbeeld onderzocht dat als mensen tussen een groot aantal veehouderijen wonen (>15) er verhoogde risico's zijn op luchtwegklachten. Ook zijn er negatieve correlaties gevonden met ernstige COPD klachten, longontstekingen, specifieke infectieklachten en verhoogde risico's op ziektes door zoönose.

Het risico op zoönosen is geen onderdeel van de beoordeling van de OER (pagina 50).

Aanvullend effect PPLG

Wanneer bij uitvoering van het PPLG het aantal stuksvee teruggebracht wordt, zouden risico's voor de volksgezondheid die gerelateerd zijn aan de veehouderij, verkleind kunnen worden. Overigens zullen agrarisch ondernemers, die het dichtste op de bron wonen en werken, hier de meeste profijt van ondervinden als het gaat over gezondheid.

Mogelijk effect volgens stakeholders: Door het verbeteren van mogelijkheden om het landschap te beleven, ontstaan kansen voor sport en recreatie (ook voor de stad)

Huidige situatie en Autonome Ontwikkeling

In [2023 gaven Overijsselaars het landschap](#) in de provincie gemiddeld een rapportcijfer van 7,8 (met een bandbreedte van 7,7 tot 8,1). Met name het landschap in Salland en Noordoost-Twente worden zeer gewaardeerd. Daarbij zien we ook dat Overijsselaars gemiddeld tevredener zijn over hun leefomgeving dan de gemiddelde Nederlander. En Overijsselaars die in 2023 het landelijk gebied wonen zijn weer tevredener (87%) dan de stedelingen (83%), maar hierbij valt wel op dat dit verschil steeds kleiner wordt. In de afgelopen tien jaar zijn stedelingen positiever geworden over hun leefomgeving en bewoners van het landelijk gebied, negatiever. In tabel 9 is opgenomen wat inwoners belangrijk vinden in hun leefomgeving. 69% Vindt de aanwezigheid van natuur en landschap erg belangrijk (ter vergelijking, 66% vindt de nabijheid van vrienden en familie erg belangrijk). Voor bewoners van het platteland is de aanwezigheid van natuur en landschap daarbij belangrijker dan voor stedelingen.

Kun je aangeven welke van deze zaken belangrijk zijn voor jouw eigen welzijn (kwaliteit van leven)?			
	Stedelijk (%)	Platteland (%)	Allen (n=1068)
Onderwijsaanbod	36%	38%	37%
Zorgaanbod	55%	57%	56%
Cultuur, uitgaan, horeca	53%	45%	50%
Natuur en landschap	68%	71%	69%
Recreatieve voorzieningen, zoals zwembaden, speeltuinen	37%	43%	40%
Nabijheid familie en vrienden	65%	68%	66%
Winkelaanbod	61%	61%	61%
Weet niet/geen mening	6%	5%	6%

Tabel 9. Welke zaken zijn van belang bij het beoordelen van je eigen welzijn voor de Overijsselaars, uitgezet naar inwoners in de stad en op het platteland. Uit het inwonerspanel van Overijssel, 2023. Als u deze tabel niet kunt lezen, neem dan contact op met Teatske Pol via t.pol@overijssel.nl.

Aanvullend effect PPLG

Verwachting is dat er brede positieve effecten zullen zijn voor de samenleving als de natuur hersteld wordt. Bestaand onderzoek laat zien dat dit op verschillende manieren werkt. Studies tonen aan dat verblijven in de natuur positieve effecten heeft op het welbevinden van mensen. Zo heeft onderzoek aangetoond dat er een positieve relatie is tussen de hoeveelheid groen in de leefomgeving en de (ervaren) gezondheid van mensen. Mensen zijn letterlijk minder vaak ziek in de buurt van meer groen². Groen kan bovendien de gezondheidsschade door luchtverontreiniging, geluid en hitte verminderen. Dit laatste is belangrijk, omdat hittestress aanzienlijke negatieve gezondheidseffecten heeft. Mensen herstellen bovendien door groen, omdat groen de stress vermindert en helpt bij herstel of het verminderen van psychische klachten.

2. Met ‘groen’ wordt bedoeld: natuurlijke elementen of plekken die op verschillende schaalniveaus voorkomen, variërend van straatniveau - zoals bomen en groenstroken - tot stedelijk en regionaal niveau - bijvoorbeeld parken en natuurgebieden. Andere voorbeelden zijn natuurspeelplaatsen, plantsoenen, openbaar toegankelijke sportvelden, particuliere en openbare tuinen, groene gevels en groene daken. (RIVM, 2022).

Mogelijk effect volgens stakeholders: Het welzijn van boeren(gezinnen) komt onder druk door onzekerheid

Huidige situatie en Autonome Ontwikkeling

In de bijeenkomsten met stakeholders zijn zorgen geuit over de psychische gezondheid van boeren (zie **subjectief welbevinden**). Deze zorgen kunnen onderbouwd worden met onderzoek op landelijke schaal van TNO & CBS. Uit een tweejaarlijks onderzoek naar arbeidsomstandigheden van ondernemers van deze instanties, valt op dat de ondernemers in de agrarische sector zich veel vaker (64%) dan andere ondernemers (46%), zorgen maken over de toekomst van hun bedrijf. Ook geven ondernemers in deze sector veel vaker (81%) aan dan andere ondernemers (34%) aan dat het voldoen aan en bijhouden van wetgeving als belastend wordt ervaren. Opvallend is wel dat ondanks deze zorgen en belasting, ondernemers in de landbouw juist het minst vaak burn-outklachten rapporteren en het hoogst scoren op bevoegenheid in het werk.

[Onderzoek in Overijssel \(2022\)](#), dat plaatsvond in de regio IJsselland, toont aan dat het welzijn van agrariërs te lijden heeft onder de onder hoge druk van veranderende wet- en regelgeving, geldzorgen en het vermeende negatieve imago van de agrarische sector. Omdat onder agrarisch ondernemers heel vaak meewerkende familieleden in het bedrijf werken, is de verwachting dat het welzijn van ook deze familieleden onder druk staan. Of de zorgen de afgelopen periode zijn toegenomen onder boeren, is niet onderzocht. Wel is door de Kinderombudsman [onderzocht](#) welk effect de stikstofproblematiek heeft op kinderen in boerengezinnen. Hieruit blijkt dat deze problematiek ook op kinderen in deze gezinnen een grote impact kan hebben op het mentale welbevinden van deze kinderen. Deze problematiek leidt er ook toe dat deze kinderen op een negatievere manier naar de Nederlandse overheid kijken.

Aanvullend effect PPLG

Er is geen onderzoek gedaan naar of boeren (of hun gezinnen) sinds de aankondiging van het NPLG/PPLG meer stress of psychische klachten ervaren. Wel is sociaaleconomische begeleiding onderdeel van het pakket van maatregelen dat het Rijk, de provincies en andere partners aanbieden om boeren bij te staan in de landbouwtransitie. Enkele voorbeelden van deze begeleiding zijn de inzet van erfcoaches (Overijssel), de campagne en hulplijn Taboer (LTO Noord) en de sociaaleconomische begeleiding via regionale knooppunten (LNV en Boerenperspectief). De verwachting is wel dat de psychische klachten van tijdelijke aard zijn en dat nadat boeren een keuze hebben gemaakt over de toekomst van hun bedrijf, er weer meer rust en zekerheid komen, wat het welbevinden goed zal doen.

**Bijdrage van Claudia van Orden en Bart Hoogeboom,
Lectoraat Familiebedrijven, Hogeschool Windesheim**

Sociaal-emotionele impact op familiebedrijven

De huidige onzekerheid over de toekomst van de agrarische sector veroorzaakt voor veel boerenfamilies stress en ander psychisch leed.³ Een bedrijfsopvolger zegt daar bijvoorbeeld over: ‘Je moet wel stressbestendig zijn als boer, tegenwoordig. Er gebeurt veel, en het is altijd wel een bepaalde druk. Dat houdt nooit op.’ Doordat de toekomst onzeker is, worden veel agrarische families geconfronteerd met de afweging of ze nog door willen met het bedrijf. Een partner van een opvolger zegt daarover: ‘Ik heb wel zorgen over de toekomst van boeren. Soms vraag ik me wel eens af waarom je überhaupt nog boer zou willen worden in deze tijd.’ Tegelijkertijd heeft de nieuwe generatie boeren vaak een sterke drijfveer om toch door te gaan met het bedrijf, ondanks de onzekere en moeilijke omstandigheden. Een opvolger zegt daarover: Je moet passie hebben, er zin in hebben; dat is heel belangrijk. En je moet flexibel zijn, want de regelgeving verandert per maand. Veel oudere boeren zijn daar helemaal klaar mee.’

Bij beslissingen over het wel of niet voorzetten van het bedrijf speelt de sociaal-emotionele waarde van het bedrijf voor de familie een belangrijke rol. De families ontleen een belangrijk deel van hun identiteit aan het bedrijf.⁴ Die sociaal-emotionele waarde wordt niet alleen ervaren door de opvolger en de overdrager, maar door de hele familie: ‘De boerderij is onderdeel van mijn identiteit, ik ben daar opgegroeid. Daar zit een soort trots. En dat mijn broer dat nou zo voort kan zetten, dat vind ik mooi. Dat wij gewoon met de kinderen ook naar de boerderij kunnen en dat van dichtbij kunnen blijven meemaken,’ zegt een jongere zus van een bedrijfsopvolger daarover.

Een moeder in een agrarisch gezin weet goed te verwoorden hoe die identiteit verder reikt dan alleen het voortzetten van het familiebedrijf, maar ook betekent dat je onderdeel bent van een groep, met een bijbehorende levensstijl: ‘Boeren zijn binnen grenzen vrij om hun tijd in te delen, ook al is dat dag en nacht en het hele jaar door, en voelen zich vrij in de weidse omgeving, dicht bij de dieren en de natuur. Het is een way of life. Ze horen bij een club. Het is een aparte manier van leven, een stilzwijgende saamhorigheid, een identiteit. En daar stappen ze niet gauw uit.’

Tegelijkertijd maakt dat de beslissing om te stoppen zwaar voor agrarisch ondernemers, zeker wanneer dat besluit niet vrijwillig genomen wordt. Het is daarom goed om in het beleid aandacht te schenken aan het begeleiden van stoppers op sociaal-emotioneel vlak. Erfcoaches kunnen hierin een belangrijke rol spelen, omdat die de situatie ter plekke goed kennen. Ook bestaan er gespecialiseerde adviesbureaus die ondersteuning en coaching aanbieden voor (agrarische) familiebedrijven.

3. De hier opgenomen anonieme quotes komen uit interviews met 15 agrarische families over bedrijfsopvolging in de periode 2020-2022. Deze interviews waren onderdeel van het door het Lectoraat Familiebedrijven geleide project ‘De Zachte Kant van Bedrijfsopvolging’
4. P. Berrone, C. Cruz, en L. R. Gomez-Mejia. Socioemotional Wealth in Family Firms: Theoretical Dimensions, Assessment Approaches, and Agenda for Future Research, Family Business Review 25, no. 3 (2012): 258–279.

Mogelijk effect volgens stakeholders: De boer haalt minder zingeving en identiteit uit het werk

Huidige situatie en Autonome Ontwikkeling

Er is geen onderzoek bekend naar hoe het werk van agrariërs zich verhoudt tot zingevingsvraagstukken van de agrariër.

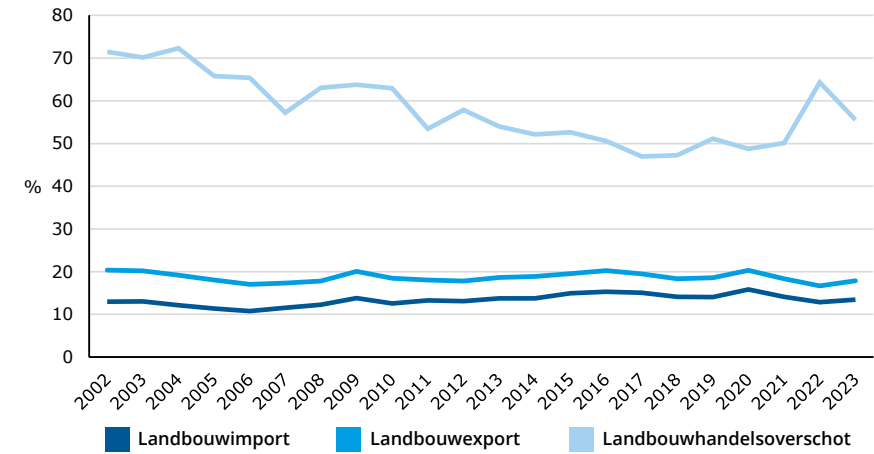
Aanvullend effect PPLG

Idem

Mogelijk effect volgens stakeholders: Er ontstaan voedseltekorten

Huidige situatie en Autonome Ontwikkeling

Nederland is een enorme producent van landbouwproducten, zeker als we kijken naar de omvang van ons land. Daarbij moet worden opgemerkt dat Nederland een groot handelsoverschot heeft, en dus veel producten exporteert (CBS en WUR, 2023). De productie is dus helemaal niet op Nederland zelf gericht. Als we kijken naar de gehele voedselbehoefte van Nederland, dan wordt duidelijk dat Nederlanders voor hun huidige consumptiepatroon volledig afhankelijk zijn van import.

Figuur 13. Ontwikkeling landbouwaandeel ten opzichte van de totale goederenexport, -import en -overschot. CBS, raming december 2023 door CBS en WUR.

Nederland heeft zich gespecialiseerd in een aantal producten waaronder melk, suiker en aardappelen en is in staat zeer efficiënt veel te produceren. Toch betekent dit niet per se iets voor de voedselzekerheid. Uit een grootschalige studie uit 2023 blijkt ook dat Nederland niet zelfvoorzienend kan zijn als het huidige consumptiepatroon wordt aangehouden (Navarre et al, 2023). Alleen als er aanzienlijk minder vlees geconsumeerd zou worden, zou Nederland in theorie in eigen voedselbehoefte kunnen voorzien.

Aanvullend effect PPL

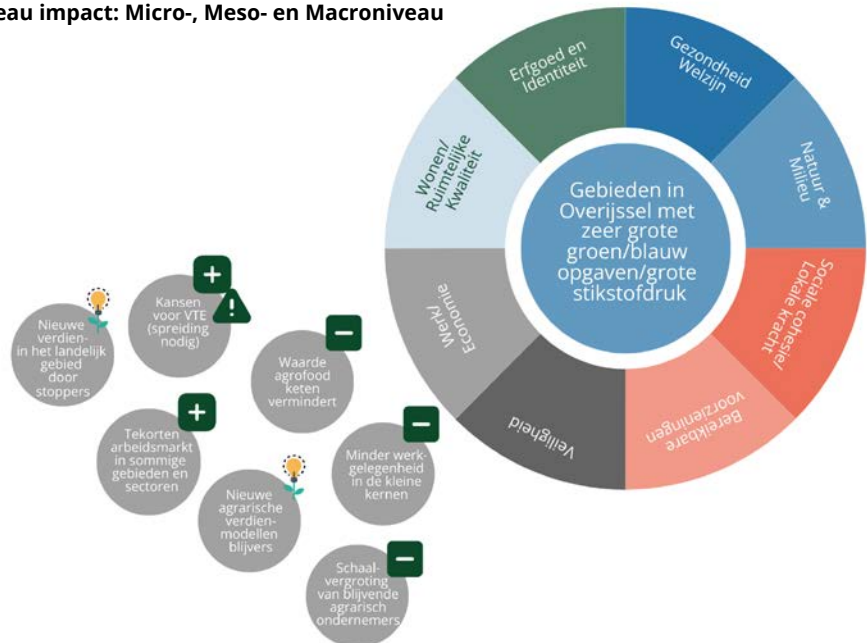
Er is geen onderzoek bekend naar het effect van het PPLG op de voedselzekerheid in Nederland.

Conclusies Gezondheid en Subjectief Welzijn

Milieugezondheidsrisico's in Overijssel zijn lager dan het Nederlands gemiddelde en zullen verder dalen door het PPLG. De huidige milieugezondheidsrisico's zijn redelijk, met een doorontwikkeling naar goed. Overijsselaars zijn in vergelijking met inwoners van andere provincies tevredener over hun leefomgeving en natuur en landschap spelen hierin een belangrijke rol. Plattelandsbewoners zijn nog meer tevreden dan stadsbewoners, al is er een dalende trend waarneembaar in de tevredenheid van plattelandsbewoners. Op microniveau, op het boerenbedrijf bijvoorbeeld, staat het subjectief welzijn door onzekerheid en stress onder druk. Dit heeft een groot effect op het gezin.

Werk en Economie

Schaalniveau impact: Micro-, Meso- en Macroniveau

Figuur 14. De verwachte impact van het PPLG op Werk en Economie

Mogelijk effect volgens stakeholders: De waarde van de agrofood keten vermindert

Huidige situatie en autonome ontwikkeling

De landbouw is in Overijssel goed voor 594 miljoen euro aan toegevoegde waarde en ruim 18 duizend arbeidsplaatsen, waarbij 4% van de werknemers (inclusief zelfstandigen) buiten Overijssel woont (Louter en Van Eikeren, 2023).

Het grootste deel van de bedrijven in de agrosector is de agrarische (primaire) productie. In Overijssel waren in 2022 6.025 landbouwbedrijven, waarvan ruim 20% akkerbouwbedrijven en bijna 80% veeteelt. De grootste deelsector is graasdieren, waaronder de melkveehouderij met circa 2900 bedrijven. Daarna volgen, aflopend op aantallen bedrijven: akkerbouw, hokdieren, samengesteld bedrijf, tuinbouw en blijvende teelt.

Het afgelopen decennium daalde het aantal banen in de primaire landbouwsector, in Overijssel en in Nederland. Dit is een ontwikkeling die al jaren gaande is. Het aantal banen in de primaire sector Landbouw, Bosbouw en Visserij was in 2022 3% van de totale werkgelegenheid in Overijssel, waar dit in 2009 nog 5% was. Als we kijken naar de totale agrofoodsector, dan is de werkgelegenheid groter. In de volgende paragraaf gaan we nader in op de effecten op de werkgelegenheid.

In termen van arbeidsplaatsen is Overijssel sterker georiënteerd op landbouw dan nationaal gemiddeld, maar in termen van toegevoegde waarde is dat niet het geval. Deze relatief geringe toegevoegde waarde wordt veroorzaakt door de lage arbeidsproductiviteit van de landbouwsector in Overijssel: die bedraagt slechts iets meer dan de helft van de nationaal gemiddelde arbeidsproductiviteit in de landbouw. Dat hangt mogelijk samen met de samenstelling van de landbouwsector en mogelijk ook met een groter aandeel deeltijdbanen.

Onderdeel van de agrofoodketen is ook het inkomen van de agrariërs. Eind 2023 publiceerde het CBS het gemiddeld huishoudinkomen van agrariërs (in 2021). Dat ligt met €81,8 duizend euro hoger dan het gemiddelde huishoudinkomen van €33,6 duizend euro (gemiddeld huishoudinkomen in 2021). Een kleiner aandeel van de agrariërs (7%) heeft een laag inkomen en dat is in vergelijking met de gemiddelde Nederlander (20%) en de gemiddelde zelfstandige (11%) goed te noemen. Nuanceren hierbij is dat de standaardverdiencapaciteit van de agrariër en daaruit afgeleid, het inkomen, zeer variabel is. Op basis van cijfers van Agrimatie kunnen we bijvoorbeeld zien dat het saldo van een gemiddeld melkveebedrijf in augustus 2021 € 17.395 was. In dezelfde maand in 2022 was dat € 33.010 en in augustus 2023 € 19.050 (Agrimatie, 2023). Daarnaast kan ook een partner een bijdrage leveren aan het huishoudinkomen, en zal dat ook in veel gevallen zo zijn.

Aanvullend effect PPLG

Eerder lieten we zien dat ook autonoom momenteel al veel agrarisch ondernemers stoppen. Het afschaffen van de derogatie maar ook marktomstandigheden, hebben hierop een aanvullende (grote) impact. Datzelfde geldt voor Rijksbeleid. Het PBL heeft becijfert dat op basis van een schatting van de huidige beschikbare stoppersregelingen voor de veehouderij (LVB en LVB+), het aantal dieren in de veehouderij in Nederland zal afnemen en daarmee de toegevoegde waarde van de sector. De schatting is dat door de stoppersregelingen de toegevoegde waarde van de primaire veehouderij zal afnemen 220 tot 260 miljoen euro (7 a 8%) (PBL, 2024).

Vanuit Wageningen Economic Research loopt er in opdracht van het ministerie van LNV een onderzoek naar hoe het NPLG de ‘Standaard Verdien Capaciteit’ (SVC+) van boeren beïnvloedt en hoe deze SVC versterkt kan worden. Vooruitlopend op de uitkomsten van deze studie heeft de Provincie Overijssel ook een eigen economisch onderzoek laten uitvoeren naar agro-economische keteneffecten door (agrarisch) accountantskantoor Rombou Flynth. In onderstaande paragraaf behandelen we de resultaten van dit onderzoek.

Rombou Flynth heeft vijf hypothetische scenario’s opgesteld voor de Overijsselse melkveehouderij -inclusief een vergelijkingsscenario (scenario 0) dat hier als nul-scenario wordt gebruikt. De scenario’s komen tot stand door verschillende economische ontwikkelingen te vergelijken met het nul-scenario. Hierbij is in principe nog geen expliciet rekening gehouden met beleidsvoornemens, al hebben deze natuurlijk ook invloed op economische ontwikkelingen. De scenario’s zijn:

- Scenario 0: de situatie in 2030 is vergelijkbaar met die van 2022- doorgerekend op keteneffecten.
- Scenario 1: 25% economisch slechtst presterende bedrijven stopt
- Scenario 2: 25% kleinste bedrijven stopt
- Scenario 3: 25% minst grondgebonden (en dus meest intensieve) bedrijven stopt.
- Scenario 4: scenario’s 1, 2 en 3 zijn samengevoegd. Volgens de accountants is dat een realistisch scenario voor 2030.

Categorie	Ketenschakel	Scenario 0	Scenario 1	Scenario 2	Scenario 3	Scenario 4
Input	Voerleverancier	239.650.000	-24%	-12%	-36%	-41%
	Kunstmestleverancier	18.080.000	-22%	-15%	-28%	-34%
	Zaai- en gwb-leverancier	10.070.000	-20%	-14%	-27%	-33%
	KI- /Fokkerij organisatie	20.750.000	-27%	-17%	-31%	-38%
	Strooisel-leveranciers	10.700.000	-29%	-14%	-30%	-36%
	Loonwerker	70.560.000	-26%	-16%	-27%	-33%
	Stalsysteem, bouwaannemer	53.940.000	-20%	-14%	-37%	-42%
	Mechanisatiebedrijven/dealers	49.720.000	-19%	-14%	-32%	-38%
Bedrijfsprocessen	Brandstof	23.460.000	-20%	-12%	-32%	-37%
	Veearts	24.100.000	-27%	-13%	-33%	-39%
	Zaterdaghulp / Bedrijfsverzorgingsdienst	12.660.000	-14%	-7%	-32%	-36%
	Kredietverstrekkers (Bankwezen, familie, etc)	183.650.000	-19%	-10%	-33%	-38%
	Grondeigenaren	27.230.000	-26%	-13%	-25%	-31%
	Monteur/installatiebedrijven, bouwaannemers	98.610.000	-22%	-15%	-30%	-37%
Output	Verzekeringsmaatschappijen, verzekeraars	9.360.000	-23%	-17%	-32%	-38%
	Zuivelafzet	895.510.000	-22%	-13%	-34%	-39%
	Veehandel	87.970.000	-26%	-14%	-33%	-39%
	Mesthandel/agrarische afnemers	10.820.000	-34%	-11%	-59%	-64%
	Ondernemer	65.750.000	-25%	-15%	-35%	-44%

Tabel 10. Omvang en krimp van agrofoodketen, in verschillende scenario's. Onderzoek in opdracht van provincie Overijssel door accountantskantoor Rombou Flynth, 2024. Als u deze tabel niet kunt lezen, neem dan contact op met Teatske Pol via t.pol@overijssel.nl.

In tabel 11 zelf de resultaten van alle scenario's op een rij gezet en wordt zichtbaar welke afnemende en toeleverende partijen zijn meegenomen, alsmede bedrijven die nodig zijn voor de primaire bedrijfsprocessen. In alle scenario's is een krimp ingecalculeerd van de omvang van de agro-foodketen in Overijssel variërend van 13% tot 38%. Ook in het referentiescenario (0), is autonoom al een krimp van 15% zichtbaar. Daarbij wordt duidelijk dat binnen de agrofoodketen, afhankelijk van het scenario, bepaalde takken hard geraakt zullen worden. Allereerst gaat de ondernemer zelf, de boer, er 15% tot 44% op achteruit. In het combinatiescenario (5) zien we dat de mesthandelaren (-64%), bouwers/aannemers van stalsystemen (-42%), en voerhandelaren (-43%) ook hard geraakt kunnen worden.

De scenario's zijn ook voor de zes PPLG-regio's van Overijssel vergeleken. Een kanttekening hierbij is dat het klantenbestand van het accountantskantoor niet gelijkmatig verdeeld is over Overijssel, wat de representativiteit van de data beïnvloedt. In tabel 12 is aangegeven per deelgebied, hoe de verschillende scenario's uitpakken voor de agrofoodketen in die regio. Hieruit blijkt dat voor het realistische combinatiescenario (4) Vechtdal, Noordoost-Twente en West-Twente te maken krijgen met een grote krimp van de agrofoodketen maar dat ook de andere regio's een stevige krimp kunnen verwachten. De regio's die met de grootste krimp geconfronteerd worden zijn gebieden waar nu het meest intensief geboerd wordt. De volledige tabellen per PPLG gebied zijn opgenomen in bijlage 3.

Regio	Procentuele wijziging t.o.v. 0-scenario			
	Scenario 1	Scenario 2	Scenario 3	Scenario 4
Provincie Overijssel	-23%	-13%	-33%	-39%
Salland	-26%	-14%	-29%	-36%
Vechtdal	-24%	-12%	-38%	-42%
Noordwest Overijssel	-17%	-11%	-36%	-38%
Zuidoost Twente	-20%	-16%	-29%	-36%
Noordoost Twente	-24%	-13%	-32%	-40%
West-Twente	-27%	-12%	-32%	-39%

Tabel 11. Krimp van agrofoodketen, in verschillende scenario's, per PPLG-deelgebied. Onderzoek in opdracht van provincie Overijssel door accountantskantoor Rombou Flynnh, 2024. Als u deze tabel niet kunt lezen, neem dan contact op met Teatske Pol via t.pol@overijssel.nl.

Een kanttekening hierbij is dat hierbij is niet gekeken, naar welke alternatieven zich zullen ontwikkelen voor de primaire sector en de agrofoodketen. Omdat dit moeilijk te voorspellen is, is het interessant te kijken naar hoe bijvoorbeeld de stoppersregeling uit de varkenshouderij economisch heeft uitgediend (Subsidieregeling sanering varkenshouderijen, 2019-2021). Uit de evaluatie van de regeling blijkt dat bij 276 varkenshouderijen de varkensseenheden (dierrechten) zijn doorgehaald, in totaal gaat het om 580.593 varkensseenheden (CE, 2023). Dit betreft 7% van de beschikbare varkensrechten in Nederland in 2020. Toch is de economische toegevoegde waarde van deze sector in 2022 juist hoger, ten opzichte van 2019 voordat de regeling in werking trad. Dat wordt verklaard doordat de economische ontwikkeling van veel meer afhankelijk is dat alleen de omvang van de Nederlandse veestapel. Alternatieve manieren van boeren zullen in eerste instantie mogelijk innovatiekosten met zich meebrengen, maar kunnen op langere termijn dus ook een hoger rendement geven.

Bijdrage van Claudia van Orden en Bart Hoogeboom, Lectoraat Familiebedrijven, Hogeschool Windesheim

Aanpassingsvermogen familiebedrijven in de agri-foodketen

Wanneer we het hebben over de sociaal-economische impact van het PPLG denken we in eerste instantie aan wat het programma betekent voor boerenbedrijven. Er zijn echter nog meer bedrijven die geraakt worden door een afname in de omvang van de agrarische sector, namelijk bedrijven in de agro-food keten. Denk aan vleesverwerkende industrie, loonbedrijven, dierenartsen, leveranciers van veevoerders, en dergelijke. Net als de boerenbedrijven zijn dit vaak regionaal gewortelde familiebedrijven. Tabel 11 geeft een beeld van de omvang van de agro-food keten en de mogelijke effecten van PPLG op die keten in Overijssel, op basis van onderzoek van accountantskantoor Rombou Flynnh.

De mate waarin deze bedrijven de impact van het PPLG kunnen dragen, door bijvoorbeeld te internationaliseren of om producten en diensten te ontwikkelen voor andere doelgroepen, hangt mede af van hun aanpassingsvermogen. Hoewel familiebedrijven gemiddeld minder diversificeren dan niet-familiebedrijven, zijn ze juist sneller in staat om nieuwe markten te betreden wanneer ze in het voortbestaan bedreigd worden.⁵ Onder de familiebedrijven in de agri-foodketen zit een aantal grote multinationals zoals de familie De Heus, een veevoederproducent; de familie van Drie, een grote vleesverwerker; de familie Anker van zuivelfabrikant Royal A-Ware en de familie Lely; een fabrikant van melkrobots. Deze bedrijven zijn internationaal actief en daardoor wellicht minder kwetsbaar dan de grote groep kleinere mkb-bedrijven met een lokaal of regionaal marktgebied.

Een belangrijke groep van bedrijven die aan de agrarische sector gerelateerd zijn vormen de mechanisatie-, loon- en grondwerkbedrijven, waarvan er vele verenigd zijn in de branchevereniging Cumela. Veel van deze bedrijven hebben hun oorsprong en hoofdactiviteit in de agrarische dienstverlening.⁶ Het boerenbedrijf vormt daarom ook voor de familie-eigenaren van deze mechanisatie-, loon- en grondwerkbedrijven een belangrijk onderdeel van hun identiteit. In het algemeen is de agrarische sector een redelijk stabiele factor, omdat deze jaarlijks terugkerende opdrachten oplevert van trouwe klanten. Uit recente cijfers blijkt wel dat de markt voor agrarische dienstverlening veel minder snel groeit dan bijvoorbeeld grondverzetactiviteiten.⁷ Ondanks de vaak beperkte winstgevendheid zijn er toch veel Cumela-bedrijven die de agrarische tak willen voortzetten. Een Cumela-ondernemer die voornamelijk in grondverzet zit zegt bijvoorbeeld over de agrarische tak van het bedrijf: “Er zijn genoeg loonbedrijven die bereid zijn om zich de benen vanonder het gat te lopen voor een habbekrats en iedere keer wel die nieuwe hakselaar kopen. Als wij daar de barbecue mee kunnen betalen aan het eind van het seizoen dan vinden wij het prima.”

5. L.R Gomez-Mejia, M. Makri. and M.L. Kintana, “Diversification Decisions in Family-Controlled Firms.” Journal of Management Studies, 47: 223-252.
6. De hier beschreven inzichten komen uit het door het Lectoraat Familiebedrijven geïnitieerde project ‘Samen financieren, samen ondernemen?’ waarin acht Cumela-bedrijven participeerden (2018-2021)
7. Cumela, Omzet cumelabedrijven groeit 7,5 procent per jaar, 11 januari 2024. [Omzet cumelabedrijven groeit 7,5 procent per jaar | Cumela](#)

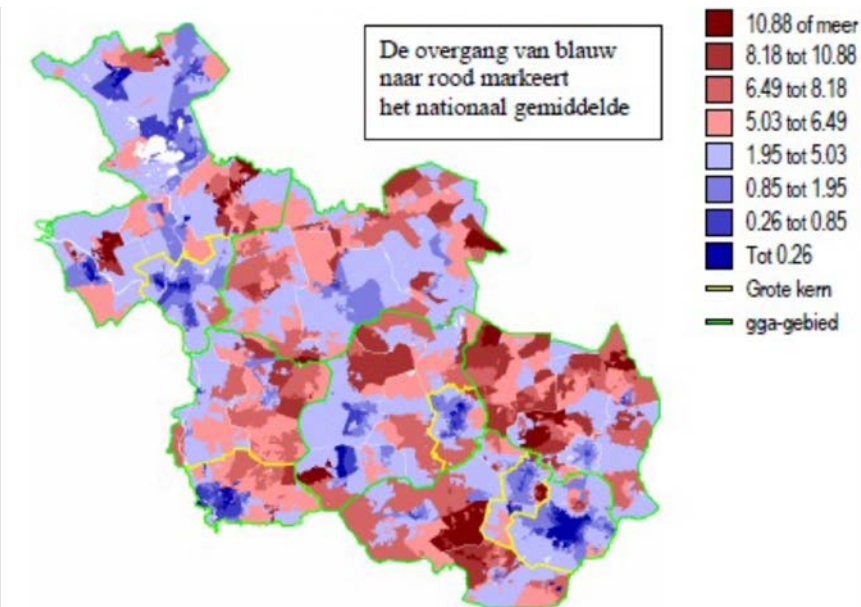
Door de transitie in de agrarische sector gaan de Cumela-bedrijven mogelijk verder hun focus verleggen in de richting van andere activiteiten, zoals in de (wegen)bouw of in de aanleg of het onderhoud van natuur en/of waterbergingen. Tegelijkertijd moeten deze bedrijven zich ook aanpassen aan veranderingen in de agrarische sector. Juist in gebieden waar de landbouw extensiever wordt is dit van groot belang. Denk bijvoorbeeld aan de veenweidegebieden waar de waterstanden in de toekomst omhoog moeten. Door nattere percelen moeten loonwerkers lichtere machines gebruiken in die gebieden.

Mogelijk effect volgens stakeholders: Er zal minder werkgelegenheid zijn in de kleine kernen

Huidige situatie en autonome ontwikkeling

De arbeidsparticipatie is in Overijssel gemiddeld hoger dan landelijk. Vanuit de kleine kernen en het landelijk gebied reist een groot deel van de inwoners voor werk naar de economische centrumgebieden. De inwoners van Overijssel reizen gemiddeld 20,2 km naar hun werk (CBS, 2022). In vergelijking met andere landelijke provincies, is dit niet ver. Voor verdere effecten op bereikbaarheid van werk verwijzen we naar de paragraaf 'het woonwerkverkeer naar de stad neemt toe'.

In opdracht van de provincie Overijssel is onderzoek gedaan naar het aandeel van de landbouwsector in de Overijsselse arbeidsmarkt door bureau Louter. Een deel van de inwoners in het landelijk gebied is werkzaam in de agrarische sector. Voor heel Overijssel is het aandeel van de landbouwsector en -keten⁸ in de hele beroepsbevolking, ongeveer 2,5 procent. In figuur 15 is de banendichtheid in de landbouwsector in Overijssel weergegeven.

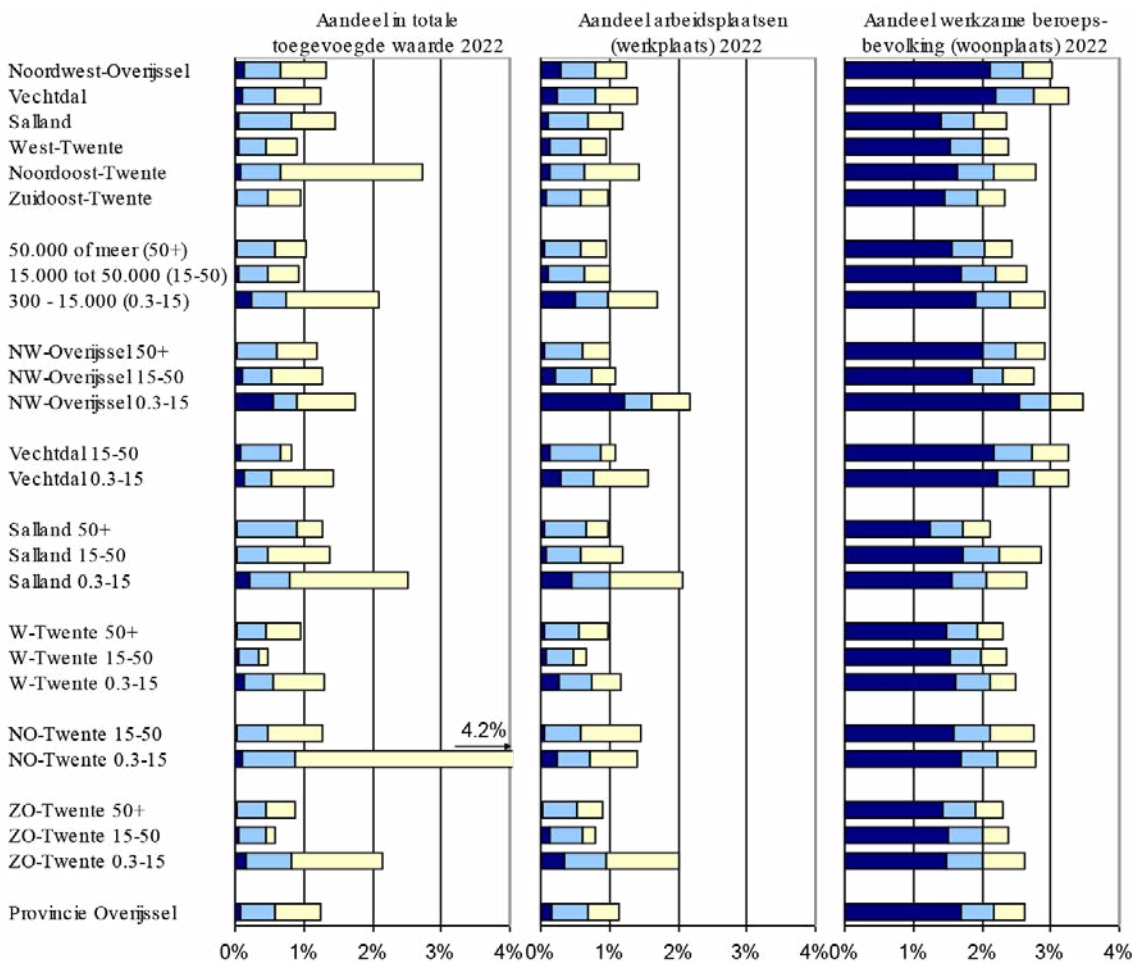

Figuur 15. Dichtheid van werkgelegenheid in de (volledige) landbouwsector, uitgedrukt in aantal banen per vierkante kilometer.
Bron: Bureau Louter, 2023, onderzoek in opdracht van Provincie Overijssel. Als u dit figuur niet kunt lezen, neem dan contact op met Teatske Pol via t.pol@overijssel.nl.

In tabel 16 is op een rij gezet wat het aandeel arbeidsplaatsen is en toegevoegde waarde per PPLG-gebied. Wat duidelijk wordt uit de data is dat met name in het buitengebied, relatief veel mensen werkzaam zijn in de primaire landbouwsector. De toeleverende en verwerkende industrie, zit veel meer in de kleine en grote kernen, en in de stad. Doordat daar meer mensen wonen, is het relatieve aandeel van de landbouwsector daar kleiner. Het valt op dat er in de buitengebieden in Noordwest Overijssel en Vechtdal er relatief veel mensen werkzaam zijn in de landbouwsector. Maar zelfs in deze gebieden, waar in het Vechtdal 3,2% en in de kleinste kernen van Noordwest Overijssel 3,5% van de mensen in de landbouwsector werkzaam is, is dat aandeel nog steeds erg klein op de totale werkende bevolking.

8. Bureau Louter werkt hier met zogenaamde 'voorwaartse' en 'achterwaartse' keteneffecten. Achterwaartse effecten zijn de inkoop van goederen en diensten door bedrijven in de primaire sector bij andere bedrijven (in de eigen economische sector of in andere economische sectoren). Voorwaartse effecten betreffen de verkoop van goederen en diensten door een primair bedrijf aan andere bedrijven.

Wat hierbij wel relevant is om te vermelden, dat waar de primaire sector in bedrijfsaantallen al jaren kleiner wordt, dit tot nu toe weinig effect heeft gehad op de schil daaromheen. Dat komt onder andere door de schaalvergroting onder de blijvende bedrijven. Nu is de verwachting dat het aantal dieren wel gaat dalen. Dat betekent dat ook de agrofoodsector in totaal, effecten gaat merken van krimp in de primaire sector.

Figuur 16. Aandeel landbouw in Overijssel, uitgedrukt in percentuele toegevoegde waarde, aandeel arbeidsplaatsen en aandeel werkzame bevolking. Indeling naar grootte van de kern, per GGA gebied, exclusief buitengebied. In Vechtdal en Noordoost Twente zijn geen plaatsen groter dan 50.000 inwoners. Bron: Bureau Louter, 2023, onderzoek in opdracht van Provincie Overijssel. Als u dit figuur niet kunt lezen, neem dan contact op met Teatske Pol via t.pol@overijssel.nl.

Een trend die zichtbaar is, is dat boerenbedrijven een steeds groter aandeel van hun inkomen halen uit 'multifunctionele landbouw'; Ongeveer 30% van de agrariërs (met name in de melkveehouderij) verdient ook aan andere activiteiten op zoals zorglandbouw, kinderopvang, boerderijeducatie, boerderijverkoop, natuurbeheer en/of recreatie. Boerderijverkoop en zorglandbouw leveren daarbij relatief het meeste op. Veel bedrijven die aan verbreding van inkomstenbronnen doen, combineren daarbij verschillende activiteiten. Uit onderzoek van Wageningen en de Rabobank blijkt bovendien dat er een enorme groeipotentie is in de multifunctionele landbouw; in 2020 was de omzet uit multifunctionele activiteiten 1,1 miljard wat kan oplopen tot tussen 3,4 en 5,1 miljard euro in 2030.

Werkgelegenheidskansen zijn de afgelopen jaren veranderd in het buitengebied. Dat komt onder meer door de toename van kleine eenmanszaken (inclusief ZZP-ers) en andere bedrijvigheid (Provincie Overijssel, 2024, op basis van LISA). Zowel in het buitengebied als in de stad neemt het aantal eenmanszaken de afgelopen tien jaar toe in Overijssel. In 2022 was één op de zes banen in het buitengebied een eenmanszaak, ten opzichte van één op zeven banen in 2012. Daarmee verzorgen eenmanszaken een groter aandeel van de arbeidsplekken in het buitengebied, dan in de stad waar ze één op de 8 banen vertegenwoordigen in 2022.

Aanvullend effect PPLG

De afdeling Onderzoek en Advies van de Provincie Overijssel heeft zelf in kaart gebracht hoe groot de werkgelegenheidseffecten in de agroketen (zuivel) mogelijk zijn in Overijssel. Hierbij is gebruik gemaakt van data van Rombou Flynth (2024) en Bureau Louter (2023), onderzoeken die ook in opdracht van de provincie zijn uitgevoerd.

Voor elke baan in de landbouw bestaat er 0,32 banen in andere sectoren binnen Overijssel uit indirecte effecten. Buiten Overijssel bestaan er nog 0,73 banen. In 2023 waren er tussen de 7.760 en 8.770 banen in Overijssel in de primaire melkveehouderij⁹. Er zijn in Overijssel ongeveer 2.800 banen die direct afhankelijk zijn van melkveehouderijbedrijven.

Er is op twee verschillende manieren gekeken naar de mogelijke effecten op de werkgelegenheid, waardoor we een bandbreedte op het effect kunnen aanbrengen. In totaal kan er een effect optreden op de werkgelegenheid van tussen -2.000 en -5.000 banen over een periode van 10 jaar. Dat is inclusief een banenverlies van tussen -1.150 en -3.400 banen in de primaire sector. De werkgelegenheidseffecten treffen dus voornamelijk de melkveehouders zelf. Op een totale werkgelegenheid van 658.600 banen in Overijssel gaat het om een maximale krimp van 0,76% van het aantal banen. Voor sommige bedrijfstakken die een sterke relatie hebben met de sector, zoals de dierenartsen, gaat het om maximaal 8% van de werkgelegenheid die voornamelijk in de regio zal plaatsvinden. Andere effecten, zoals bij voerleveranciers vinden veel meer plaats buiten Overijssel. Het grootste deel van de effecten van krimp van de primaire melkveehouderij valt buiten de provincie.

Gezien de orde van grootte voor heel Overijssel is ervoor gekozen om het werkgelegenheidseffect niet per deelgebied te berekenen. In de vorige paragraaf schreven we dat werkgelegenheid in de primaire sector vooral in het buitengebied zit en de toeleverende- en afnemende sector in de kernen en dorpen. Daarmee is het aannemelijk dat de krimp in banen op het totaal, vooral valt in het buitengebied en kleine kernen. Het gaat hierbij nog steeds om zeer kleine aantallen.

Mogelijk effect volgens stakeholders: Schaalvergroting van blijvende agrarische ondernemingen

Huidige situatie en autonome ontwikkeling

We zien dat in de afgelopen jaren het aantal bedrijven in de landbouw, bosbouw en visserij gedaald is. Dit is een trend die al jaren speelt in heel Nederland. De bedrijven die overblijven, worden groter. In hoofdstuk 2, onder de ontwikkelingen van de landbouwsector staan in tabel 5, 6, 7 en 8 gegevens opgenomen om dit te onderbouwen.

Aanvullend effect PPLG

Er is geen onderzoek bekend/ -gedaan naar het aanvullend effect van het PPLG op de omvang van de bedrijven die overblijven.

Mogelijk effect volgens stakeholders: De ontwikkeling van de vrijetijdseconomie leidt tot nieuwe

verdienmodellen agrarische sector

Huidige situatie en autonome ontwikkeling

De vrijetijdseconomie is een sterke sector binnen de provincie Overijssel. Overijssel steeg de afgelopen jaren naar de derde plaats op de vrijetijdsladder in Nederland. Van 2019 op 2023 groeide het aantal overnachtingen met 22% tot circa 9 miljoen per jaar. Dit betekent dat de dip veroorzaakt door de coronaperiode voorbij is en dat we inmiddels boven het niveau van 2019 zitten. Op dit moment werken er circa 48.000 mensen direct en indirect voor de vrijetijdseconomie en veel van die werkgelegenheid zit ook in het buitengebied (Bureau Buiten, 2024). Er zijn in Overijssel ongeveer 75 boerencampings. De sector heeft daarmee een aandeel in de totale werkgelegenheid van circa 6% in Overijssel.

De autonome verwachtingen over de toename in het aantal bezoekers in Overijssel is onverminderd hoog. De meest recente prognoses van het Nationaal Bureau voor Congressen en Toerisme (NBTC) gaan uit van een groei in overnachtingen van +12% in 2030 t.o.v. 2022. In totaal zijn er dan circa 10 miljoen overnachtingen te noteren in Overijssel.

Aanvullend effect PPLG

Er is geen onderzoek bekend/ -gedaan naar het aanvullend effect van het PPLG op de omvang de vrijetijdseconomie. Gezien de verwachtingen over de potentiële groei van multifunctionele landbouw en de mogelijke groei in toeristisch aanbod in Overijssel (Bureau Buiten, 2024), is het aannemelijk dat er kansen liggen voor agrariërs die willen gaan ondernemen in de vrijetijdseconomie.

Mogelijk effect volgens stakeholders: Tekorten arbeidsmarkt in sommige sectoren en gebieden bieden kansen voor overstappers uit de agrarische sector

Huidige situatie en autonome ontwikkeling

UWV verwacht dat de werkgelegenheid in de arbeidsmarktregio Overijssel (en daarbuiten) in 2024 in een lagere versnelling terecht komt als gevolg van een lagere economische groei en aanhoudende personeelstekorten. De geringe banengroei en de afname van het aantal vacatures betekenen niet dat de personeelstekorten verdwijnen. De krapte wordt weliswaar iets minder, maar blijft aanwezig in beroepsgroepen als techniek, industrie, bouw, zorg en ICT.

Hoewel de meeste sectoren nog een groeiende werkgelegenheid laten zien, krijgen in Twente en de regio Stedendriehoek en Noordwest Veluwe financiële diensten en de industrie te maken met een banenkrimp. In de regio Zwolle zullen ook de sectoren bouwnijverheid, onderwijs en overige diensten te maken krijgen met banenkrimp.

Aanvullend effect PPLG

Er is in dit rapport geen nader onderzoek gedaan naar doorstroombmogelijkheden van boeren richting andere sectoren op de arbeidsmarkt. Wel weten we uit het verleden dat agrariërs bijvoorbeeld gewild zijn in de techniek (Welink, 2022). Het is aannemelijk dat in sommige van de sectoren waar veel vraag is naar personeel, agrariërs met hun specifieke vaardigheden makkelijk een nieuwe baan zullen kunnen vinden.

Mogelijk effect volgens stakeholders: Er ontstaan nieuwe agrarische verdienmodellen voor blijvers

Dit is tijdens de gebiedsdagen als kans geformuleerd bij de realisatie van de PPLG-doelen en is hier niet als mogelijk effect onderzocht. Voor mogelijke verdienmodellen verwijzen we naar de Overijsselse landbouwvisie.

Mogelijk effect volgens stakeholders: Er ontstaan nieuwe verdienmodellen in het landelijk gebied door stoppers

Dit is tijdens de gebiedsdagen als kans geformuleerd bij de realisatie van de PPLG-doelen en is hier niet als mogelijk effect onderzocht. Voor mogelijke verdienmodellen verwijzen we naar de Overijsselse landbouwvisie.

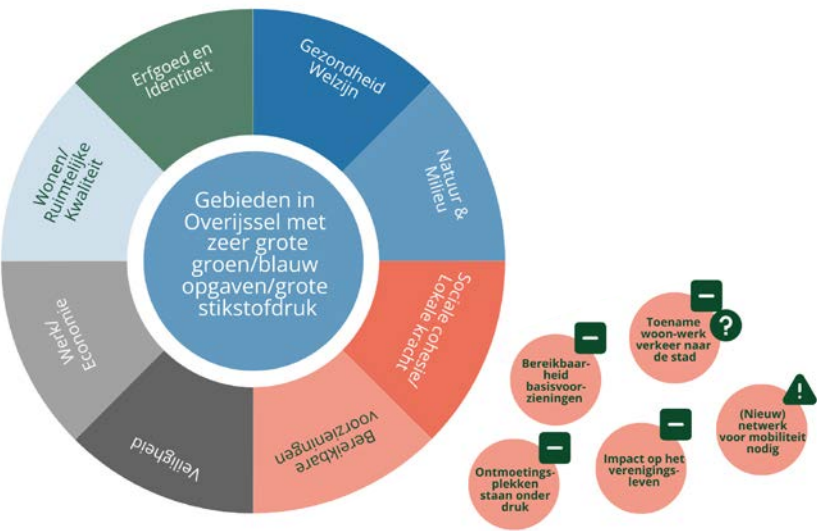
Conclusies Werk en economie:

Het aantal agrarische bedrijven in Overijssel is de laatste jaren afgenomen, maar de grootte van de overgebleven bedrijven is steeds toegenomen. Het aantal banen in de primaire landbouwsector is het afgelopen decennium gedaald in Overijssel en de rest van Nederland. Banen in de agrofood sector zijn nog steeds vertegenwoordigd in het landelijk gebied van Overijssel, de primaire sector is in het buitengebied goed vertegenwoordigd, en de toeleverende en verwerkende sector is meer in de kleine en grote kernen te vinden. Echter, de hoeveelheid banen in de agrofoodsector ten opzichte van het totale aantal banen, is zelfs in het buitengebied zeer laag te noemen. De waarde van de agrofood-keten kan in de toekomst verminderen, en dat is nog buiten de invloed van het PPLG gerekend. Het aanvullend effect daarvan is nog niet helemaal vast te stellen. Overigens leveren andere manieren van boeren, het verbreden van het landbouwbedrijf wel kansen voor werk en economie. In Overijssel wordt een groei verwacht van de vrijetijd economie en de daaraan verbonden bedrijven en werkgelegenheid. De groeiende arbeidsmarkt vraagt ook werknemers in de techniek, industrie, bouw, zorg en ICT, wat de afname van werk in de agrofoodsector kan compenseren.

9. Het verschil van ca 1.000 banen komt uit een sectorindeling waar niet duidelijk is in welke mate het ook melkveehouderijbedrijven betreft (SBI 0150: "Akker- en/of tuinbouw in combinatie met het fokken en houden van dieren")

Bereikbaarheid voorzieningen

Schaalniveau: Micro, meso

Figuur 17. Verwachte effecten van het PPLG op de bereikbaarheid van voorzieningen

Mogelijk effect volgens stakeholders: De bereikbaarheid van basisvoorzieningen zoals zorgvoorzieningen komt onder druk te staan

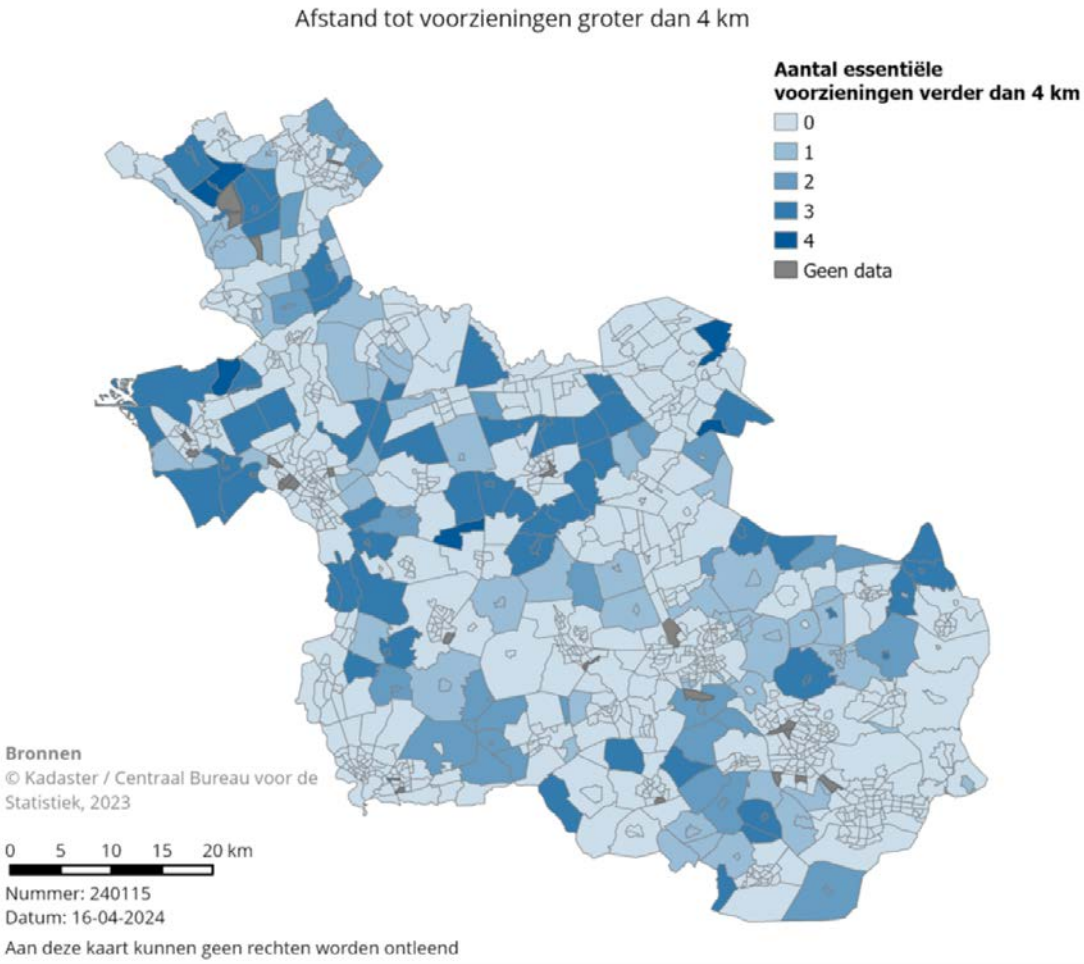
Huidige situatie en autonome ontwikkeling

Overijssel scoort voor de bereikbaarheid van basisvoorzieningen (basisschool, huisarts, supermarkt, bibliotheek) over het algemeen rond het Nederlands gemiddelde. Supermarkten en huisartsen zijn iets minder goed bereikbaar, scholen en bibliotheken juist iets beter. De meeste voorzieningen zijn tussen de 1 en 1,3 km over de weg te bereiken. Door de tijd gezien is er voor de meeste basisvoorzieningen weinig veranderd. Alleen bibliotheken worden voor steeds minder mensen goed bereikbaar. Hiermee volgt Overijssel landelijke ontwikkelingen.

Regionaal zijn er verschillen in bereikbaarheid. De bereikbaarheid van basisvoorzieningen is het slechtst in de dunbevolkte gebieden in de kop van Overijssel, IJssel Vecht-Delta en de Sallandse Heuvelrug. Dit gaat echter om relatief weinig mensen: slechts circa 800 Overijsselaars (0,1%) wonen meer dan 4 km, of 15 minuten fietsen, van alle basisvoorzieningen vandaan. Zo'n 28.000 mensen (2,4%) wonen meer dan 4 km van 3 of 4 basisvoorzieningen vandaan. In figuur 18 hieronder is weergegeven hoeveel mensen meer dan 4 km afwonen van een aantal basisvoorzieningen (basisschool, huisarts, supermarkt, bibliotheek).

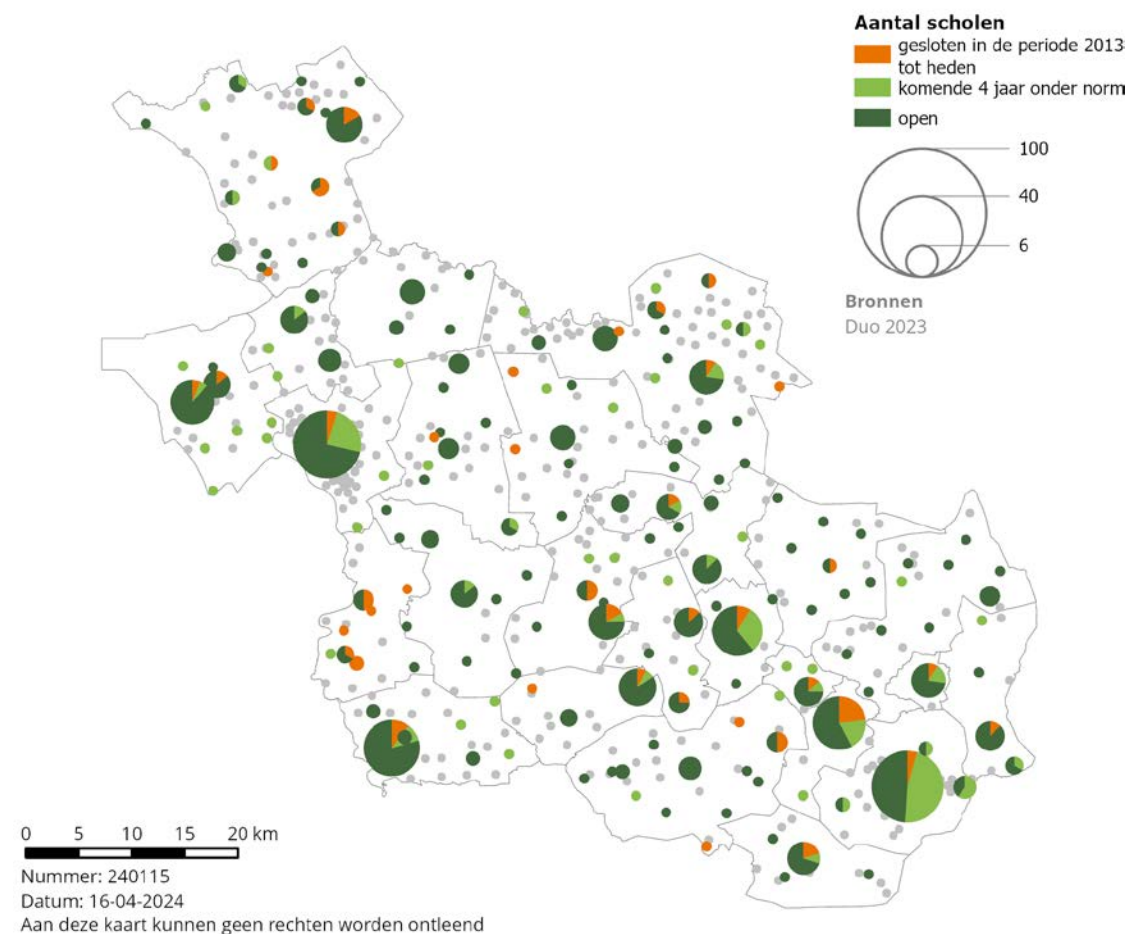
Buurtten met afstand tot essentiële voorzieningen

Figuur 18. Aantal essentiële voorzieningen verder dan 4 km over de weg

In figuur 19 en figuur 20 is opgenomen hoe het gaat met de beschikbaarheid van basisscholen en van winkels voor dagelijkse levensbehoeften, en hoe dit aanbod zich ontwikkelt de komende periode. Het is zichtbaar dat er winkels en basisscholen zijn gesloten de afgelopen jaren in het landelijk gebied maar hier zijn geen algemene conclusies uit te trekken. Het is per deelgebied relevant te kijken hoe deze basisvoorzieningen ervoor staan.

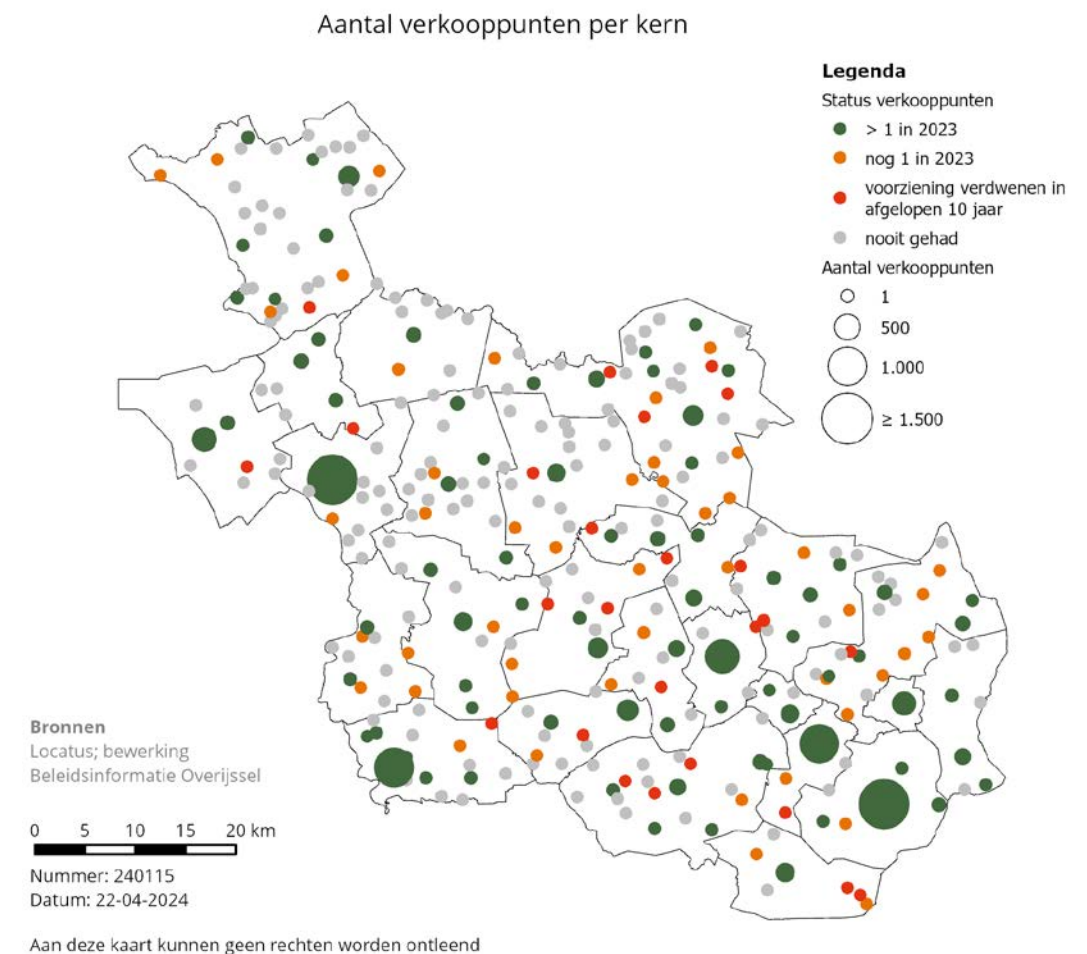
Open en gesloten basisscholen per kern

Figuur 19. Aantallen scholen per kern, locaties met gesloten scholen en scholen die komende vier jaar onder de sluitingsnorm zullen vallen

Aantal verkooppunten voor dagelijkse boodschappen

Figuur 20. Aantallen verkooppunten voor dagelijkse voorzieningen, locaties met gesloten verkooppunt en locaties waar nog één verkooppunt voor dagelijkse voorzieningen aanwezig is

Aanvullend effect PPLG

Er is geen onderzoek bekend/-gedaan naar het aanvullend effect van het PPLG op de bereikbaarheid van basisvoorzieningen

Mogelijk effect volgens stakeholders: Het aantal ontmoetingsplekken in het buitengebied komt onder druk te staan

Huidige situatie en autonome ontwikkeling

De afdeling Cultuur en Economie van de Provincie Overijssel doet momenteel onderzoek naar het aantal ontmoetingsplekken in Overijssel. De resultaten zijn in de loop van 2024 beschikbaar.

Aanvullend effect PPLG

Aanvullend effect van het PPLG op het aantal ontmoetingsplekken is geen onderdeel van het onderzoek.

Mogelijk effect volgens stakeholders: Er is een impact op het verenigingsleven (daling van het aantal leden en sponsoring)

Huidige situatie en autonome ontwikkeling

Uit tien jaar inwonerspanel van de Provincie Overijssel blijkt dat in Overijssel in verhouding tot de rest van Nederland meer mensen lid van een vereniging (44%) en meer mensen vrijwilliger zijn (47%). Het lidmaatschap van verenigingen en andere organisaties daalt wel al jaren. Vrijwilligerswerk heeft een dip gehad in de coronajaren en is nog niet helemaal terug op het oude niveau.

Effecten op sponsoring zijn inzichtelijk gemaakt onder het thema sociale cohesie en lokale kracht.

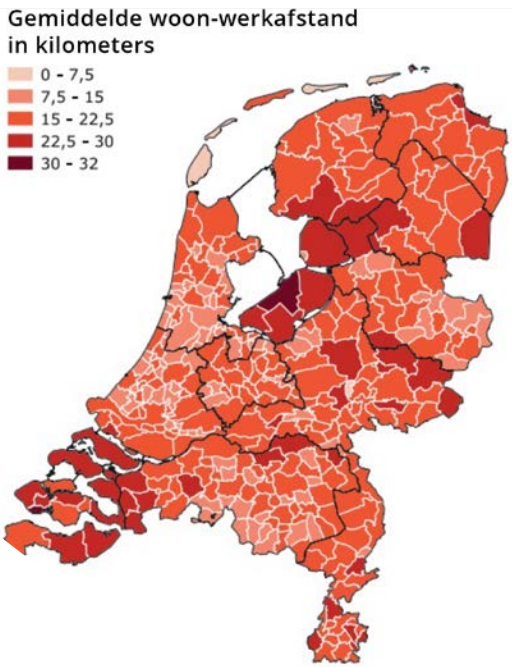
Aanvullend effect PPLG

Er is geen onderzoek bekend naar de gevolgen van het PPLG voor het verenigingsleven in het buitengebied.

Mogelijk effect volgens stakeholders: Het woon- werkverkeer naar de stad neemt toe

Huidige situatie en autonome ontwikkeling

Van de 20 niet stedelijke gemeenten in Overijssel werkt gemiddeld 38% van de beroepsbevolking in de eigen gemeente en 62% buiten eigen gemeente (CBS, peildatum december 2021). Gemiddeld pendelt 28% naar één van de vijf steden in Overijssel. Dat gaat om 88.000 werkenden. In onderstaande figuur wordt zichtbaar hoe ver Overijsselaars reizen in vergelijking met andere gemeenten in Nederland.

Figuur 21. Gemiddelde woon-werkafstand voor Nederlandse gemeenten, peiljaar 2019

Binnen Overijssel zijn wel grote verschillen tussen de gemeenten onderling. Inwoners van Borne bijvoorbeeld werken maar voor 18% in de eigen gemeente en 60% werkt in een van de vijf grote steden in Overijssel. De gemeenten Rijssen-Holten en Hardenberg hebben het grootste aandeel bevolking dat in de eigen gemeente werkt: respectievelijk 50% en 49% van de werkenden werkt in de eigen gemeente.

Inwoners van de gemeenten Steenwijkerland en Hardenberg gaan het minst naar een grote stad in Overijssel voor het werk (13% en 11%), maar daarbij moet opgemerkt worden dat deze gemeenten aan een provinciegrens liggen en er relatief veel woon-werk verplaatsingen zijn naar een stad buiten Overijssel.

Aanvullend effect PPLG

Er is geen onderzoek bekend naar hoe en in hoeverre woon- werkverkeer gaat veranderen als gevolg van het PPLG.

Mogelijk effect volgens stakeholders: Er is een (nieuw) netwerk voor mobiliteit nodig

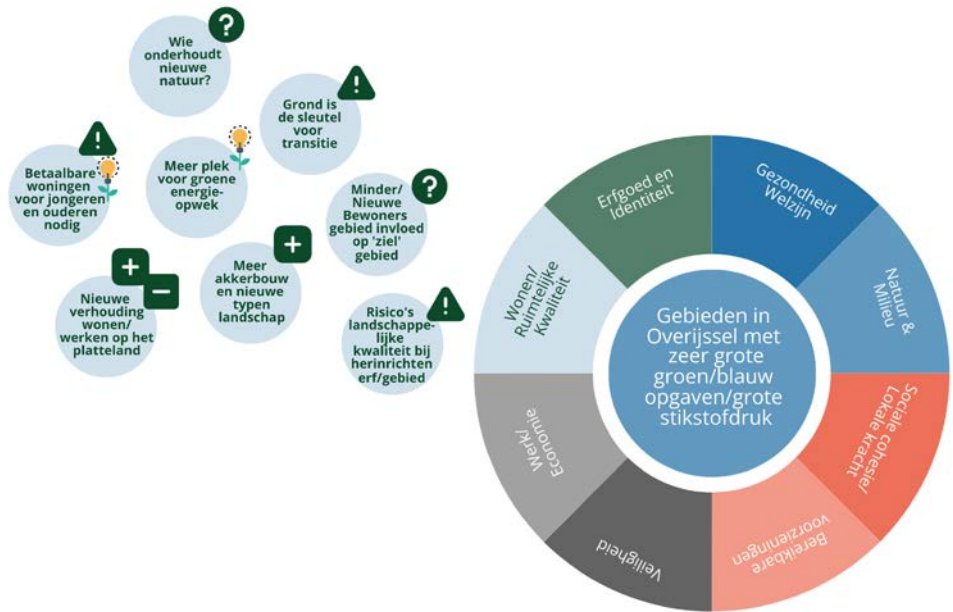
Dit is tijdens de gebiedsdagen als aandachtspunt geformuleerd bij de realisatie van de PPLG-doelen en is hier niet als mogelijk effect onderzocht.

Conclusies bereikbaarheid voorzieningen

Overijssel scoort gemiddeld op de bereikbaarheid van voorzieningen. Een zeer kleine groep Overijsselaars heeft minimaal drie van de vier basisvoorzieningen op meer dan 4 kilometer afstand. Het is niet aan te tonen dat dit door het PPLG slechter of beter gaat worden.

Wonen en Ruimtelijke Kwaliteit

Schaalniveau impact: Meso

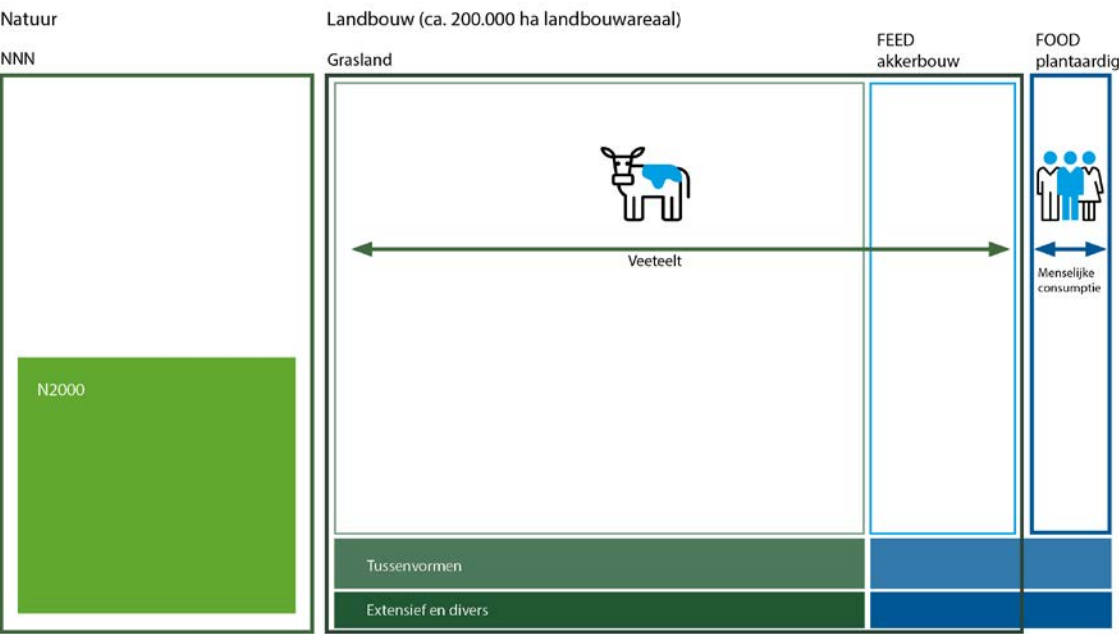
Figuur 22. Verwachte effecten van het PPLG op wonen en ruimtelijke kwaliteit

Mogelijk effect volgens stakeholders: Meer akkerbouw en nieuwe typen landschap

Huidige situatie en autonome ontwikkeling

Volgens de landbouwvisie, 2022 telt Overijssel ruim 340.000 hectare grondoppervlak. Circa 200.000 hectare – bijna 60% – van het beschikbare grondoppervlak wordt gebruikt voor landbouw. 60% van dit landbouwareaal (circa 120.000 hectare) is in eigendom van boeren en 40% (circa 80.000 hectare) wordt gepacht. Ongeveer 70% van het landbouwareaal bestaat uit grasland. 30% wordt ingezet voor akkerbouw, waarvan 20% voor voedergewassen aan dieren. Dat betekent dat 90% van het landbouwareaal wordt gebruikt voor veeteelt (waarbij melkveehouderij dominant is). Op de resterende 10% van het landbouwareaal worden gewassen geteeld voor menselijke consumptie. In Overijssel vindt akkerbouw voornamelijk plaats in de buitenlucht. De kassen die er zijn, concentreren zich in de Koekoekspolder in IJsselmuiden, bij Kampen. Zie figuur 23 voor de verdeling van het landbouwareaal in relatie tot de hoeveelheid natuur in Overijssel.

Figuur 23. Verschuiving van landgebruik richting 2040, uit de Landbouwvisie van Overijssel, 2022

Aanvullend effect PPLG

Het doel van het PPLG is om de natuur te herstellen. Hiervoor zal meer groen worden toegevoegd, bijvoorbeeld bij de uitvoering van de bossenstrategie en door extensiever beheer van gronden in de bufferzones van natura 2000 gebieden en de beekdalen. Als het gaat om de landbouw, zal het PPLG uitvoering geven aan de landbouwvisie. Hierin wordt ingezet op een ander landgebruik, waarbij er meer extensief en natuurinclusief geboerd wordt, en er meer biodiverse graslanden komen. Bovendien wordt ingezet op teelten voor biobased bouwmaterialen zoals zonnekroon en olifantengras, en wordt er meer ingezet op gewassen voor menselijke consumptie. In alle deze gevallen betekent dit dat het landschap diverser zal worden benut, en er ook diverser uit zal zien.

Mogelijk effect volgens stakeholders: Achteruitgang van de landschappelijke kwaliteit bij de herinrichting van een gebied (bijvoorbeeld door vrijwillige ruilverkaveling)

Huidige situatie en autonome ontwikkeling

In de periode tussen 2012 en 2018 kwam er in Overijssel 2,12 miljoen m2 aan agrarische bebouwing vrij. Meer dan de helft daarvan was afkomstig van de graasdierhouderij, namelijk 1,24 miljoen m2. Dit was 12% van alle agrarische bebouwing van de graasdierhouderij.

Er is geen recent onderzoek bekend naar de landschappelijke kwaliteit van het buitengebied. Wel weten we uit het inwonerspanel dat de Overijsselaar het landschap heel hoog beoordeelt. Daarbij is ook bekend dat leegstaande (agrarische) bebouwing een negatief effect heeft op de landschappelijke kwaliteit (Gies et al., 2016).

Aanvullend effect PPLG

Wageningen University & Research heeft een prognose gemaakt voor de hoeveelheid leegstand van agrarische bebouwing tot 2030 (Gies, 2020). In figuur 24 hieronder is deze prognose weergegeven. Het is volgens deze prognose mogelijk dat 1,66 miljoen vierkante meter stal/schuur of woongebouwen in Overijssel niet direct ingevuld kan worden en leeg komt te staan. Deze inschatting is gemaakt in 2020. In figuur 25 en figuur 26 is weergegeven hoe deze potentiële leegstand eruitziet in dichtheid. Met name Salland en Zuidoost Twente krijgen te maken met veel vrijvallende agrarische bebouwing. Deze vrijvallende agrarische bebouwing heeft het risico (gedeeltelijk) langdurig leeg te staan, wat de kwaliteit van het landschap niet ten goede komt.

Gebruiksdoel	Oppervlakte bebouwing van bedrijven met bedrijfshoofd boven 55 jaar zonder opvolger (x mln. m²)
Wonen en logies	0,68
Agrarische stallen/schuren	2,49
Waarvan:	
Hergebruik ⁽¹⁾	0,83
Potentiële leegstand	1,66
Totaal	3,17

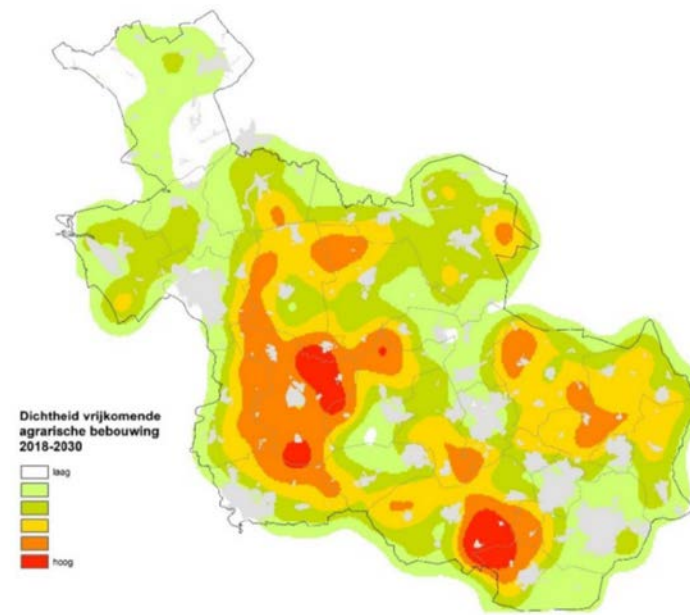
Hergebruik door een geregistreerd niet-agrarisch bedrijf of door een ander agrarisch bedrijf.

Figuur 24. Indicatie vrijkomende agrarische bebouwing in Overijssel, periode 2018-2030, Bron: BAG 2018, GIAB 2016 en 2018, bewerking WENR. Als u deze tabel niet kunt lezen, neem dan contact op met Teatske Pol via t.pol@overijssel.nl.

Gemeente	Aantal potentiële stoppers	Oppervlakte agrarische bebouwing in het landelijk gebied (*10.000 m2)												
		Totaal	Gebruiksdoel			Bouwperiode				Bedrijfstype				
			In landelijk gebied	Bedrijfs- gebouwen	(gedeeltelijke) woning	< 1940	1940- 1965	1966- 1993	1994- heden	Akkerbouw	Tuinbouw/ blijvende teelt	Graasdier- bedrijf	Hokdier- bedrijf	Gemengd bedrijf
Almelo	17	4.9	4.3	0.6	0.5	0.5	1.9	1.9	1.0	0.0	2.3	1.6	0.0	0.0
Borne	11	2.4	1.9	0.5	0.2	0.1	1.3	0.8	0.0	0.0	2.1	0.0	0.1	0.3
Dalfsen	117	21.8	16.8	5.0	2.7	2.6	10.2	6.3	2.1	0.3	12.9	3.9	0.3	2.3
Deventer	82	13.7	10.3	3.4	2.4	2.0	6.4	2.9	1.2	0.1	9.2	1.9	0.6	0.8
Dinkelland	125	23.6	18.6	5.0	1.9	3.1	12.9	5.7	2.0	4.2	14.2	1.7	0.6	0.9
Eerschede	37	5.9	4.6	1.3	1.4	0.4	2.8	1.4	0.8	0.1	4.2	0.8	0.0	0.0
Haaksbergen	68	13.0	10.7	2.3	2.5	1.4	5.6	3.5	2.1	0.0	6.8	2.8	0.2	1.0
Hardenberg	127	26.3	21.5	4.8	6.4	4.4	9.6	5.9	4.1	1.1	10.9	6.2	1.2	2.9
Hellendoorn	70	13.1	10.7	2.4	2.3	1.7	6.1	2.9	1.5	0.4	5.7	3.6	0.8	1.2
Hengelo	31	5.1	3.8	1.3	1.1	1.0	2.3	0.8	0.6	0.0	3.7	0.7	0.0	0.2
Hof van Twente	140	29.1	25.0	4.1	3.6	2.2	16.4	6.9	3.9	0.7	14.0	7.2	1.2	2.1
Kampen	55	14.2	11.0	3.2	3.7	1.9	3.2	5.3	3.6	0.5	7.5	1.3	0.0	1.2
Losser	64	9.8	7.7	2.2	2.0	1.4	5.1	1.3	0.9	0.2	7.6	0.7	0.3	0.2
Oldenzaal	5	0.7	0.6	0.2	0.1	0.2	0.4	0.0	0.5	0.0	0.1	0.0	0.1	0.0
Olst-Wijhe	83	13.3	9.7	3.6	2.5	2.5	5.8	2.5	1.9	0.1	7.9	2.8	0.2	0.4
Ommen	77	13.1	10.5	2.6	1.4	2.2	6.3	3.2	1.9	0.5	7.0	2.4	0.5	0.8
Raalte	166	34.8	28.9	6.0	3.7	3.2	16.7	11.2	2.5	2.4	18.4	9.9	0.8	0.8
Rijssen-Holten	40	5.3	4.0	1.3	0.6	0.5	3.3	1.0	0.9	0.0	3.3	0.7	0.3	0.1
Staphorst	70	10.6	7.0	3.6	1.4	1.5	4.3	3.5	0.6	0.2	8.6	0.5	0.2	0.6
Steenwijkerland	64	9.0	5.4	3.6	3.0	1.5	3.6	0.9	1.6	0.1	6.4	0.4	0.2	0.3
Tubbergen	111	19.7	15.8	3.8	1.8	4.0	9.7	4.2	3.2	0.1	10.3	3.4	0.5	2.2
Twenterand	37	5.4	3.9	1.5	0.7	1.5	2.6	0.6	1.5	0.0	2.4	0.8	0.1	0.6
Wierden	64	11.4	9.4	2.0	2.1	1.1	4.6	3.6	1.4	0.2	6.3	2.9	0.2	0.4
Zwartewaterland	25	4.5	2.9	1.7	0.2	0.4	2.3	1.7	0.0	0.0	3.7	0.0	0.0	0.9
Zwolle	31	5.4	3.8	1.5	0.7	0.5	2.4	1.8	0.1	0.0	4.6	0.3	0.0	0.3
Overijssel totaal	1717	316.1	248.5	67.6	49.0	41.5	145.6	80.0	40.0	10.9	180.0	56.4	8.2	20.6

Figuur 25. Indicatie vrijkomende agrarische bebouwing per Overijsselse gemeente, periode 2018 tot 2030. Bron: BAG 2018, GIAB 2016 en 2018, bewerking WENR. Als u deze tabel niet kunt lezen, neem dan contact op met Teatske Pol via t.pol@overijssel.nl.

Dichtheid vrijkomend agrarisch vastgoed

Figuur 26. Dichtheid vrijkomend agrarisch vastgoed (excl glastuinbouw) in 2018-2030, heatmap.
Bron: Bag 2018, GIAB 2016 en 2018, bewerking WENR).

Mogelijk effect volgens stakeholders: Nieuwe verhouding wonen/werken op het platteland (er komen meer mensen wonen, en er is minder economische activiteit in het landelijk gebied.)

Huidige situatie en autonome ontwikkeling

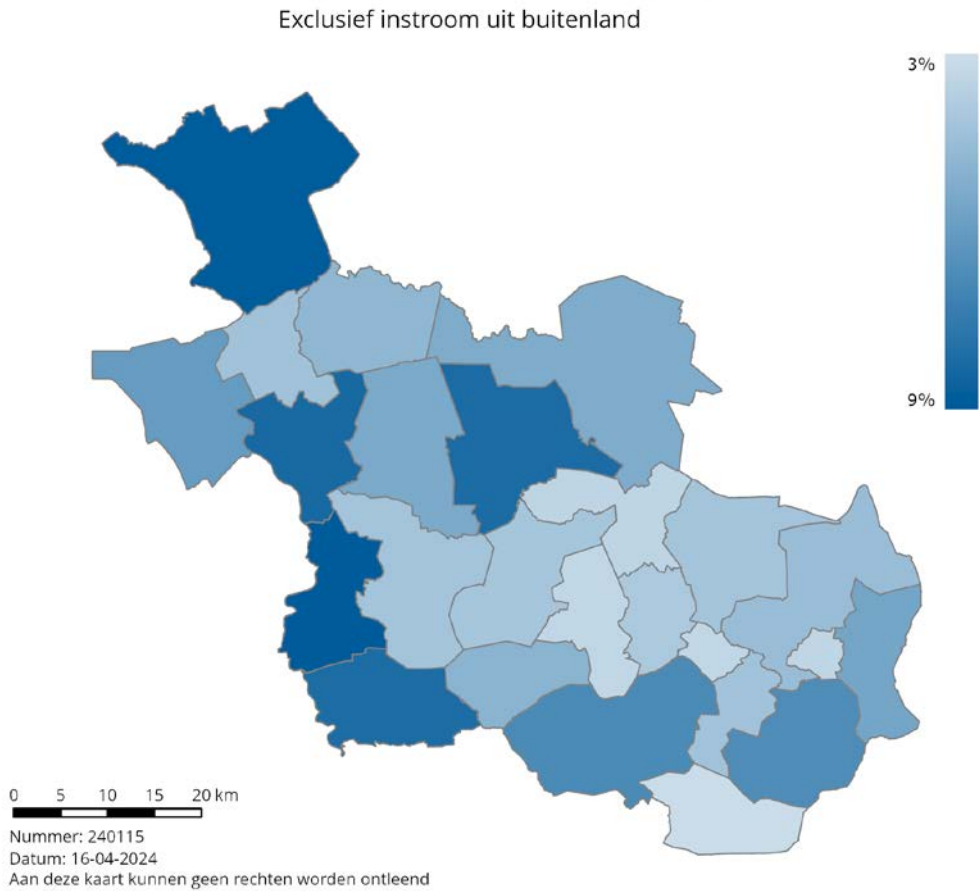
Het platteland biedt inwoners meer ruimte dan de stedelijke omgeving. Er zijn relatief veel vrijstaande woningen en twee-onder-één-kappers. Veel van de woningen zijn koopwoningen (GIS, 2023). Stedelijke gemeenten trekken veel 'jonge jongeren' die vaak huurappartementen betrekken. 'Oudere jongeren', vaak met een gezin en een behoefte aan meer ruimte, verhuizen vaak juist naar landelijke gemeenten. De meeste verhuisbewegingen zijn zichtbaar binnen de eigen gemeente en naar buurgemeenten.

De laatste tijd trekt Overijssel, zowel landelijk als stedelijk, ook meer verhuizers vanuit de Randstad. In figuur 27 is te zien om welke percentages dat gaat. In Olst-Wijhe, Steenwijkerland, Zwolle, Deventer en Ommen kwam 8% of 9% van de verhuisbewegingen door mensen uit de Randstad (exclusief instroom uit het buitenland). In alle andere gemeenten was dat minder.

Economische activiteiten worden behandeld in de paragraaf werk en economie.

Aandeel verhuizingen uit de Randstad per gemeente

Figuur 27. Aandeel verhuizingen uit de Randstad per gemeente, 2020-2022

Aanvullend effect PPLG

Er is geen onderzoek bekend naar de gevolgen van het PPLG op de verhoudingen wonen en werken in het buitengebied. Deze effecten zullen in ieder geval in hoge mate samenhangen met de keuzes van de agrariër.

Mogelijk effect volgens stakeholders: Onduidelijkheid over wie de (nieuwe) natuur in Overijssel onderhoudt

Huidige situatie en autonome ontwikkeling

Overijssel beschikt over 79.620 hectare natuur (NNN) waarvan 32.400 hectare natura2000 gebieden zijn. De natuur is vaak in handen van - en wordt vooral beheerd door - terreinbeherende organisaties zoals Landschap Overijssel en landgoederen en particulieren zoals Twickel, Weldam, Vilsteren, Nieuwe Rande en Oude Rande. Een klein deel is in handen van de overheid. Daarnaast spelen agrariërs een grote rol in het onderhouden van natuur en landschap en zijn hiervoor ook diverse regelingen en subsidies beschikbaar (oa ANLB, en groenblauwe diensten).

Aanvullend effect PPLG

Het is nog niet duidelijk wie nieuw aan te leggen natuur in Overijssel gaat beheren. Boeren zullen daarvoor op bepaalde plekken, en in overleg, een voor de hand liggende partij zijn.

Mogelijk effect volgens stakeholders: Ontwikkelingen op de grondmarkt geven sociale onrust

Huidige situatie en autonome ontwikkeling

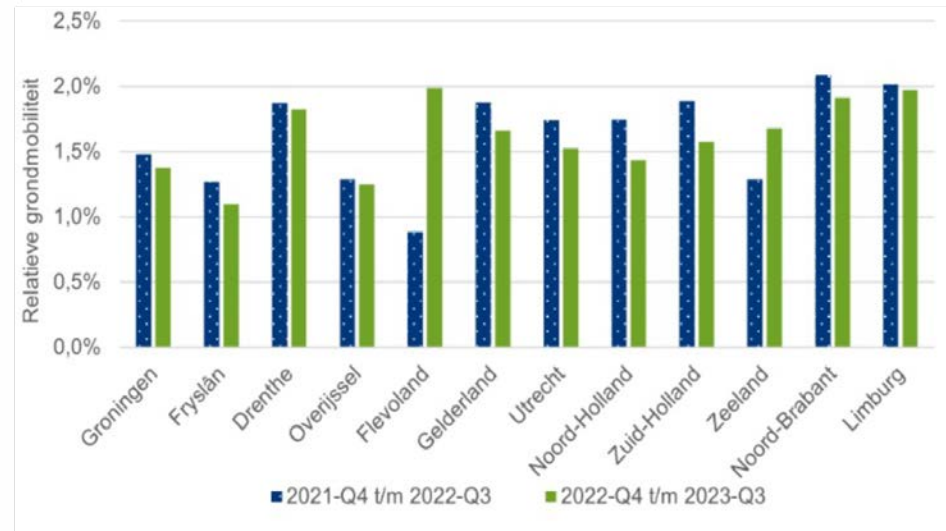
Het kadaster brengt ieder kwartaal een rapport uit over de prijzen van agrarische grond in Nederland (Kadaster, 2024). In onderstaande figuur zijn de grondprijzen in kwartaal 4 van 2023 te zien. De prijzen van agrarische grond stijgen en Overijssel vormt daarop geen uitzondering. Deze prijsstijging geldt voor bouwland, grasland en snijmaisland.

Voortschrijdende grondprijs per provincie (€/ha)

Figuur 28. Gemiddelde grondprijs per hectare (bouwland, grasland en snijmaaisland) Q4 2023. Bron: Kadaster

Daarbij neemt de grondmobiliteit in hectares af. Dat betekent dat er gemiddeld genomen minder grond (in omvang) verhandeld wordt, en er dus minder grond op de markt beschikbaar is.

Figuur 29. Mobiliteit landbouwgrond periode 2021-2023 per provincie, bron Kadaster en Wageningen Economic Research. Als u deze tabel niet kunt lezen, neem dan contact op met Teatske Pol via t.pol@overijssel.nl.

Aanvullend effect PPLG

Effecten van aangekondigde beleidsplannen op grondposities/prijzen zijn niet onderzocht en ook niet of dit leidt tot onrust.

Mogelijk effect volgens stakeholders: Vrijvallende agrarische bebouwing levert meer betaalbare woningen op voor jongeren en ouderen

Huidige situatie en autonome ontwikkeling

Overijssel kampt momenteel met woningtekorten. In 2022 zijn meer woningen gebouwd dan in 2021, maar minder dan in de piekjaren 2018-2019. Voor de periode 2022-2030 heeft de provincie Overijssel afspraken gemaakt met het Rijk over de woningbouw. In deze afspraken, de woondeals, staat dat er tussen 2022 en 2030 minimaal 42.300 woningen worden gerealiseerd: 14.100 in Twente en 28.200 in West-Overijssel (Overijssel in Cijfers, 2023). De gemeenten in Overijssel hebben genoeg harde en zachte plannen om voldoende woningen te realiseren om aan de vraag te voldoen. Maar er zijn ook risico's en onzekerheden bij de uitvoering van de plannen waaronder bouwbeperkingen vanwege stikstof en personeelstekorten in de bouw. Hierdoor is niet gegarandeerd dat de geplande woningen ook allemaal worden gerealiseerd.

Er is de laatste decennia relatief veel gebouwd op het platteland (CBS, Samenstelling woningvoorraad, 2023): de meest landelijke gebieden kennen betrekkelijk veel woningen gebouwd na het jaar 2000. Vaak zijn de woningen op het platteland relatief duur. Ze hebben een hogere WOZ-waarde (ook al lijken de verschillen de laatste tijd af te nemen); de verkoopprijzen zijn ook gemiddeld gezien hoger. Er zijn relatief weinig sociale huurwoningen. Dat betekent dat het voor starters moeilijk kan zijn een betaalbare woning te vinden. In hoofdstuk 3, context van de ontwikkelingen op het Platteland, zijn we nader ingegaan op de thema's uit de dorpsplannen. Hieruit blijkt dat het beschikbaar hebben van voldoende betaalbare woningen het meest belangrijke thema is uit die dorpsvisies.

Het lijkt erop dat in de toekomst veel in de grote steden van Overijssel gebouwd zal worden, zowel in absolute als in relatieve zin. Toch staat ook een aantal landelijke gemeenten met relatief veel geplande woningen bovenaan de lijst: Staphorst, Hardenberg, Zwartewaterland en Wierden.

Aanvullend effect PPLG

Het PPLG zal hier geen noemenswaardig aanvullend positief of negatief effect op hebben. Hooguit biedt vrijvallende agrarische bebouwing kansen voor kleinschalige toevoegingen aan de woningvoorraad in een gebied.

Mogelijk effect volgens stakeholders: De komst van nieuwe bewoners en/of het wegtrekken van oude bewoners beïnvloedt de ziel van een gebied

Zie omschrijving hierboven: ontwikkeling wonen op het platteland. Er is geen onderzoek gedaan naar de mate waarin ontwikkelingen in de samenstelling van de plattelandsbevolking effect hebben op de ziel of de identiteit van het gebied. Voor informatie over lokale cohesie en sociale kracht, zie paragraaf 4.9. Een eventueel effect zal daarbij afhangen van of agrariërs verhuizen indien ze besluiten te stoppen met hun boerenbedrijf, of niet.

Mogelijk effect volgens stakeholders: Meer plek voor groene energie-opwek

Dit is tijdens de gebiedsdagen als kans geformuleerd bij de realisatie van de PPLG-doelen en is hier niet als mogelijk effect onderzocht.

Conclusies Wonen en ruimtelijke kwaliteit

Het landgebruik binnen Overijssel zal door het PPLG veranderen, in ieder geval door toevoeging van natuur, meer akkerbouw en grotere teeltdiversiteit. Er is leegstand van agrarische gebouwen in Overijssel en dit zal toenemen door het PPLG. Met name in Salland en Zuidoost Twente zal er meer agrarische bebouwing vrijkomen.

Veiligheid

Schaalniveau impact: Micro-, Meso- en Macroniveau

Figuur 30. Verwachte effecten van het PPLG op veiligheid

Mogelijk effect volgens stakeholders: De criminaliteit neemt toe op/in leegstaande erven en gebouwen en in ‘lege gebieden’ (waarin geen mensen wonen of economische activiteiten zijn).

Huidige situatie en autonome ontwikkeling

Wageningen University & Research heeft berekend dat er tot 2030 in Overijssel mogelijk 1,6 miljoen vierkante meter agrarische bebouwing vrijkomt. Een mogelijk veiligheidsissue met deze leegstaande bebouwing is dat deze plekken interessant zijn voor criminelen, voor de productie en opslag van drugs (Boelens en Groothuis, 2020; Rechtes, De Meere, 2022). Uit een enquête-onderzoek blijkt dat bijna één op de vijf agrarische respondenten weleens iemand aan de deur heeft gehad die hun agrarische bedrijfsgebouw of agrarische terrein wilde gebruiken, waarbij men vermoedde dat dit verband hield met drugscriminaliteit (Boelens en Groothuis, 2020). Volgens de onderzoekers kan in sommige gevallen drugscriminaliteit makkelijker voet aan de grond krijgen omdat baankansen in landelijke gebieden soms beperkt zijn.

De aantrekkingskracht van het buitengebied voor drugscriminelen heeft overigens niets te maken met de beroepsgroepen boeren en tuinders, maar puur met de potentie van leegstaande gebouwen op afgelegen locaties. Het is niet mogelijk om accurate cijfers over (de omvang van) criminaliteit te verkrijgen, ook over criminaliteit in het buitengebied. De meldingsbereidheid is laag en criminelen doen er uiteraard alles aan om onder de radar te blijven.

Aanvullend effect PPLG

Er zijn door experts/stakeholders diverse potentiële risico's genoemd die versterkt kunnen worden door het PPLG. Er kunnen echter geen causale verbanden worden vastgesteld. Wel kan geconcludeerd worden dat er door het PPLG meer leegstaande stallen en gebouwen zullen komen, als hierop niet goed gestuurd wordt in gebiedsprocessen en door de eigenaars.

Recent is door erfbetreders aangegeven dat juist het uitblijven van (Rijks-)PPLG-middelen ervoor zorgt dat een groep agrarische ondernemers vanwege het ontbreken van perspectief verder financieel in de problemen komt en daardoor mogelijk ontvankelijker is voor criminele toenadering.

Conclusies veiligheid

Leegstaande gebouwen op afgelegen locaties zijn in potentie aantrekkelijk voor ondermijnende activiteiten.

Sociale cohesie en lokale kracht

Schaalniveau impact: Micro- en Mesoniveau

Figuur 31. Verwachte effecten van het PPLG op sociale cohesie en lokale kracht

Mogelijk effect volgens stakeholders: Afname in lokale economie leidt tot minder lokale activiteiten (door minder beschikbare financiering)

Huidige situatie en autonome ontwikkeling

De provincie Overijssel heeft zelf een steekproef gedaan naar de herkomst van sponsoring bij verschillende sportclubs in Overijssel (willekeurige steekproef van 142 verenigingen op het Overijsselse platteland). Hieruit blijkt dat momenteel 3,85% van de sponsors verbonden is aan de veehouderij (op basis van SBI-codes). Dit komt globaal overeen met de economische grootte van deze sector. De grootste sponsors zijn groothandel, detailhandel, autohandel, bouwnijverheid, advisering en zakelijke dienstverlening. Er is niet gekeken naar de omvang van de bedragen die de sponsors geven.

Aanvullend effect PPLG

Er is geen onderzoek gedaan naar het effect van het PPLG op lokale activiteiten. Zie tekstkader hieronder (paragraaf ‘rol van de boer in de samenleving verandert’), van lectoraat Familiebedrijven, Hogeschool Windesheim over de maatschappelijke bijdrage van MKB-bedrijven.

Mogelijk effect volgens stakeholders: De transitie van de landbouw zorgt voor zorgen en onrust in de agrofoodketen en in de samenleving

Huidige situatie en autonome ontwikkeling

Dit effect kan op verschillende manieren worden geduid. We kijken hier naar de brede welvaartsindicatoren: je onderdeel voelen van de samenleving en vertrouwen hebben in de overheid.

Uit tien jaar burgeronderzoek in Overijssel blijkt dat tweederde van de Overijsselaars zich deel voelt uitmaken van de samenleving. Dat is ongeveer evenveel als het landelijk gemiddelde.

Er zijn de afgelopen jaren landelijk diverse publicaties geweest over hoe de zorgen van groepen inwoners hun weerslag hebben op ‘regionaal maatschappelijk onbehagen’ of de mate waarin men nog aangehaakt is bij de politiek. Overijssel, en ook de verschillende deelgebieden, komen niet opvallend negatief of positief naar voren in deze studies. Wel is zichtbaar uit het eigen onderzoek dat de Overijsselaars het laatste jaar (2023) beduidend minder tevreden zijn over de mate waarop de Nederlandse democratie functioneert en ook minder vertrouwen hebben in de landelijke politiek. Het is niet onderzocht in hoeverre dit veroorzaakt wordt door een specifiek thema of dossier, maar uit bijvoorbeeld stemgedrag bij de provinciale- en landelijke verkiezingen (2023) blijkt wel dat de thema’s die het landelijk gebied raken, belangrijk worden gevonden.

Aanvullend effect PPLG

Het SCP (2023) gaat in haar onderzoek in op de maatschappelijk onrust (onbehagen) die is ontstaan, onder meer door (voorgenomen) beleidsinterventies in de agrofoodsector. Onrust in de samenleving heeft zich bijvoorbeeld geuit in boerenprotesten. Volgens het SCP heeft die onrust betrekking op een bepaald beleidsterrein en is het een harde afwijzing van dit beleid. Maar daarnaast is er ook een breder maatschappelijk onbehagen op te merken. Uit het onderzoek blijkt dat dit onbehagen vaker voorkomt bij (onder meer) ouderen dan bij jongeren, bij zelfstandig ondernemers vaker dan bij mensen in loondienst, bij mensen met een hogere opleiding minder vaak dan bij mensen met een ander opleidingsniveau. Er wordt gezegd dat stikstofreductie en natuurverbetering groepen en regio’s raakt waarin het maatschappelijk onbehagen al relatief hoog is (PBL, 2024). Overigens blijkt uit het SCP onderzoek (2023) ook een groot maatschappelijk onbehagen onder de Nederlanders die vinden dat er te weinig aan milieu- en klimaatproblematiek wordt gedaan. In Overijssel maakte in 2023 60% van de inwoners uit het inwonerpanel zich zorgen over het klimaat tegenover 32% van de inwoners in 2018.

Mogelijk effect volgens stakeholders: Noaberschap of ervaren sociale cohesie komt onder druk op platteland

Huidige situatie en autonome ontwikkeling

Overijsselaars merken over het algemeen meer sociale samenhang in de buurt dan gemiddeld in Nederland. Ook volgens het CBS scoort Overijssel hoog op sociale samenhang ten opzichte van andere provincies. De uitkomsten zijn al jaren stabiel. Maar sommige groepen zijn stelselmatig minder positief, voornamelijk mensen met lage inkomens.

Mensen op het platteland zijn positiever over de sociale samenhang in de buurt dan stedelingen. Uit tien jaar burgeronderzoek van de Provincie blijkt dat in Overijssel fors meer noaberschap wordt ervaren (61%) dan in de rest van Nederland (43%). Noaberschap wordt sterker ervaren op het platteland: daar merkt 70% van de respondenten voldoende noaberschap (2023), tegenover 53% van de stedelijke respondenten. Dit gevoel van noaberschap is de afgelopen tien jaar ook tamelijk constant op het platteland.

Aanvullend effect PPLG

Er is geen onderzoek bekend naar de gevolgen van het PPLG op het noaberschap en de sociale cohesie in het buitengebied.

Mogelijk effect volgens stakeholders: Rol van boer in samenleving verandert

Er is geen actueel onderzoek beschikbaar over de rol van de agrariër in de samenleving (buiten economische bijdragen). Zie kader voor duiding van het lectoraat Familiebedrijven van hogeschool Windesheim.

Bijdrage van Claudia van Orden en Bart Hoogeboom, Lectoraat Familiebedrijven, Hogeschool Windesheim

De Maatschappelijke bijdrage van mkb-familiebedrijven

Voor deze Sociaal Economische Impact Inventarisatie zouden we idealiter willen kunnen beschikken over cijfers die een eenduidig beeld geven van de maatschappelijke bijdrage van agrarische familiebedrijven¹⁰ in onze provincie. Op die manier zouden we heel precies kunnen aangeven welke maatschappelijke bijdragen verdwijnen als een agrarisch familiebedrijf genoodzaakt wordt te stoppen met zijn bedrijfsactiviteiten. Helaas ontbreken dergelijke cijfers.

Wél weten we iets over de maatschappelijke waarde van het mkb in Nederland¹¹. MKB Nederland heeft hier recent onderzoek naar laten uitvoeren. Dan gaat het dus niet alleen over Overijssel, het gaat ook niet over alleen de agrarische (en aanpalende) sectoren maar over de maatschappelijke bijdrage van het mkb in zijn algemeenheid. En aangezien 99% van alle bedrijven tot het mkb behoort¹² vallen de Overijsselse agrarische bedrijven hier hoogst waarschijnlijk ook onder.

Uit dit onderzoek komt naar voren dat 69% van de mkb-bedrijven zich inzet voor de lokale gemeenschap, bijvoorbeeld door activiteiten te organiseren die bijdragen aan leefbaarheid, sociale cohesie en een gevoel van veiligheid. Driekwart van de mkb-bedrijven sponsort sport- en culturele evenementen. Een vijfde van de bedrijven zet ook werknemers in voor vrijwilligerswerk (onder werktijd), voor bijvoorbeeld de vrijwillige brandweer, een lokaal verzorgingshuis, of natuurbeheer. Bedrijven doen dit vooral vanuit sociale betrokkenheid, verbondenheid met dorp of omgeving, leefbaarheid van het dorp en een ervaren maatschappelijke verplichting om iets terug te doen voor de samenleving. Ook spelen overwegingen als naamsbekendheid en de regionale arbeidsmarkt natuurlijk mee. In totaal wordt er door mkb-bedrijven jaarlijks 1,5 miljard euro uitgegeven aan maatschappelijke doelen.

Daarnaast is recent onderzoek uitgevoerd in opdracht van FBNed naar de bijdrage van familiebedrijven aan de Nederlandse economie. Daarbij ging het niet alleen om maatschappelijke bijdrage, maar ook om hun bijdrage aan werkgelegenheid (37% van alle werknemersbanen) en toegevoegde waarde (bijna 41%) in de Overijsselse economie¹³. Omdat familiebedrijven denken in generaties en streven naar continuïteit hebben ze veelal een duidelijk langetermijndoel, en ondersteunen ze (lokale) maatschappelijke organisaties. Resultaten van een enquête onder leden van FBNed (104 respondenten) laten zien dat 94% bijdraagt aan goede doelen en 88% actief is als sponsor. Kunst en cultuur en sport en bewegen hebben de meeste aandacht en de doelen zijn vooral regionaal en lokaal gericht.

De bijzondere karakteristieken van familiebedrijven maken dat ze meer dan niet-familiebedrijven bijdragen aan goede doelen en sponsoring en ook geven ze actief invulling aan maatschappelijk verantwoord ondernemen, bijvoorbeeld ter reductie van klimaatimpact. Aangezien 93% van de agrarische bedrijven in Overijssel een familiebedrijf is¹⁵, kunnen we daarom aannemen dat hun maatschappelijke bijdrage aan de lokale gemeenschap substantieel is.

10. Een bedrijf is te kwalificeren als een familiebedrijf wanneer meer dan 50% van de aandelen in handen is van één familie en wanneer de familie formeel betrokken is bij het bestuur van het bedrijf (CBS, 2023).
11. Van Marwijk-Hol, M. & Van der Zeijden, P. (2023) De maatschappelijke waarde van het mkb. Een onderzoek onder het mkb. Zoetermeer: Panteia & MKB-Nederland
12. CBS, 2022
13. SEO Economisch Onderzoek (2024) De maatschappelijke bijdrage van familiebedrijven in beeld. Amsterdam: SEO.
14. Erik Veldhuizen en Bart Hoogeboom, Familiebedrijven in Overijssel: Update CBS-Cijfers Economische Bijdragen en Werkgelegenheid Familiebedrijven (Provincie Overijssel: 1 februari 2024), 12-14.

Mogelijk effect volgens stakeholders: Kans om nieuwe en bestaande inwoners ‘vacatures’ voor vrijwilliger of mantelzorger te laten invullen
Dit is tijdens de gebiedsdagen als kans geformuleerd bij de realisatie van de PPLG-doelen en is hier niet als mogelijk effect onderzocht.

Conclusies sociale cohesie en lokale kracht
Overijsselaars merken over het algemeen meer sociale samenhang in de buurt dan inwoners van andere provincies. Ook volgens het CBS scoort Overijssel hoog op sociale samenhang ten opzichte van andere provincies. Deze uitkomsten zijn al jaren stabiel. Maar sommige groepen zijn stelselmatig minder positief, voornamelijk mensen met lage inkomens.

Cultuur, erfgoed en identiteit
Schaalniveau: Micro, meso en macro

Figuur 32. Verwachte effecten van het PPLG op erfgoed en identiteit

Mogelijk effect volgens stakeholders: Plattelandsidentiteit verandert
Huidige situatie en autonome ontwikkeling
Over het veranderen van de plattelandsidentiteit zijn geen data beschikbaar.

Aanvullend effect PPLG
Er is geen onderzoek gedaan naar het effect van het PPLG op de plattelandsidentiteit.

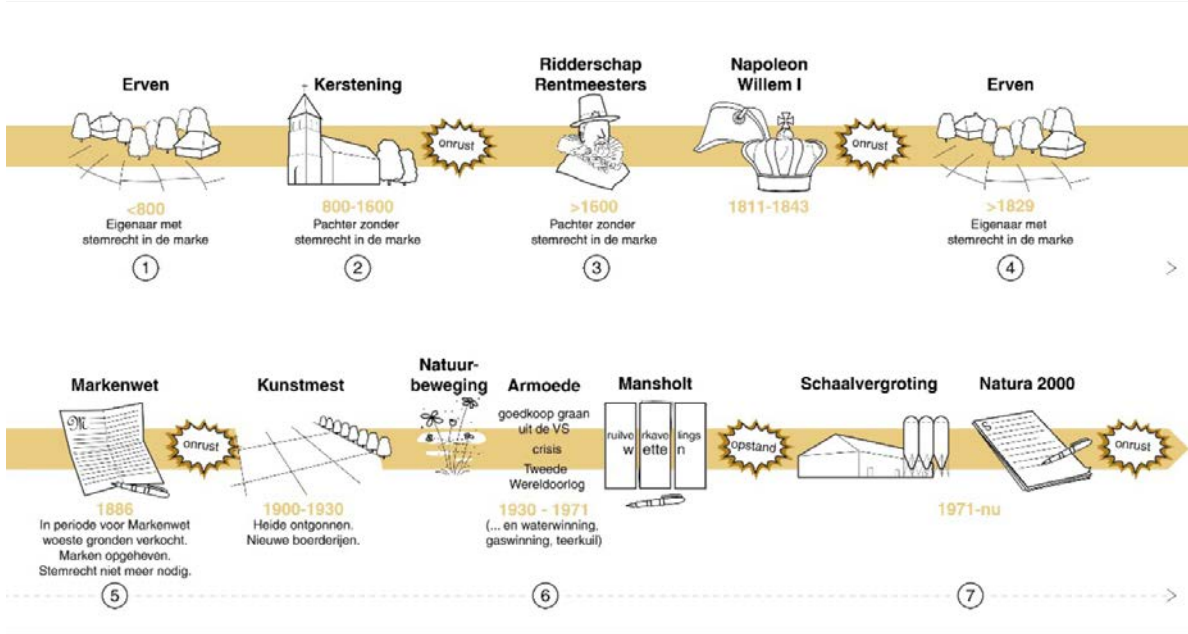
Mogelijk effect volgens stakeholders: De leesbaarheid van het cultuurlandschap verandert
Huidige situatie en autonome ontwikkeling
Over de leesbaarheid van het cultuurlandschap zijn geen data beschikbaar.

Aanvullend effect PPLG
Er is geen onderzoek gedaan naar het effect van het PPLG op het cultuurlandschap.

Mogelijk effect volgens stakeholders: (Een mooi) landschap draagt bij aan de collectieve streek-eigen identiteit
Huidige situatie en autonome ontwikkeling
De streek-eigen identiteit is per gebied verschillend. Daarbij is er een duidelijke relatie te leggen tussen de identiteit en het landschap (Arts, 2020): Identiteit heeft [...] een geografische betekenis: er bestaat een onderscheid tussen de ene plaats en de andere, bijvoorbeeld tussen regio's, steden, dorpen of wijken onderling. Het gaat dus zowel om overeenkomsten als verschillen. Identiteit betreft in eerste instantie de huidige gemeenschap die woont in een gebied waarvan bestaande karakteristieken zich onderscheiden van die van andere gebieden. Dergelijke karakteristieken kunnen natuur en landschap betreffen, kunst en ruimtelijke planvorming, dialect, monumenten, archeologische overblijfselen, tradities en geschiedenis. Uit een grootschalig onderzoek naar de Nederlandse identiteit van het SCP in 2019, bleek dat driekwart van de respondenten het landschap als verbindend ziet voor hun 'lidmaatschap' van Nederland (en de regio).

Overijssel heeft een uitgebreid en up-to-date archief met cultuurhistorische elementen, zichtbaar en onzichtbaar, zoals immaterieel erfgoed maar ook agrarisch cultuurhistorisch erfgoed waarop streek-eigen landschappelijke kwaliteiten te vinden zijn. Het voert te ver om al deze kwaliteiten hier op te sommen.

De provincie heeft in 2022-2023 onderzoek laten uitvoeren door bureau Steenhuis-Meurs naar het ontstaan van het landschap en de relatie met dat landschap en de identiteit van de inwoners rondom het gebied Springendal-Dal van de Mosbeek. Ter illustratie is een figuur uit dit onderzoek hieronder toegevoegd, als voorbeeld van een streekeigen onderzoek naar de relatie tussen identiteit en landschap. Bij de presentatie van de resultaten van dit onderzoek waren ongeveer 100 dorpsbewoners aanwezig. De resultaten werden breed herkend.

Figuur 33. Conclusies van cultuurhistorisch onderzoek naar de relatie tussen de landbouw en het landschap rondom Natura2000 gebied Springendal/dal van de Mosbeek. Bron: Steenhuis Meurs, 2023.

Aanvullend effect PPLG

Het is niet mogelijk om te voorspellen wat het precieze effect zal zijn van een veranderend landschap door het PPLG op de streekeigen identiteit. Wel weten we uit andere grote ruimtelijke trajecten, zoals het traject Ruimte voor de Vecht, dat mensen achteraf veel trots kunnen ontleenen aan hoe de kwaliteit van het landschap verbeterd is door uitvoering van het programma (Provincie Overijssel, 2020).

Mogelijk effect volgens stakeholders: Rol van landbouw in het landschap verandert

Voor de beantwoording van dit mogelijke effect verwijzen we naar 'Meer akkerbouw en nieuwe typen landschap' in de tabel onder 4.7, Ruimtelijke kwaliteit en wonen.

Mogelijk effect volgens stakeholders: Kansen (door economische ontwikkelingen) in agrarisch cultureel erfgoed

Dit is tijdens de gebiedsdagen als kans geformuleerd bij de realisatie van de PPLG-doelen en is hier niet als mogelijk effect onderzocht.

Conclusies Erfgoed, cultuur en identiteit

Het is niet mogelijk om te voorspellen wat het precieze effect zal zijn van een door het PPLG veranderend landschap op de streekeigen identiteit. Maar wel is duidelijk dat er een effect zal zijn, dat per gebied kan verschillen en dat dus per gebied kan worden bekeken.

6. Conclusies en aanbevelingen

Deze publicatie belicht de resultaten van de impact inventarisatie op hoofdlijnen -en met de nodige disclaimers vanuit de landelijke stand van zaken en beschikbare data. Hieronder zetten we de resultaten nogmaals op een rij:

Conclusies

- Het PPLG zal op meso- en macroniveau een positieve impact hebben op natuur, waterkwaliteit en klimaatdoelstellingen. Het PPLG zal wat betreft de beschikbaarheid van water maar een deel van de oplossing zijn. Toegang tot voldoende en schoon drinkwater kan, met name in het oostelijk deel van Overijssel, in gevaar komen door droogte. Uitvoering van het PPLG kan een positief effect hebben op de kwaliteit van het landschap en de kwaliteit van natuur en water. Dit effect hangt positief samen met gezondheid en subjectief welzijn op macroniveau. Ook kan de beleefbaarheid van cultuurlandschap hierdoor verbeteren, wat een positieve bijdrage aan de lokale identiteit kan geven en kansen oplevert voor de vrijetijdseconomie.
- (Cumulatieve) milieugezondheidsrisico's (ook die gerelateerd aan de veehouderij) in Overijssel zijn lager dan het Nederlands gemiddelde en zullen verder dalen wanneer de veestapel krimpt.
- Op microniveau - welzijn van de boer- blijkt uit onderzoek dat er een grote mentale belasting van de boeren en hun gezin is.
- Het PPLG zal op macro-economisch niveau weinig effect hebben omdat de landbouwsector slechts een klein deel van de totale economie en een klein deel van de werkgelegenheid bepaalt. Het PPLG zal er wel toe leiden dat er krimp plaatsvindt binnen de landbouwketen (micro en mesoniveau). Het verkleinen van het aantal melkvee-eenheden zal een substantieel effect hebben op de economische omvang van de keten en zullen specifieke sub sectoren hierdoor geraakt worden. Welke alternatieven hiervoor ontstaan, is nog niet duidelijk.
- Het landgebruik binnen Overijssel zal door het PPLG veranderen, in ieder geval door toevoegen van natuur, meer akkerbouw en grotere teeltdiversiteit. Leegstand van agrarische bebouwing in Overijssel zal toenemen door het PPLG. Met name in Salland en Zuidoost Twente zal er meer agrarische bebouwing vrijkomen. Langdurige leegstand heeft een negatief effect op de kwaliteit van het landschap en kan verband houden met een toename in ondermijning (veiligheid).

- Bij de thema's wonen, bereikbaarheid van voorzieningen, sociale cohesie en culturele identiteit en erfgoed is het moeilijk om een effect van het PPLG te onderbouwen. Druk op bereikbare en goede voorzieningen is een ontwikkeling die ook buiten het PPLG bestaat. De vraag naar deze voorzieningen wordt slechts voor een (zeer klein) deel bepaald door ontwikkelingen in materiële welvaart vanuit de agrofoodsector en toeleverende sectoren en veel meer door demografische ontwikkelingen. Het is op meso- en microniveau wel mogelijk om in de PPLG-gebiedsprocessen het effect van de PPLG-maatregelen op deze thema's inzichtelijk te maken.

Kanttekeningen

Het PPLG Overijssel beoogt een positief effect te realiseren op de staat van de natuur, de waterkwaliteit, het perspectief van de landbouwsector en op de leefbaarheid in het landelijke gebied. Of dat lukt, hangt af van de snelheid waarmee tot uitvoering overgegaan wordt en welke maatregelen en acties worden ondernomen, en van de snelheid waarmee dat gebeurt. Welk effect het PPLG heeft op sociale en economische welvaart is moeilijk meetbaar te maken. We zien wel dat de verwachte effecten van het PPLG leiden tot veel vermoedens, gevoelens en zorgen van betrokkenen en belanghebbenden. Dat is begrijpelijk, want er is nog veel onzeker over hoe het PPLG uitpakt voor gebieden en voor de individuele ondernemers. Eerste inzichten maken wel duidelijk dat ondanks dat er weinig macro-economische effecten zijn, de economische effecten op de agrofoodketen substantieel zijn. Daarbij hangt veel af van individuele ondernemerskeuzes. We gaan ervan uit dat de ondernemers ook mogelijkheden zullen benutten om hun bedrijfsmodel toekomstbestendig te maken door bijvoorbeeld meer natuurinclusief te gaan boeren. Dat zal naast financiële winst mogelijk ook maatschappelijke waarde creëren. Daarbij zijn er in dit onderzoek diverse kansen gesignaleerd voor het creëren van aanvullende waarde: in de vrijetijdseconomie zijn er kansen en ook in andere sectoren zal er vraag blijven naar arbeidskrachten. Het creëren van een robuuster groenblauw systeem levert nieuwe economische kansen op, naast kansen om waarde te scheppen voor de gemeenschappen in het landelijk gebied door verbreding van het boerenbedrijf.

De belangrijkste kanttekening die we bij onze conclusies moeten maken is: we zijn ervan doordrongen dat cijfers niet het hele verhaal vertellen. We weten uit literatuuronderzoek bijvoorbeeld dat er een groot contrast kan zijn tussen de uitkomsten van cijfers over leefbaarheid, en gevoelens van onbehagen en onvrede in de samenleving (During et al., 2023). Dit komt tot uiting in opkomstpercentages bij stemmen voor verkiezingen, stemgedrag en protesten en wantrouwen richting de overheid. Uit onderzoek naar regionaal maatschappelijk onbehagen blijkt dat dat onbehagen sterker kan zijn in sommige gebieden wanneer er een specifieke regionale situatie plaatsvindt die als negatief wordt ervaren (Van den Berg en Kok, 2021). We zouden de groenblauwe opgaven in de gebieden waar die groot zijn in Overijssel, zeker een specifieke regionale situatie kunnen noemen, die kan leiden tot de toename van maatschappelijk onbehagen. Uit hetzelfde onderzoek blijkt overigens dat dit gevoel van onbehagen nog eens versterkt kan worden wanneer inwoners het gevoel hebben dat de situatie dreigt te verslechteren ten opzichte van andere gebieden en de politiek in Den Haag geen oog heeft voor wat er speelt in die regio.

Daarbij, zoals we al schetsten in hoofdstuk drie, moeten de voorlopige conclusies over de effecten van het PPLG worden gezien in het licht van bredere ontwikkelingen in het landelijk gebied. Een van die autonome ontwikkelingen die echt relevant is voor de ervaren effecten van het PPLG, is bijvoorbeeld de afname van (bereikbare) voorzieningen en het effect daarvan op de leefbaarheid. Deze voorzieningen hebben volgens onderzoek deels een fysieke en deels een symbolische waarde: ze faciliteren in fysieke zin ontmoetingen en ontplooiingen van inwoners. In symbolische zin geven de basisvoorzieningen als een supermarkt of een dorpshuis ook status, vitaliteit, trots en vertrouwen in/op een gemeenschap. Daarbij kan het wegvallen of veranderen van een voorziening een klein effect lijken op papier (systeemwereld), maar in de dagelijkse werkelijkheid een grote negatieve verandering zijn voor inwoners (leefwereld). Bovendien kunnen ogenschijnlijk kleine ontwikkelingen leiden tot een domino-effect, wat zou kunnen leiden tot een 'spiraal van verschralling' in de regio. Bij het wegvallen van voorzieningen zijn er dorpen opgestaan die uitstekend gezamenlijk vorm kunnen geven aan goed samenleven, wonen en werken en zelf ontmoetingen en activiteiten blijven organiseren. Maar er zijn ook dorpen en kernen waar de gemeenschap niet in staat lijkt dit zelf op te pakken. De provincie Overijssel geeft met het beleidsdomein Leefbaar Platteland een impuls aan beide soorten gemeenschappen.

In dit onderzoek hebben we uitvoerig stilgestaan bij ontwikkelingen op het platteland, waarbij we telkens het landelijk gebied als het ware ‘afzetten’ tegen het stedelijk gebied. Deze stad-platteland tegenstelling heeft nuance. Uit onderzoek weten we inmiddels dat verschillen tussen stad en platteland voor een deel verklaard worden door andere factoren dan geografie. Met name opleidingsniveau is een grote bepalende factor als het gaat over het verklaren van verschillen tussen gebieden: in steden wonen meer lager opgeleiden dan in het landelijk gebied. Een politicoloog duidde dat als volgt: ‘Een stadse mbo’er heeft politiek meer gemeen met een plattelandse mbo’er dan met een stadse universitair afgestudeerde’ (Milikowski, 2023). In de stad zien we als het om brede welvaart gaat, vaker een stapeling van negatieve effecten. Denk hierbij aan de kanswijken, waar problematiek uit verschillende leefgebieden (wonen, welzijn en gezondheid, inkomen, veiligheid) bij elkaar komen. Daar komt bij dat onderzoekers ook wel eens hebben gesproken van het ‘Rolde-effect’ verwijzend naar een klein dorp Rolde in Drenthe, dat consequent zeer hoog scoort op brede welvaart. Echter, zouden alle Nederlandse gemeentes zijn als Rolde, dan zou dat niet goed zijn voor de brede welvaart, want dan zou er veel te weinig reuring, economische welvaart en werkgelegenheid zijn om de rest van het land (en gemeentes als Rolde) daarmee te ‘voeden’ (Luiten van Zanden, 2019). Kortom, voor een goede balans in brede welvaart, hebben stad en platteland elkaar hard nodig.

Waar we hierboven wat opmerkingen plaatsen bij de onrust en het maatschappelijk onbehagen met betrekking tot de groenblauwe opgaven, zit hieraan ook een andere kant. In dit onderzoek hebben we het niet gehad over de maatschappelijke onrust en gevoelens van zorgen over de verandering van het klimaat en de staat van de natuur. We zijn uitgegaan van de zorgen in de agrarische leefgemeenschappen, maar we weten uit ons eigen inwonerspanel ook dat in 2023 60% van de Overijsselaars zich zorgen maakt over het klimaat (tegenover 32% in 2018) en dat is hoger dan het landelijk gemiddelde. Er is in dit rapport niet verder ingegaan op deze zorgen, maar wanneer we het hebben over onrust rondom de opgaven van het NPLG of PPLG, dan speelt dit natuurlijk voor een groot deel van de bevolking ook een rol.

Een laatste belangrijke kanttekening die op zijn plek bij de conclusies is de volgende; ten tijde van het schrijven zijn de beleidsontwikkelingen rondom het NPLG en het PPLG in een rustig vaarwater terecht gekomen omdat de kabinetsformatie afgewacht wordt. Het huidige politiek-bestuurlijke draagvlak voor de uitvoering van een NPLG waarbij de landbouwsector in transitie gaat, is beperkt. Ondertussen zijn er wel juridische verplichtingen waaraan de provincies zich moeten houden, waaronder het behalen van doelstellingen op het gebied van waterkwaliteit en waterkwantiteit in 2027. De uitvoering van het PPLG kan vertraging oplopen wanneer er geen duidelijkheid komt over doelstellingen en beleid. Tegelijkertijd staat de buitenwereld niet stil: landbouwgrond wisselt momenteel snel van eigenaar met het oog op de afschaffing van derogatie en de extensiveringsopgave. Kapitaalkrachtige partijen, waaronder grote landbouwbedrijven, staan daarbij vooraan en maken het moeilijker voor de ‘kleinere’ boeren om de extensiveringsopgave te realiseren. Terwijl deze boeren vaak juist een stevige relatie hebben met het gebied waarin ze wonen; ze ondernemen er vaak al meer dan één generatie en zijn verbonden met de lokale gemeenschap. Op andere fronten staat de wereld juist wel stil: grote bouw- en infraprojecten lopen vertraging op doordat er geen vergunning voor stikstofuitstoot uitgegeven kan worden. Het vergt nader onderzoek om inzichtelijk te maken wat het effect is op de landbouwsector, de natuur en landschap en de sociaaleconomische uitgangspunten op het platteland en maatschappij als geheel, als de uitvoering van het PPLG vertraging oploopt. Nader onderzoek zou zich ook kunnen richten op welke effecten van de uitvoering van dit landelijke beleid zich elders zullen voordoen, bijvoorbeeld door verplaatsing van productieactiviteiten.

Aanbevelingen

Op basis van de resultaten van deze impact inventarisatie zijn er drie typen aanbevelingen die we willen doen. De eerste soort aanbeveling gaat over de manier van werken. De tweede soort betreft concrete aanbevelingen voor beleid en investeringen op basis van de conclusies. De laatste soort aanbeveling gaat over het vervolg van het onderzoeken van de sociaaleconomische impact van het PPLG.

Aanbeveling 1: Investeer in mensen

Zoals geconcludeerd vertellen de cijfers niet het hele verhaal. Er is een breed gedragen gevoel op het platteland dat zaken ten slechte veranderen, dat de afstand tot de politiek steeds groter wordt, net als de afstand tot belangrijke voorzieningen als zorg, onderwijs en banen. Dit gevoel van onvrede en onbehagen kan de provincie alleen tegengaan door een werkwijze waarin inwoners goed worden meegenomen in de

uitvoering van het PPLG. Er wordt al gewerkt met een gebiedsgerichte aanpak, waarbij agrarisch ondernemers en grondeigenaren zelf een plan maken om de doelen in hun gebied te realiseren. In 2024-2025 wordt gestart met tientallen koplopers projecten in de provincie, die van onderaf aan de slag gaan met zo’n plan. Wij bevelen aan om ook andere inwoners uit het gebied een plek te geven in de uitvoering van het PPLG. Ze hoeven niet in alle gevallen mee te beslissen, maar ze moeten wel op zijn minst geïnformeerd en betrokken worden. In het creëren van een breed perspectief voor het landelijk gebied, is het belangrijk dat alle kansen en risico’s goed in beeld zijn en daar zijn ook alle inwoners bij nodig. Samen bepaalt het gebied waar de prioriteiten liggen.

Investeren in mensen gaat ook over het mentale welzijn van de agrarisch ondernemer. Uit het onderzoek blijkt dat de zorgen over het mentale welzijn van de boer en zijn gezin, terecht zijn. De huidige onzekere periode brengt veel stress met zich mee, wat ook doorwerkt in het boerengezin. Tegelijkertijd weten we ook, dat boeren zich niet snel ziek melden of psychische klachten zullen melden (TNO&CBS, 2023). We bevelen aan om te blijven investeren in ondersteuning van de boer, door erfcoaches, door de nieuwe regionale knooppunten (SEB regeling uitgevoerd door boerenperspectief) maar ook door de ondersteuning van initiatieven vanuit de sector, zoals Taboer.

Aanbeveling 2: Ontwikkel ondersteunend beleid

Vanuit de conclusies kunnen we een aantal concrete aanbevelingen formuleren voor beleid. Het gaat hierbij grotendeels om bestaand beleid dat ter ondersteuning kan worden ingezet bij het halen van de sociaaleconomische doelen uit het PPLG. We lopen deze aanbevelingen langs.

- Herijking gemeentelijk Vab-Beleid: In 2023 heeft de provincie besloten om vrijvallende agrarische bebouwing als urgente opgave aan te merken. De provincie heeft een handreiking gedaan richting gemeenten en ze gevraagd te komen met nieuw beleid voor de omgang met VAB, waarbij er gestuurd wordt op nieuwe functies passend bij het gewenste gebiedsperspectief, de transitieopgaven, de gebiedskenmerken en gebiedsidentiteit. Hierdoor wordt er minder op casusniveau bepaald wat er gebeurt met VAB en kan gestuurd worden op het toevoegen van kwaliteit in de bebouwing van het buitengebied.
- Herijking beleid ruimtelijke kwaliteit: Ontwikkelen van nieuwe natuur, maatregelen nemen in bufferzones en op erfniveau, vragen om een goede ruimtelijke inpassing met oog voor kwaliteit. In de instrumentenkoffer van het PPLG zijn een aantal instrumenten opgenomen, die grote impact kunnen hebben op de ruimtelijke kwaliteit. Deze gaan over onder meer (vrijwillige) kavelruil, inzet op (en subsidie voor) nieuwe teelten, subsidies voor klimaatadaptieve en -mitigerende maatregelen bij de agrariër en planologische ruimte voor nieuwe bedrijfsmodellen. Het is belangrijk om bij de uitvoering van het PPLG na te denken over hoe de ruimtelijke kwaliteit van het buitengebied geborgd wordt. Daarbij is de ervaring dat in gebiedsprocessen de ruimtelijke kwaliteit niet altijd goed op de agenda staat. Ook zijn nog niet alle gemeentes bezig met het herijken van het ruimtelijk beleid om (o.a.) de landbouwtransitie goed op te kunnen vangen en ligt hier in veel gevallen ook een capaciteitsvraagstuk bij de gemeenten. Wanneer ruimtelijk- en VAB beleid goed op orde is levert dat een bijdrage aan het sneller behalen van NPLG-doelen. Het helpt eventuele agrarische stoppers en omvormers ook in het maken van een passende keuze.

- Investeren in familie- en MKB bedrijven in de agrofoodsector: In de agrofoodketen, zullen we de komende jaren een krimp van de primaire sector gaan zien, en daarmee ook een verschuivend effect in de keten. Om al te grote teruggang in arbeidsplekken in de keten te voorkomen, is het van belang nu te investeren in een goede transitie van de hele agrofoodsector. We zien dat veel regelingen vanuit het Rijk, maar ook veel inzet vanuit de Provincie zelf, gericht is op de primaire sector. Ook het veranderen van de keten, zorgt voor het behalen van NPLG doelen én het behoud van banen in de regio. We denken bijvoorbeeld aan loonwerkbedrijven, of mechanisatiebedrijven, die zich gaan richten op de biobased economy waarvoor nieuwe machines en diensten nodig zijn. Maar ook in bijvoorbeeld de advisering van de landbouw liggen kansen voor vernieuwing. In de landbouwketen zijn veel MKB en familiebedrijven actief in Overijssel, met een grote lokale binding. Wij verwachten dat ze een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de omvorming van de landbouw en daarmee aan de realisatie van de PPLG-doelen, mits ze hierin ruimte krijgen vanuit de overheid en hierop ook gestuurd wordt.
- Investeren in tegengaan ondermijning in het landelijk gebied: Het Regionale Expertise en Informatie Centrum Oost Nederland, maar ook andere veiligheidspartners geven aan dat het PPLG (en autonome ontwikkelingen) leiden tot meer ondermijning in het buitengebied. Die toename is nu al zichtbaar. Dat komt enerzijds doordat boeren onzekerheid ervaren over de toekomst van hun bedrijf, minder financiële ruimte hebben door daling van omzet, stijging van kosten en rentes en doordat de banken minder makkelijk financieren. Hierdoor neemt het risico op ontvankelijkheid voor ondermijnende activiteiten toe. De toename in leegstaande agrarische bebouwing door het PPLG (en autonome ontwikkeling) draagt hier verder aan bij; deze plekken lenen zich immers ook voor illegale activiteiten. Om de (ervaren) veiligheid van het buitengebied en de kwaliteit van de leefomgeving op orde te houden, is een verdere investering in de veiligheid van het buitengebied van belang.
- Investeren in basiskwaliteit leefbaarheid platteland: In sommige gebieden van Overijssel staan de basisvoorzieningen zoals onderwijs en winkelaanbod, onder druk. Het zijn deze gebieden waar de afstand tot de politiek als heel groot wordt ervaren en waar maatschappelijk onbehagen is, of op de loer ligt. Het draagvlak voor transities hangt wel in hoge mate af van deze afstand tot de politiek en het vertrouwen in instituties. De Provincie Overijssel werkt daarom al aan het versterken van het platteland, door het vierjarige programma Leefbaar Platteland. In gebieden met grote PPLG-opgaven, zoals in Veenweide gebieden, rondom N2000 gebieden, waterwingebieden en Beekdalen is het mogelijk nodig om -aanvullend op het huidige programma- te investeren in de basisvoorzieningen van een leefbaar platteland, mede om draagvlak voor de maatregelen op deze opgaven te versterken.

Aanbeveling 3: Monitoren met gevoel

Deze sociaaleconomische impactanalyse is een eerste stap om meer grip te krijgen op de sociaaleconomische effecten van het PPLG, om te kunnen bijsturen en om ontwikkelingen positief te stimuleren. Zoals in hoofdstuk 1 aangegeven, is de methodologie om dit te doen nog in ontwikkeling en hebben wij getracht met deze rapportage een bijdrage te leveren aan deze methodiekontwikkeling. De komende periode wordt gekeken wat er nodig is om deze analyse te verdiepen en versterken, onder meer op gebiedsniveau. Ten behoeve van de methodiekontwikkeling zal de provincie Overijssel ook vertegenwoordigd blijven in het nationaal netwerk brede welvaart en in de landelijke kennisuitwisseling rondom de sociaaleconomische impactmeting van het NPLG/PPLG. We zetten in op enerzijds data vergaring om te kunnen meten wat de effecten zijn op bepaalde indicatoren. Tegelijkertijd houden we oog voor de menselijke kant van deze transitie en zoeken we naar manieren op ook effecten op meer 'zachte' indicatoren goed in beeld te brengen en mee te kunnen wegen.

Doelbereik van dit document

In het eerste hoofdstuk omschreven we verschillende doelen waar dit PPLG aan dient te voldoen. Voor de leesbaarheid sommen we die hieronder nog een keer kort op, en gaan we in op de mate waarin we aan dat doel hebben kunnen voldoen.

- Voldoen aan de voorwaarden voor het PPLG zoals opgesteld door het ministerie van LNV in de handreiking (versie februari 2024). Met deze SEIA is een eerste aanzet gegeven tot inzicht in de impact van het PPLG. We hanteren een iteratieve aanpak, waarbij er via een volgende versie en door ontwikkeling van de PPLG Kennishub, telkens aanvullende data verzameld zal worden. Met deze aanpak krijgen we gaande weg, tijdens de uitvoering van het PPLG, meer inzicht in de impact van dit PPLG. Voor de volgende versie staat onder meer een verdieping in agro-economische effecten op de agenda.
- Input geven voor het afwegingskader dat in het Overijssels PPLG wordt gemaakt. In het hoofddocument, waar dit onderzoeksrapport als bijlage is toegevoegd, staat te lezen hoe het sociaaleconomisch perspectief zich verhoudt tot de overige twee doelen. Met name op het gebied van een toekomstbestendige landbouw, zien we grote uitdagingen voor de primaire sector en ook voor de keten. We zijn voornemens, om nog meer aandacht te besteden aan de agrofoodketen de komende periode bovenop de al ruime inzet die gepleegd wordt voor de primaire sector. Hiervoor wordt ook een Rijksbijdrage gevraagd. Daarnaast is de Overijsselse 3x3 aanpak versterkt door de uitkomsten van de SEIA op ruimtelijke inpassing en VAB beleid, en risico's tot ondermijning. Een belangrijke impuls in de leefbaarheid van het platteland wordt gegeven via flankerend beleid. De provincie Overijssel beschouwt het als een belangrijk doel om te investeren in die leefbaarheid, zodat daarmee ook draagvlak en draagkracht ontstaat voor de PPLG-opgaven.
- Input geven voor de lokale gebiedsprocessen. Dit onderzoeksdocument schetst op een hoog abstractieniveau mogelijke gevolgen van het PPLG in de context van autonome ontwikkelingen. Doordat alle thema's aangeraakt worden, betreft het een breed pallet aan mogelijke effecten en een waaier aan relevante ontwikkelingen in het landelijk gebied. Ervaring leert dat dit brede perspectief nuttig is om een ander type gesprek te voeren in de gebiedsgerichte aanpak. De komende periode gaat Overijssel in de gebieden aan de slag om op lokaal niveau deze SEIA te specificeren en meer diepgang te geven, zodat lokale impact inzichtelijk wordt en hier in het gebiedsproces op geanticipeerd kan worden. Deze gebiedsprocessen kunnen gebruik maken van de Kennishub (in ontwikkeling), waarop tal van data vindbaar zullen zijn.
- En voor de lange termijn: Een onderbouwde basis vormen voor sociaaleconomisch beleid dat de leefbaarheid en economische vitaliteit van het landelijk gebied waarborgt of verbetert. De SEIA geeft input voor verschillende beleidsdomeinen die raken aan de leefbaarheid van het platteland. De aanbevelingen van dit document worden daarbij dus meteen benut door deze beleidsafdelingen. Daarbij geeft de SEIA ook richting aan de monitoring die plaats moet vinden voor het PPLG, ook op het gebied van het sociaaleconomisch perspectief. Deze monitoring zal, samen met de volgende versie van de SEIA en de lokale invulling van de SEIA in gebiedsprocessen, meer richting geven aan nieuwe afwegingen onder het PPLG en in (flankerend) beleid.

7. Bijlagen

Bijlage 1: Toelichting brede welvaart

Toelichting brede welvaartsthema's van het Centraal Bureau voor de Statistiek van 1 tot en met 8. Onder de uitleg over de thema's zijn de indicatoren opgenomen, aan de hand waarvan dit thema getoetst wordt.

1. **Subjectief welzijn.** In bespiegelingen over de brede welvaart staat welzijn centraal. Subjectief welzijn is hier gedefinieerd als de waardering voor het eigen leven. Om dit te meten wordt gekeken naar hoe tevreden mensen zijn met hun leven en in welke mate zij regie ervaren over hun leven.
 - a. Tevredenheid met het leven (%)
 - b. Tevredenheid met vrije tijd (%)
2. **Materiële welvaart.** De materiële welvaart is het inkomen dat mensen te besteden hebben en de goederen en diensten die zij daarmee kunnen kopen en waarmee zij zelf invulling en kleur kunnen geven aan hun leven.
 - a. Mediaan besteedbaar inkomen (€)
 - b. Mediaan vermogen huishouden (€)
 - c. Bruto binnenlands Product (€)
 - d. Gemiddelde schuld per huishouden (€)
3. **Gezondheid.** **Gezondheid** – zowel de daadwerkelijke als de ervaren gezondheid – is sterk bepalend voor de kwaliteit van leven. Een (chronische) ziekte beperkt onder meer iemands mogelijkheden om actief en volwaardig deel te nemen aan de samenleving. De levenskwaliteit wordt ook in belangrijke mate bepaald door (gezonde) voeding. Eén van de grootste problemen op dat vlak is momenteel bijvoorbeeld overgewicht.
 - a. Ervaren gezondheid (%)
 - b. Overgewicht (%)
 - c. Levensverwachting bevolking (jaar)
 - d. Personen met één of meerdere langdurige ziekten of aandoeningen (%)
4. **Arbeid en vrije tijd.** Welvaart hangt voor veel mensen sterk af van het hebben van passend en betaald werk. Daar staat tegenover dat ook vrije tijd grote invloed heeft op de levenskwaliteit die mensen ervaren. Werk en vrije tijd moeten dan ook in balans zijn. Hiervoor zijn vele factoren van belang. Een goede opleiding is bijvoorbeeld belangrijk om een gunstige uitgangspositie op de arbeidsmarkt te hebben.
 - a. Bruto arbeidsparticipatie (%)
 - b. Netto arbeidsparticipatie (%)
 - c. Hoogopgeleide bevolking (%)
 - d. Werkloosheid (%)
 - e. Vacaturegraad (%)
 - f. Arbeidsduur per week (aantal uren)
5. **Wonen.** Een goed en betaalbaar dak boven het hoofd is één van de eerste levensbehoeften. Nederlanders geven een groot deel van hun inkomen uit aan hun huisvesting.
 - a. Afstand tot ov (km)
 - b. Tevredenheid met woonomgeving (%)
 - c. Tevredenheid met woning (%)
 - d. Afstand tot sportterrein (km)
 - e. Afstand tot basisschool (km)
 - f. Afstand tot café (km)

6. **Samenleving.** Een samenleving waaraan iedereen kan deelnemen en waarin mensen kunnen vertrouwen op elkaar en op instituties als de overheid en het rechtssysteem vormt ook een onderdeel van brede welvaart. Andere belangrijke welvaartsaspecten zijn de omvang en kwaliteit van sociale contacten en daarmee hoeveel en hoe vaak mensen meedoen in het maatschappelijk leven.
 - a. Contact met familie vrienden of bureu
 - b. Vertrouwen in instituties (%)
 - c. Vertrouwen in anderen (%)
 - d. Vrijwilligerswerk (%)
 - e. Sociale cohesie (schaalscore)
7. **Veiligheid.** Misdaad en ervaren (on)veiligheid grijpen direct in op de kwaliteit van leven. Zowel feitelijk risico op slachtofferschap als het gevoel van (on)veiligheid doen ertoe.
 - a. Vaak onveilig voelen in de buurt (%)
 - b. Aantal ondervonden delicten (n/100 inwoners)
 - c. Geregistreerde misdrijven (n/1000 inwoners)
8. **Milieu.** Schone lucht, schoon drink- en oppervlaktewater, schone grond en voldoende (gezonde) natuur en biodiversiteit zijn belangrijke algemene levensbehoeften. Hoge fijnstofconcentraties in de lucht kunnen tot ernstige gezondheidsklachten leiden, zoals astma en COPD. In een dichtbevolkt land als Nederland is het ook belangrijk dat bepaalde gebieden er primair zijn voor de natuur, zodat flora en fauna zich daar kunnen handhaven en zich goed kunnen ontwikkelen.
 - a. Afstand tot openbaar groen (km)
 - b. Natuurgebied per inwoner (ha/1000 inwoners)
 - c. Natuur- en bosgebieden (%)
 - d. Biodiversiteit (soortenrijkdom)
 - e. Bebouwd terrein (%)
 - f. Particulier opgewekte zonne-energie (Watt/woning)
 - g. Oppervlaktewater kwaliteit: stikstof (kg/ha)
 - h. Oppervlaktewater kwaliteit: fosfor (kg/ha)
 - i. Oppervlaktewater kwaliteit: prioritair stoffen (% waterlichamen dat voldoet aan de norm)
 - j. Bodem- en grondwaterkwaliteit (N: ton) en (P: ton)
 - k. Emissie broeikasgassen (ton CO₂-equivalent/inwoner)
 - l. Emissie fijnstof (PM_{2,5}, kg/km²)
 - m. Concentratie fijnstof (PM_{2,5}, µg/m³)
 - n. Concentratie stikstofoxiden (µg/m)
 - o. Stikstofdepositie (mol/ha/jaar)
 - p. Kwaliteit van Zwemwater binnenwateren (gemiddelde kwaliteit, score 1-4)
 - q. Kwaliteit van Zwemwater kustwateren (gemiddelde kwaliteit, score 1-4)

Bijlage 2. Bronnenlijst

- Arts, N. M. A. (2020). Stad en platteland op het zand: Een archeologische biografie van landschappen en samenlevingen in de Kempen, 1100-1650. Onderzoeksbureau Oud Land.
- Boelens M., Groothuis. S., (2020). Weerbare boeren in een kwetsbaar gebied. Over drugscriminaliteit en ondermijnende effecten daarvan op boeren en tuinders.
- Bureau Buiten, 2023, Ruimtescan Vrijetijdseconomie 2040 Overijssel (eerste resultaten).
- CBS (7 december 2023). Regionale welvaart verder toegenomen.
- CBS Statline, Aantal bedrijven, onderverdeeld naar aantal dieren en aantal bedrijven onderverdeeld naar oppervlak cultuurgrond. Opgehaald in augustus 2023 via: opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/80787ned/table?dl=9A347
- CBS Statline, Landbouw; gewassen, dieren en grondgebruik naar hoofdbedrijfstype, regio. Opgehaald in augustus 2023 via: opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/80783ned/table?dl=9A352
- CBS Statline, uitgaande pendel woon-werk, peildatum december 2021.
- CBS, StatLine—Landbouw; bedrijven met verbredingsactiviteiten, hoofdbedrijfstype, regio. Opgehaald in april 2024 via opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/80807ned/table
- CBS, Statline, Werknemersbanen en reisafstand; woon- en werkregio, opgehaald in november 2023 via: opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/85481NED/table?dl=9A34B
- CBS, Arbeidsdeelname; binding arbeidsmarkt, regio (indeling 2022), opgehaald in december 2023 via: www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/84915NED?dl=9CC5D
- CBS (samenstelling woningvoorraad, migratie algemeen), Planregistratie provincie Overijssel 2023 (bouwplannen), RIGO (verhuizingen vanuit de Randstad)
- CE Delft (2023), Evaluatie subsidieregeling sanering varkenshouderij. Eindrapportage, Delft: CE Delft.
- Compendium voor de leefomgeving. (2023). Emissies naar lucht door de land- en tuinbouw, 1990-2021. Geraadpleegd in september 2023 via: www.clo.nl/indicatoren/nl009935-emissies-naar-lucht-door-de-land-en-tuinbouw-1990-2021.
- During, R., Bock, B., Frissel, J., Walther, C., & Wegman, R. (2023). Leefbaarheid op het platteland: uiteenlopen van idylles en werkelijkheden: Een literatuuronderzoek naar wat we denken te begrijpen van leefbaarheid op het platteland (No. 3231). Wageningen Environmental Research.
- Gies, T. J. A., Nieuwenhuizen, W., Naeff, H. S. D., Vleemings, I., Paulissen, M., Ros, P. & Dijkstra, K. (2016). Landelijk gebied en Leegstand: Aard, omvang en oplossingsrichtingen van huidige en toekomstige leegstand agrarisch vastgoed in Nederland (No. 2755). Wageningen Environmental Research.
- Gies, E., Cals, T., Groenendijk, P., Kros, H., Hermans, T., Lesschen, J. P., Renaud, L., Velthof, G., & Voogd, J.-C. (2023). Scenariostudie naar doelen en doelrealisatie in het kader van het Nationaal Programma Landelijk Gebied: Een integrale verkenning van regionale water-, klimaat-en stikstofdoelen en maatregelen in de landbouw. Wageningen Environmental Research.
- Heins, S., & van Dam, F. (2003). Plattelandsbeelden en rurale woonmilieuvoorkeuren van stedelingen. Mens en Maatschappij 78, 66-85.
- Jukema G.D., Ramaekers P. en Berkhout, P. (Red.), 2024. De Nederlandse agrarische sector in internationaal verband – editie 2024. Wageningen/Heerlen/Den Haag, Wageningen Economic Research en Centraal Bureau voor de Statistiek, Rapport 2024-002.
- Kadaster, Kwartaalbericht Agrarische Grondmarkt, kwartaal 4 2023 (30 januari 2024).
- Kinderombudsman (2023). Waar ik bij ben. Kinderen over hoe het conflict tussen hun ouders en de overheid hun eigen leven en vertrouwen in de overheid beïnvloedt. Publicatienummer: KOM005/2023.
- Kuijk, J., Wessel, R., & Kunst, A. (2022). Een kwalitatief onderzoek naar het zoeken naar hulp door boeren met psychosociale problemen. TSG-Tijdschrift voor gezondheidswetenschappen, 100(2), 25-31.
- Luiten van Zanden, J., (2019). Een flinke stap voorwaarts – maar we hebben een sprong nodig. Via: esb.nu/een-flinke-stap-voorwaarts-maar-we-hebben-een-sprong-nodig/
- Navarre, N., Schrama, M., de Vos, C., & Mogollón, J. M. (2023). Interventions for sourcing EAT-Lancet diets within national agricultural areas: A global analysis. One Earth, 6(1), 31-40.
- Nijssen, M., Delforterie, W., Termaat, T., (2021) Nieuw bos voor klimaat en biodiversiteit. Geraadpleegd in april 2024: www.vbne.nl/klimaatlimbosennatuurbeheer/uploads/1-5-eindrapportage-klimaatpilots-2020-nieuw-bos-voor-klimaat-enbiodiversiteit.d6402e.pdf
- Milikowski, F. (18 oktober 2023). Een geografie van onvrede. De Groene Amsterdammer, nr 42-43.
- Meulen, van der, H.A.B. et al., 2022. Kijk op multifunctionele landbouw; Omzet 2007-2020. Wageningen, Wageningen University & Research, Rapport 2022-030.
- Plan Boerenperspectief, bouwen aan een boerenperspectief. Wijland, Zlto. Versie 30 november 2023. Via: www.netwerkplatteland.nl/binaries/netwerkplatteland/documenten/presentaties/2023/12/07/presentatie-6---boerenperspectief-netwerk-platteland/6++BoerenPerspectief+Netwerk+Platteland.pdf
- Provincie Overijssel (2020), Eindevaluatie Ruimte voor de Vecht 2007 – 2018.
- Provincie Overijssel (2022), Landbouwvisie, versie 21 december 2022. Opgehaald in augustus 2023 via: overijssel.notubiz.nl/document/12275585/3/2022-12-20+Landbouwvisie+Overijssel+DEFINITIEF
- Provincie Overijssel, Dashboard Wonen Provincie Overijssel. Verhuizingen op de Overijsselse woningmarkt. Opgehaald in december 2023 via: public.tableau.com/views/DashboardWonen2_0/Verh_alg?%3Adisplay_count=y&%3Atoolbar=n&%3Aorigin=viz_share_link&%3AshowVizHome=no#1
- Provincie Overijssel (2022) Omgevingseffectrapportage deel 1. Referentie: 122950/22-007.012.
- Provincie Overijssel, Wonen en Brede Welvaart. Via: hub.arcgis.com/pages/76effff365d94cafae19482394004b01
- Provincie Overijssel. Cultuurhistorische Waardenkaart. Opgehaald in oktober 2023, via: experience.arcgis.com/experience/6716d9340e9a4a9ab5f62136eca9ffb7
- Provincie Overijssel (2023), Facts and Figures. Opgaven provincie Overijssel.
- Raad voor de leefomgeving en infrastructuur, Raad voor het Openbaar Bestuur, Raad voor Volksgezondheid & Samenleving (2023). Elke regio telt! Een nieuwe aanpak van verschillen tussen regio's. Den Haag. Digitale uitgave.
- Rechtes, L., & de Meere, F. (2022). Het platteland in beeld. Aandacht voor de veiligheid en de leefbaarheid. Verwey-Jonker Instituut.
- Reinhard, S., van Alphen, M., Siegerink, V., & Ooms, D. (2023). Sociaal-economische effectenanalyse integrale gebiedsaanpak (SEEA): gespreksprotocol voor gebiedssessies (No. 2023-052). Wageningen Economic Research.
- Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2022). Kennisbundeling Groen en Gezondheid.
- Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu. Onderzoeken onder omwonenden van veehouderijen. Geraadpleegd in april 2023 via: www.rivm.nl/ggd-richtlijn-mmk-veehouderij/effecten-emissies-op-gezondheid/onderzoeken-omwonenden
- Rombou Flynth in opdracht van Provincie Overijssel, (2024) Transitie Landelijk buitengebied Provincie Overijssel. Inzicht in de gevolgen van krimp melkvee voor de agro-complex melkveehouderij.
- Ros, G. H., Moria, L., Bussink, D. W., & Groenendijk, P. (2023). De invloed van de aangescherpte mestwetgeving op de kwaliteit van grond- en oppervlaktewater: Een evaluatie van het effect van het afschaffen van de derogatie op de waterkwaliteit (No. 2023-17). Stichting Toegepast Onderzoek Waterbeheer (STOWA).
- SCP (2023), Sombor over de samenleving? Een studie naar verschillen in maatschappelijk onbehagen in Nederland, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Smit, Harry., Bekamp, Barend. (2023) Raboresearch. Landbouwtransitie, de bijdrage van neveninkomsten. Via opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/80786ned/table?dl=9A343
- Taboe(r). Praten Helpt. Website en campagne over de mentale weerbaarheid van boeren. Via taboer.nl
- TNO & CBS (2023), Zelfstandigen Enquête Arbeid 2023, resultaten in vogelvucht.
- Trienekens, S.J., R. Plantinga, M.J. Vink, S. van Berkum & D.F. Boezeman (2024), Sociaaleconomische effecten van stikstofbronmaatregelen en natuurmaatregelen. Monitoring en evaluatie Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- UWV, Regionale arbeidsmarktprognoses 2024-2025. Via www.werk.nl/arbeidsmarktinformatie/regio
- Van den Berg, C., & Kok, A. (2021). Regionaal maatschappelijk onbehagen: Naar een rechtsstatelijk antwoord op perifeer ressentiment. Rijksuniversiteit Groningen.
- Van der Meulen, H., van Asseldonk, M., & Jager, J. (2022c). Effect van verbredingsactiviteiten op het inkomen in de land-en tuinbouw (No. 2022-126). Wageningen Economic Research.
- Van Geest G.J., Verdonschot, P.F.M., Schipper P.N.M., Veraart A.J., Roelofs J.G.M. & H.B.M. Tomassen.(2021). Ecologische effecten van stikstof op Nederlandse oppervlaktewater. Factsheet: Ecologische effecten van stikstof op Nederlandse oppervlaktewateren. Notitie Kennisimpuls Waterkwaliteit.
- Van Sonsbeek, J. M., Bos, F., & Verkade, E. (2023). De Nederlandse economie in historisch perspectief. Centraal Planbureau.
- Veenma, S., (2022). Analyse dorpsplannen in Overijssel. Onderzoek uitgevoerd door team Onderzoek & Advies van de Provincie Overijssel.

- Verschoor, A., Zwartkruis, J., Hoogsteen, M., Scheepmaker, J., De Jong, F., Van der Knaap, Y. Leenderste, P., Boeke, S., Vijftigschild, R., Kruijine, R. & Tamis, W. (2019). Tussen evaluatie van de nota 'Gezonde groei, Duurzame oogst' Deelproject Milieu. RIVM rapport 2019-044.
- Voogd, J. de & R. Cuperus (2021). Atlas van afgehaakt Nederland. Over buitenstaanders en gevestigden. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Welink, M. (2022). 'Gestopte boeren zijn heel gewild in de techniek'. Boerderij. www.boerderij.nl/gestopte-boeren-zijn-heel-gewild-in-de-techniek.
- Weterings, A. et al. (2024), Waar zijn de banen in Nederland? Veranderingen 1996-2022, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- WUR (2017). Dossier Stikstof. Opgehaald in september 2023, via: www.wur.nl/nl/onderzoek-resultaten/dossiers/dossier/stikstof-1.htm

Bijlage 3. Tabellen over keteneffecten per PPLG-gebied

Salland

Impactanalyse Deelgebied Salland					
	0-scenario	Scenario 1: minus 1/4 slechts economisch presterende bedrijven	Scenario 2: minus 1/4 "kleinste" bedrijven	Scenario 3: minus 1/4 meest intensieve bedrijven	Scenario 4 Scenario 3 + (minus 15 % kleinste "kleinste" bedrijven)
Gemiddelde kengetallen per bedrijf					
Brutogeldstroom (euro/ 100 kg melk)	20,06	22,25	20,03	21,23	21,04
Intensiteit (kg afgel. melk/ha)	17.604	16.619	18.198	15.642	15.930
Totale oppervlakte voedergewassen	49,51	51,21	55,58	51,92	57,07
Melk- en kalfkoeien	94,98	94,14	108,24	92,44	103,13
Vrl. jongvee ouder dan 1 jaar	20,98	20,93	23,29	21,73	23,64
Vrouwelijk jongvee 0 - 1 jaar	23,73	23,53	26,80	23,11	25,46
Afgeleverde melk/koe (in kg)	8.911	8.789	8.990	8.695	8.657
Cumulatieve aantallen & hoeveelheden	0-scenario	Scenario 1	Scenario 2	Scenario 3	Scenario 4
Melk- en kalfkoeien	37.858	28.230	32.459	27.382	24.514
Kg melk afgeleverd	340.207.565	250.825.268	293.673.812	238.363.929	213.118.726
Melkopbrengst	136.864.006	101.802.764	118.109.789	96.183.081	86.094.074

Categorie	Ketenschakel	0-scenario	Scenario 1	Scenario 2	Scenario 3	Scenario 4
input	Voerleverancier	33.610.000	24.170.000	28.960.000	23.130.000	20.640.000
	Kunstmestleverancier	2.730.000	2.010.000	2.290.000	2.040.000	1.790.000
	Zaaizaad- en gwb-leverancier	1.510.000	1.120.000	1.300.000	1.180.000	1.060.000
	Kl- /Fokkerij organisatie	3.170.000	2.300.000	2.610.000	2.250.000	1.950.000
	Strooisel-leveranciers	1.630.000	1.170.000	1.460.000	1.070.000	980.000
	Loonwerker	10.330.000	7.490.000	8.880.000	7.590.000	6.810.000
	Stalsysteem, bouw-aannemer	7.200.000	5.430.000	6.320.000	4.760.000	4.200.000
	Mechanisatiebedrijven/dealers	9.140.000	7.320.000	7.790.000	6.930.000	5.990.000
	Brandstof	3.460.000	2.620.000	2.940.000	2.560.000	2.260.000
bedrijfsprocessen	Veearts	4.120.000	2.890.000	3.530.000	2.910.000	2.580.000
	Zaterdaghulp / Bedrijfsverzorgingsdienst	2.340.000	2.020.000	2.160.000	1.870.000	1.790.000
	Kredietverstrekkers (Bankwezen, familie, etc)	27.360.000	20.690.000	23.680.000	20.450.000	18.520.000
	Grondeigenaren	4.620.000	3.550.000	4.020.000	3.820.000	3.410.000
	Monteur/installatiebedrijven, bouw-aannemers	17.500.000	13.050.000	14.680.000	12.810.000	11.160.000
	Verzekeringsmaatschappijen, verzekeraars	700.000	490.000	610.000	530.000	460.000
output	Zuivelafzet	136.860.000	101.800.000	118.110.000	96.180.000	86.090.000
	Veehandel	15.280.000	11.520.000	12.510.000	11.770.000	10.240.000
	Mesthandel/agrarische afnemers	1.820.000	1.060.000	1.550.000	900.000	780.000
	Ondememer	11.820.000	8.160.000	10.140.000	7.630.000	6.830.000

			Percentuele wijziging t.o.v. 0-scenario				
Categorie	Ketenschakel	Scenario 0	Scenario 1	Scenario 2	Scenario 3	Scenario 4	
input	Voerleverancier	33.610.000	-28%	-14%	-31%	-39%	
	Kunstmestleverancier	2.730.000	-26%	-16%	-25%	-34%	
	Zaaizaad- en gwb-leverancier	1.510.000	-25%	-14%	-21%	-30%	
	Kl- /Fokkerij organisatie	3.170.000	-27%	-17%	-29%	-39%	
	Strooisel-leveranciers	1.630.000	-28%	-11%	-35%	-40%	
	Loonwerker	10.330.000	-28%	-14%	-27%	-34%	
	Stalsysteem, bouw-aannemer	7.200.000	-25%	-12%	-34%	-42%	
	Mechanisatiebedrijven/dealers	9.140.000	-20%	-15%	-24%	-34%	
	Brandstof	3.460.000	-24%	-15%	-26%	-35%	
bedrijfsprocessen	Veearts	4.120.000	-30%	-14%	-29%	-37%	
	Zaterdaghulp / Bedrijfsverzorgingsdienst	2.340.000	-14%	-8%	-20%	-23%	
	Kredietverstrekkers (Bankwezen, familie, etc)	27.360.000	-24%	-13%	-25%	-32%	
	Grondeigenaren	4.620.000	-23%	-13%	-17%	-26%	
	Monteur/installatiebedrijven, bouw-aannemers	17.500.000	-25%	-16%	-27%	-36%	
	Verzekeringsmaatschappijen, verzekeraars	700.000	-30%	-13%	-24%	-34%	
output	Zuivelafzet	136.860.000	-26%	-14%	-30%	-37%	
	Veehandel	15.280.000	-25%	-18%	-23%	-33%	
	Mesthandel/agrarische afnemers	1.820.000	-42%	-15%	-51%	-57%	
	Ondememer	11.820.000	-31%	-14%	-35%	-42%	

Vechtdal

Impactanalyse Deelgebied Vechtdal					
	0-scenario	Scenario 1: minus 1/4 slechts economisch presterende bedrijven	Scenario 2: minus 1/4 "kleinste" bedrijven	Scenario 3: minus 1/4 meest intensieve bedrijven	Scenario 4 Scenario 3 + (minus 15 % kleinste "kleinste" bedrijven)
Gemiddelde kengetallen per bedrijf					
Brutogeldstroom (euro/ 100 kg melk)	18,63	20,59	18,83	19,23	19,17
Intensiteit (kg afgel. melk/ha)	18.857	19.080	19.844	16.055	16.541
Totale oppervlakte voedergewassen	53,05	53,53	60,18	52,44	57,10
Melk- en kalfkoeien	108,48	109,74	125,73	94,13	103,35
Vrl. jongvee ouder dan 1 jaar	25,31	25,35	29,18	24,54	26,53
Vrouwelijk jongvee 0 - 1 jaar	27,95	27,72	33,10	25,73	28,32
Afgeleverde melk/koe (in kg)	9.186	9.313	9.311	8.874	8.993
Cumulatieve aantallen & hoeveelheden	0-scenario	Scenario 1	Scenario 2	Scenario 3	Scenario 4
Melk- en kalfkoeien	48.695	37.219	42.642	30.986	28.865
Kg melk afgeleverd	454.465.881	350.658.168	399.695.425	278.025.655	259.723.031
Melkopbrengst	180.490.896	140.089.547	158.397.915	111.213.145	103.824.687

Categorie	Ketenschakel	0-scenario	Scenario 1	Scenario 2	Scenario 3	Scenario 4
input	Voerleverancier	50.400.000	37.970.000	44.670.000	30.410.000	28.410.000
	Kunstmestleverancier	3.460.000	2.660.000	3.010.000	2.370.000	2.220.000
	Zaaizaad- en gwb-leverancier	2.330.000	1.840.000	2.070.000	1.540.000	1.450.000
	Kl- /Fokkerij organisatie	4.010.000	2.900.000	3.420.000	2.860.000	2.650.000
	Strooisel-leveranciers	2.520.000	1.710.000	2.130.000	1.560.000	1.430.000
	Loonwerker	13.860.000	9.700.000	11.870.000	9.550.000	8.940.000
	Stalsysteem, bouw-aannemer	8.630.000	5.990.000	7.710.000	4.680.000	4.390.000
	Mechanisatiebedrijven/dealers	10.590.000	8.550.000	9.370.000	7.180.000	6.840.000
	Brandstof	4.910.000	3.690.000	4.340.000	3.080.000	2.910.000
bedrijfsprocessen	Veearts	4.590.000	3.150.000	4.030.000	2.720.000	2.520.000
	Zaterdaghulp / Bedrijfsverzorgingsdienst	3.140.000	2.730.000	3.020.000	1.770.000	1.660.000
	Kredietverstrekkers (Bankwezen, familie, etc)	33.730.000	26.570.000	30.280.000	22.260.000	21.310.000
	Grondeigenaren	5.270.000	3.780.000	4.930.000	4.170.000	3.890.000
	Monteur/installatiebedrijven, bouw-aannemers	19.730.000	15.130.000	17.100.000	13.900.000	12.960.000
	Verzekeringsmaatschappijen, verzekeraars	1.900.000	1.390.000	1.600.000	1.270.000	1.180.000
output	Zuivelafzet	180.490.000	140.090.000	158.400.000	111.210.000	103.820.000
	Veehandel	18.620.000	12.630.000	16.050.000	10.560.000	9.770.000
	Mesthandel/agrarische afnemers	2.390.000	1.840.000	2.130.000	860.000	800.000
	Ondememer	10.940.000	7.760.000	10.470.000	4.890.000	3.880.000

			Percentuele wijziging t.o.v. 0-scenario				
Categorie	Ketenschakel	Scenario 0	Scenario 1	Scenario 2	Scenario 3	Scenario 4	
input	Voerleverancier	50.400.000	-25%	-11%	-40%	-44%	
	Kunstmestleverancier	3.460.000	-23%	-13%	-32%	-36%	
	Zaaizaad- en gwb-leverancier	2.330.000	-21%	-11%	-34%	-38%	
	Kl- /Fokkerij organisatie	4.010.000	-28%	-15%	-29%	-34%	
	Strooisel-leveranciers	2.520.000	-32%	-16%	-38%	-43%	
	Loonwerker	13.860.000	-30%	-14%	-31%	-36%	
	Stalsysteem, bouw-aannemer	8.630.000	-31%	-11%	-46%	-49%	
	Mechanisatiebedrijven/dealers	10.590.000	-19%	-12%	-32%	-35%	
	Brandstof	4.910.000	-25%	-12%	-37%	-41%	
bedrijfsprocessen	Veearts	4.590.000	-31%	-12%	-41%	-45%	
	Zaterdaghulp / Bedrijfsverzorgingsdienst	3.140.000	-13%	-4%	-44%	-47%	
	Kredietverstrekkers (Bankwezen, familie, etc)	33.730.000	-21%	-10%	-34%	-37%	
	Grondeigenaren	5.270.000	-28%	-6%	-21%	-26%	
	Monteur/installatiebedrijven, bouw-aannemers	19.730.000	-23%	-13%	-30%	-34%	
	Verzekeringsmaatschappijen, verzekeraars	1.900.000	-27%	-16%	-33%	-38%	
output	Zuivelafzet	180.490.000	-22%	-12%	-38%	-42%	
	Veehandel	18.620.000	-32%	-14%	-43%	-48%	
	Mesthandel/agrarische afnemers	2.390.000	-23%	-11%	-64%	-66%	
	Ondememer	10.940.000	-29%	-4%	-55%	-65%	

Noordwest Overijssel

Impactanalyse Deelgebied NW-Overijssel		0-scenario	Scenario 1: minus 1/4 slechts economisch presterende bedrijven	Scenario 2: minus 1/4 "kleinste" bedrijven	Scenario 3: minus 1/4 meest intensieve bedrijven	Scenario 4 Scenario 3 + (minus 15 % kleinste "kleinste" bedrijven)
Gemiddelde kengetallen per bedrijf						
Brutogeldstroom (euro/ 100 kg melk)		18,80	20,01	19,55	18,74	19,03
Intensiteit (kg afgel. melk/ha)		15.633	15.942	16.701	14.140	14.154
Totale oppervlakte voedergewassen		73,95	81,40	84,69	69,15	71,80
Melk- en kalkkoeien		133,78	148,74	157,60	117,11	121,68
Vrl. jongvee ouder dan 1 jaar		37,51	40,66	44,19	32,93	33,69
Vrouwelijk jongvee 0 - 1 jaar		37,76	40,54	44,46	31,87	32,65
Afgeleverde melk/koe (in kg)		8.831	8.799	9.028	8.562	8.577
Cumulatieve aantallen & hoeveelheden		0-scenario	Scenario 1	Scenario 2	Scenario 3	Scenario 4
Melk- en kalkkoeien		59.956	49.117	52.042	38.671	37.312
Kg melk afgeleverd		542.863.806	446.756.601	478.318.285	338.985.268	327.602.367
Melkopbrengst		213.320.960	175.714.815	188.069.201	134.823.411	130.379.526
Categorie	Ketenschakel	0-scenario	Scenario 1	Scenario 2	Scenario 3	Scenario 4
input	Voerleverancier	59.390.000	48.920.000	52.630.000	36.180.000	34.640.000
	Kunstmestleverancier	4.460.000	3.550.000	3.760.000	3.020.000	2.860.000
	Zaaizaad- en gwb-leverancier	1.750.000	1.490.000	1.510.000	1.210.000	1.180.000
	Kl- /Fokkerij organisatie	4.790.000	3.570.000	3.900.000	3.170.000	2.950.000
	Strooisel-leveranciers	2.860.000	1.950.000	2.460.000	2.130.000	1.990.000
	Loonwerker	14.970.000	11.510.000	11.830.000	11.610.000	10.920.000
	Stalsysteem, bouw-aannemer	13.750.000	11.160.000	12.480.000	9.340.000	9.240.000
	Mechanisatiebedrijven/dealers	10.360.000	8.510.000	9.020.000	6.350.000	6.230.000
	Brandstof	5.830.000	5.070.000	5.190.000	3.610.000	3.550.000
bedrijfsprocessen	Veearts	5.640.000	4.470.000	4.870.000	3.710.000	3.530.000
	Zaterdaghulp / Bedrijfsverzorgingsdienst	2.380.000	2.370.000	2.300.000	2.090.000	2.090.000
	Kredietverstrekkers (Bankwezen, familie, etc)	53.850.000	48.910.000	50.530.000	33.890.000	33.090.000
	Grondeigenaren	5.730.000	3.520.000	4.770.000	3.210.000	3.210.000
	Monteur/installatiebedrijven, bouw-aannemers	21.390.000	17.160.000	18.490.000	13.410.000	13.050.000
	Verzekeringsmaatschappijen, verzekeraars	2.160.000	1.710.000	1.790.000	1.290.000	1.290.000
output	Zuivelafzet	213.320.000	175.710.000	188.070.000	134.820.000	130.380.000
	Veehandel	19.440.000	16.480.000	17.680.000	13.170.000	12.780.000
	Mesthandel/agrarische afnemers	2.130.000	1.490.000	2.090.000	700.000	700.000
	Ondernemer	12.500.000	10.000.000	11.420.000	8.020.000	7.240.000
				Percentuele wijziging t.o.v. 0-scenario		
Categorie	Ketenschakel	Scenario 0	Scenario 1	Scenario 2	Scenario 3	Scenario 4
input	Voerleverancier	59.390.000	-18%	-11%	-39%	-42%
	Kunstmestleverancier	4.460.000	-21%	-16%	-32%	-36%
	Zaaizaad- en gwb-leverancier	1.750.000	-15%	-14%	-31%	-33%
	Kl- /Fokkerij organisatie	4.790.000	-25%	-18%	-34%	-38%
	Strooisel-leveranciers	2.860.000	-32%	-14%	-26%	-30%
	Loonwerker	14.970.000	-23%	-21%	-22%	-27%
	Stalsysteem, bouw-aannemer	13.750.000	-19%	-9%	-32%	-33%
	Mechanisatiebedrijven/dealers	10.360.000	-18%	-13%	-39%	-40%
	Brandstof	5.830.000	-13%	-11%	-38%	-39%
bedrijfsprocessen	Veearts	5.640.000	-21%	-14%	-34%	-37%
	Zaterdaghulp / Bedrijfsverzorgingsdienst	2.380.000	0%	-3%	-12%	-12%
	Kredietverstrekkers (Bankwezen, familie, etc)	53.850.000	-9%	-6%	-37%	-39%
	Grondeigenaren	5.730.000	-39%	-17%	-44%	-44%
	Monteur/installatiebedrijven, bouw-aannemers	21.390.000	-20%	-14%	-37%	-39%
	Verzekeringsmaatschappijen, verzekeraars	2.160.000	-21%	-17%	-40%	-40%
output	Zuivelafzet	213.320.000	-18%	-12%	-37%	-39%
	Veehandel	19.440.000	-15%	-9%	-32%	-34%
	Mesthandel/agrarische afnemers	2.130.000	-30%	-2%	-67%	-67%
	Ondernemer	12.500.000	-20%	-9%	-36%	-42%

Zuidoost Twente

Impactanalyse deelgebied ZO-Twente						
		0-scenario	Scenario 1: minus 1/4 slechts economisch presterende bedrijven	Scenario 2: minus 1/4 "kleinste" bedrijven	Scenario 3: minus 1/4 meest intensieve bedrijven	Scenario 4 Scenario 3 + (minus 15 % kleinste "kleinste" bedrijven)
Gemiddelde kengetallen per bedrijf						
Brutogeldstroom (euro/ 100 kg melk)		20,35	23,20	19,11	20,48	20,64
Intensiteit (kg afgel. melk/ha)		18.337	17.153	19.214	15.720	16.060
Totale oppervlakte voedergewassen		46,02	49,95	50,89	48,86	53,19
Melk- en kalkkoeien		88,49	91,34	99,22	85,88	93,68
Vrl. jongvee ouder dan 1 jaar		23,59	25,29	25,69	24,29	26,57
Vrouwelijk jongvee 0 - 1 jaar		25,36	27,57	28,58	25,31	28,14
Afgeleverde melk/koe (in kg)		8.977	9.079	9.162	8.769	8.918
Cumulatieve aantallen & hoeveelheden		0-scenario	Scenario 1	Scenario 2	Scenario 3	Scenario 4
Melk- en kalkkoeien		31.372	24.286	26.382	22.833	20.758
Kg melk afgeleverd		285.961.459	223.667.651	243.761.855	203.303.569	186.650.535
Melkopbrengst		112.776.735	88.959.675	96.068.662	80.967.845	74.513.464
Categorie	Ketenschakel	0-scenario	Scenario 1	Scenario 2	Scenario 3	Scenario 4
input	Voerleverancier	29.670.000	22.420.000	25.340.000	20.730.000	18.820.000
	Kunstmestleverancier	2.390.000	2.000.000	2.020.000	1.870.000	1.700.000
	Zaaizaad- en gwb-leverancier	1.600.000	1.330.000	1.340.000	1.200.000	1.080.000
	Kl- /Fokkerij organisatie	2.820.000	2.180.000	2.280.000	1.960.000	1.730.000
	Strooisel-leveranciers	820.000	620.000	650.000	680.000	640.000
	Loonwerker	9.290.000	7.160.000	7.910.000	7.100.000	6.450.000
	Stalsysteem, bouw-aannemer	9.150.000	8.830.000	6.680.000	5.500.000	4.910.000
	Mechanisatiebedrijven/dealers	7.020.000	5.830.000	5.720.000	4.630.000	3.980.000
	Brandstof	2.970.000	2.460.000	2.500.000	2.230.000	2.060.000
bedrijfsprocessen	Veearts	3.130.000	2.330.000	2.660.000	2.330.000	2.090.000
	Zaterdaghulp / Bedrijfsverzorgingsdienst	1.870.000	1.610.000	1.710.000	970.000	880.000
	Kredietverstrekkers (Bankwezen, familie, etc)	20.530.000	16.940.000	17.760.000	13.300.000	11.910.000
	Grondeigenaren	4.770.000	4.060.000	3.800.000	3.500.000	3.090.000
	Monteur/installatiebedrijven, bouw-aannemers	13.820.000	11.300.000	11.430.000	9.820.000	8.650.000
	Verzekeringsmaatschappijen, verzekeraars	1.610.000	1.310.000	1.210.000	1.140.000	960.000
output	Zuivelafzet	112.780.000	88.960.000	96.070.000	80.970.000	74.510.000
	Veehandel	9.420.000	6.860.000	7.860.000	6.580.000	5.850.000
	Mesthandel/agrarische afnemers	1.300.000	730.000	1.090.000	500.000	470.000
	Ondernemer	9.600.000	7.850.000	7.590.000	7.780.000	6.990.000
Percentuele wijziging t.o.v. 0-scenario						
Categorie	Ketenschakel	0-scenario	Scenario 1	Scenario 2	Scenario 3	Scenario 4
input	Voerleverancier	29.670.000	-24%	-15%	-30%	-37%
	Kunstmestleverancier	2.390.000	-16%	-16%	-22%	-29%
	Zaaizaad- en gwb-leverancier	1.600.000	-17%	-16%	-25%	-32%
	Kl- /Fokkerij organisatie	2.820.000	-23%	-19%	-31%	-39%
	Strooisel-leveranciers	820.000	-24%	-20%	-16%	-21%
	Loonwerker	9.290.000	-23%	-15%	-23%	-30%
	Stalsysteem, bouw-aannemer	9.150.000	-3%	-27%	-40%	-46%
	Mechanisatiebedrijven/dealers	7.020.000	-17%	-18%	-34%	-43%
	Brandstof	2.970.000	-17%	-16%	-25%	-30%
bedrijfsprocessen	Veearts	3.130.000	-25%	-15%	-25%	-33%
	Zaterdaghulp / Bedrijfsverzorgingsdienst	1.870.000	-14%	-9%	-48%	-53%
	Kredietverstrekkers (Bankwezen, familie, etc)	20.530.000	-17%	-13%	-35%	-42%
	Grondeigenaren	4.770.000	-15%	-20%	-27%	-35%
	Monteur/installatiebedrijven, bouw-aannemers	13.820.000	-18%	-17%	-29%	-37%
	Verzekeringsmaatschappijen, verzekeraars	1.610.000	-18%	-25%	-29%	-41%
output	Zuivelafzet	112.780.000	-21%	-15%	-28%	-34%
	Veehandel	9.420.000	-27%	-17%	-30%	-38%
	Mesthandel/agrarische afnemers	1.300.000	-43%	-16%	-61%	-64%
	Ondernemer	9.600.000	-18%	-21%	-19%	-27%

Noordoost Twente

Impactanalyse deelgebied NO-Twente						
		0-scenario	Scenario 1: minus 1/4 slechts economisch presterende bedrijven	Scenario 2: minus 1/4 "kleinste" bedrijven	Scenario 3: minus 1/4 meest intensieve bedrijven	Scenario 4 Scenario 3 + (minus 15 % kleinste "kleinste" bedrijven)
Gemiddelde kengetallen per bedrijf						
Brutogeldstroom (euro/ 100 kg melk)		17,89	19,86	18,03	18,61	18,82
Intensiteit (kg afgel. melk/ha)		18.905	18.018	19.691	16.123	16.487
Totale oppervlakte voedergewassen		47,82	50,28	54,10	49,28	55,07
Melk- en kalfkoeien		100,50	102,01	115,57	93,27	105,02
Vrl. jongvee ouder dan 1 jaar		23,21	24,36	26,54	24,28	27,49
Vrouwelijk jongvee 0 - 1 jaar		27,25	28,20	31,77	26,25	30,04
Afgeleverde melk/koe (in kg)		8.596	8.597	8.758	8.417	8.523
Cumulatieve aantallen & hoeveelheden		Noordoost-Twente	Noordoost-Twente	Noordoost-Twente	Noordoost-Twente	Noordoost-Twente
Melk- en kalfkoeien		39.907	30.380	34.419	27.776	24.514
Kg melk afgeleverd		347.749.520	264.920.607	303.139.495	236.635.113	210.371.970
Melkopbrengst		137.902.653	105.281.715	120.109.230	94.032.713	83.533.938
Categorie	Ketenschakel	0-scenario	Scenario 1	Scenario 2	Scenario 3	Scenario 4
input	Voerleverancier	36.190.000	26.710.000	31.850.000	24.170.000	21.730.000
	Kunstmestleverancier	2.970.000	2.290.000	2.580.000	2.260.000	2.000.000
	Zaaizaad- en gwb-leverancier	1.490.000	1.160.000	1.290.000	1.140.000	1.030.000
	KI- /Fokkerij organisatie	3.180.000	2.370.000	2.680.000	2.300.000	1.990.000
	Strooisel-leveranciers	1.570.000	1.080.000	1.370.000	1.020.000	940.000
	Loonwerker	11.780.000	8.570.000	10.010.000	8.480.000	7.460.000
	Stalsysteem, bouw-aannemer	8.050.000	6.350.000	6.990.000	5.340.000	4.760.000
	Mechanisatiebedrijven/dealers	7.620.000	6.070.000	6.710.000	5.150.000	4.590.000
	Brandstof	3.580.000	2.740.000	3.180.000	2.550.000	2.310.000
bedrijfsprocessen	Veearts	3.700.000	2.590.000	3.190.000	2.470.000	2.190.000
	Zaterdaghulp / Bedrijfsverzorgingsdienst	1.400.000	1.170.000	1.260.000	930.000	900.000
	Kredietverstrekkers (Bankwezen, familie, etc)	26.960.000	21.380.000	24.140.000	17.620.000	16.230.000
	Grondeigenaren	3.740.000	2.970.000	3.260.000	3.030.000	2.760.000
	Monteur/installatiebedrijven, bouw-aannemers	15.230.000	11.630.000	13.350.000	10.500.000	9.290.000
	Verzekeringsmaatschappijen, verzekeraars	1.790.000	1.350.000	1.470.000	1.300.000	1.120.000
output	Zuivelafzet	137.900.000	105.280.000	120.110.000	94.030.000	83.530.000
	Veehandel	14.000.000	10.050.000	12.170.000	8.940.000	7.850.000
	Mesthandel/agrarische afnemers	1.750.000	1.170.000	1.620.000	860.000	800.000
	Ondernemer	12.180.000	8.790.000	8.810.000	8.680.000	6.330.000
Percentuele wijziging t.o.v. 0-scenario						
Categorie	Ketenschakel	Scenario 0	Scenario 1	Scenario 2	Scenario 3	Scenario 4
input	Voerleverancier	36.190.000	-26%	-12%	-33%	-40%
	Kunstmestleverancier	2.970.000	-23%	-13%	-24%	-32%
	Zaaizaad- en gwb-leverancier	1.490.000	-22%	-13%	-23%	-31%
	KI- /Fokkerij organisatie	3.180.000	-26%	-16%	-28%	-37%
	Strooisel-leveranciers	1.570.000	-31%	-13%	-35%	-40%
	Loonwerker	11.780.000	-27%	-15%	-28%	-37%
	Stalsysteem, bouw-aannemer	8.050.000	-21%	-13%	-34%	-41%
	Mechanisatiebedrijven/dealers	7.620.000	-20%	-12%	-32%	-40%
	Brandstof	3.580.000	-24%	-11%	-29%	-35%
bedrijfsprocessen	Veearts	3.700.000	-30%	-14%	-33%	-41%
	Zaterdaghulp / Bedrijfsverzorgingsdienst	1.400.000	-17%	-10%	-34%	-36%
	Kredietverstrekkers (Bankwezen, familie, etc)	26.960.000	-21%	-10%	-35%	-40%
	Grondeigenaren	3.740.000	-20%	-13%	-19%	-26%
	Monteur/installatiebedrijven, bouw-aannemers	15.230.000	-24%	-12%	-31%	-39%
	Verzekeringsmaatschappijen, verzekeraars	1.790.000	-24%	-18%	-27%	-38%
output	Zuivelafzet	137.900.000	-24%	-13%	-32%	-39%
	Veehandel	14.000.000	-28%	-13%	-36%	-44%
	Mesthandel/agrarische afnemers	1.750.000	-33%	-7%	-51%	-55%
	Ondernemer	12.180.000	-28%	-28%	-29%	-48%

West Twente

Impactanalyse deelgebied West-Twente		0-scenario	Scenario 1: minus 1/4 slechts economisch presterende bedrijven	Scenario 2: minus 1/4 "kleinste" bedrijven	Scenario 3: minus 1/4 meest intensieve bedrijven	Scenario 4 Scenario 3 + (minus 15 % kleinste "kleinste" bedrijven)
Gemiddelde kengetallen per bedrijf						
Brutogeldstroom (euro/ 100 kg melk)		18,51	20,27	18,17	19,54	19,94
Intensiteit (kg afgel. melk/ha)		19.204	17.896	20.352	16.694	17.251
Totale oppervlakte voedergewassen		52,37	54,15	59,15	54,67	60,42
Melk- en kalfkoeien		112,96	107,61	130,90	104,37	116,70
Vrl. jongvee ouder dan 1 jaar		28,86	30,17	33,71	27,65	30,92
Vrouwelijk jongvee 0 - 1 jaar		31,97	30,66	38,45	29,30	33,79
Afgeleverde melk/koe (in kg)		8.727	8.882	8.844	8.775	8.876
Cumulatieve aantallen & hoeveelheden		0-scenario	Scenario 1	Scenario 2	Scenario 3	Scenario 4
Melk- en kalfkoeien		32.213	23.280	28.317	21.551	19.508
Kg melk afgeleverd		284.824.172	209.402.729	252.187.090	190.441.198	173.336.268
Melkopbrengst		114.155.919	84.133.587	100.899.574	76.621.552	69.866.673
Categorie	Ketenschakel	0-scenario	Scenario 1	Scenario 2	Scenario 3	Scenario 4
input	Voerleverancier	30.390.000	21.320.000	27.640.000	19.520.000	17.990.000
	Kunstmestleverancier	2.070.000	1.670.000	1.800.000	1.430.000	1.290.000
	Zaaizaad- en gwb-leverancier	1.390.000	1.110.000	1.190.000	1.070.000	940.000
	KI- /Fokkerij organisatie	2.780.000	1.860.000	2.420.000	1.740.000	1.530.000
	Strooisel-leveranciers	1.300.000	1.060.000	1.100.000	980.000	900.000
	Loonwerker	10.330.000	7.440.000	8.960.000	7.160.000	6.380.000
	Stalsysteem, bouw-aannemer	7.170.000	5.180.000	6.310.000	4.460.000	3.880.000
	Mechanisatiebedrijven/dealers	4.990.000	4.090.000	3.920.000	3.700.000	3.000.000
	Brandstof	2.710.000	2.110.000	2.430.000	1.960.000	1.800.000
bedrijfsprocessen	Veearts	2.920.000	2.110.000	2.590.000	2.070.000	1.890.000
	Zaterdaghulp / Bedrijfsverzorgingsdienst	1.530.000	1.040.000	1.330.000	1.030.000	820.000
	Kredietverstrekkers (Bankwezen, familie, etc)	21.220.000	15.130.000	19.080.000	14.690.000	13.060.000
	Grondeigenaren	3.100.000	2.210.000	2.830.000	2.710.000	2.520.000
	Monteur/installatiebedrijven, bouw-aannemers	10.950.000	8.900.000	8.770.000	8.550.000	7.280.000
	Verzekeringsmaatschappijen, verzekeraars	1.190.000	920.000	1.100.000	860.000	770.000
output	Zuivelafzet	114.160.000	84.130.000	100.900.000	76.620.000	69.870.000
	Veehandel	11.220.000	7.410.000	9.700.000	7.760.000	6.910.000
	Mesthandel/agrarische afnemers	1.430.000	890.000	1.130.000	590.000	380.000
	Ondernemer	8.710.000	6.770.000	7.420.000	5.990.000	5.280.000
Percentuele wijziging t.o.v. 0-scenario						
Categorie	Ketenschakel	Scenario 0	Scenario 1	Scenario 2	Scenario 3	Scenario 4
input	Voerleverancier	30.390.000	-30%	-9%	-36%	-41%
	Kunstmestleverancier	2.070.000	-19%	-13%	-31%	-38%
	Zaaizaad- en gwb-leverancier	1.390.000	-20%	-14%	-23%	-32%
	KI- /Fokkerij organisatie	2.780.000	-33%	-13%	-37%	-45%
	Strooisel-leveranciers	1.300.000	-18%	-15%	-24%	-30%
	Loonwerker	10.330.000	-28%	-13%	-31%	-38%
	Stalsysteem, bouw-aannemer	7.170.000	-28%	-12%	-38%	-46%
	Mechanisatiebedrijven/dealers	4.990.000	-18%	-21%	-26%	-40%
	Brandstof	2.710.000	-22%	-10%	-28%	-34%
bedrijfsprocessen	Veearts	2.920.000	-28%	-11%	-29%	-35%
	Zaterdaghulp / Bedrijfsverzorgingsdienst	1.530.000	-32%	-13%	-33%	-46%
	Kredietverstrekkers (Bankwezen, familie, etc)	21.220.000	-29%	-10%	-31%	-38%
	Grondeigenaren	3.100.000	-29%	-9%	-12%	-19%
	Monteur/installatiebedrijven, bouw-aannemers	10.950.000	-19%	-20%	-22%	-34%
	Verzekeringsmaatschappijen, verzekeraars	1.190.000	-23%	-7%	-28%	-35%
output	Zuivelafzet	114.160.000	-26%	-12%	-33%	-39%
	Veehandel	11.220.000	-34%	-14%	-31%	-38%
	Mesthandel/agrarische afnemers	1.430.000	-38%	-21%	-59%	-74%
	Ondernemer	8.710.000	-22%	-15%	-31%	-39%

**Provinciaal Programma
Landelijk Gebied Overijssel**
Toekomst voor ons platteland

provincie **Overijssel**